

Pécsi Tudományegyetem
Földtudományok Doktori Iskola

**AZ URBANISZTIKA KIHÍVÁSAI A
POSZTINDUSZTRIÁLIS KORBAN**

Behaviorizmus a városépítészetben

PhD értekezés

dr. Lukovich Tamás

Pécs, 2005

**Pécsi Tudományegyetem
Földtudományok Doktori Iskola**

**AZ URBANISZTIKA KIHÍVÁSAI A
POSZTINDUSZTRIÁLIS KORBAN**

Behaviorizmus a városépítészetben

PhD értekezés

dr. Lukovich Tamás

Témavezető:

Dr. Tóth József DSc

Pécs, 2005

TARTALOM

1. Bevezetés	3
1.1 A téma felvetése	
1.2 A globális trendek néhány vonása – gazdaság és társadalom	
1.3 Tágabb tudományos előzmények	
1.4 Célok és módszerek	
2. Tudománytörténeti elemzés: a városépítészeti gondolkodás tipológiája	16
2.1 Városépítészeti filozófiák	
2.2 A különféle városépítészeti elméletek osztályozása	
3. A kortárs fejlett nagyvárosok fejlődésének sajátosságai	34
3.1 Tematikus parkok	
3.2 Az információs város	
4. Procedurális kérdések	43
4.1 A városépítészeti problémamegoldás különféle megközelítései	
4.2 A közösségi részvétel a tervezésben	
4.3 A kommunikációs kihívás	
4.4 A szabályozás lehetséges modelljei	
5. Az empirista input: az emberi tényező	74
5.1 Az emberi igényekről	
5.2 A társadalmi státuszról és tervezési következményeiről	
5.3 Életmódjaink	
6. Normatív teória: az emberi igényekre reagáló környezet követelményei	118
6.1 Az átjárhatóság/megközelíthetőség	
6.2 A vitalitás – a tevékenységek, funkciók változatossága	
6.3 Az áttekinthetőség, olvashatóság	
6.4 A funkcionális rugalmasság	
6.5 Az érzékszervi gazdagság	
6.6 A személyesség, otthonosság	
6.7 A fenntarthatóság	
7. Összefoglalás: kutatási eredmények	131
Szakirodalom, Ábrák jegyzéke	133

“Ismerd meg önmagad! De semmi túlzás!”

(A delphi orákulum beavatási csarnokának felirata, Hamvas Béla nyomán)

1. Bevezetés

1.1 A téma felvetése

A városépítészeti az évtizedekig tartó háttérbe szorulása után reneszánszát éli a fejlett nyugati világban. Annak, hogy a nyolcvanas évekre ismét divatba jött, több oka van. Az egyik a világ nagyvárosai közötti erősödő verseny. A tét a globális pénzügyi, szórakoztató és fogyasztási szerepkör erősítése. Ennek során számos város vezetői felfedezték, hogy a városépítészeti megfelelő eszköz lehet e cél elérésében, hiszen a városszépítés, az arculat vagy imázs javítása összeköthető a gazdasági fejlődéssel. Ez a fajta gazdasági hangsúly szinte teljesen hiányzott az ötvenes-hetvenes évek városépítészeti projektjeiből. (Southworth, 1989.) Ezzel párhuzamosan a városépítészeti elmélete – szakítva a beaux-arts (klasszikus művészeti, esztétikai megközelítés) és a modernizmus (funkcionalista megközelítés) hagyományaival, jelentősen megújult, és elsősorban a társadalom- és a viselkedéstudományok (környezet- és társadalompszichológia, városszociológia, településföldrajz, management) és az ingatlangazdálkodás vonatkozó ismereteinek beépülésével – önmagában is interdiszciplinárisává vált.

Másrésről erősödik a közérdeklődés az épített környezet működése és megjelenése iránt, ami a környezetminőség miatti aggodalom részeként is értelmezhető. A város növekedése, egyes részeinek stagnálása, mások dinamikus változása, valamint saját növekvő elvárásaik is egyre inkább ráébresztik a polgárokat arra, hogy a fizikai környezet tervezése (is) jelentős hatással van városuk jövőjének alakítására, olyan tulajdonságokon keresztül, mint a fenntarthatóság, az energia-hatékonyság, a kényelem és a karakter. Ugyanakkor a fejlesztési és építési engedélyek elbírálása során mind a választott képviselők, mind az apparátusok szakemberei növekvő nyomás alatt dolgoznak, sokszor megfelelő városépítészeti felkészültség hiányában. A posztindusztriális, vagy posztmodern korszakban elkerülhetetlen a városépítészeti újraértelmezése. A „posztmodern” jelzőt itt a legszélesebb értelemben használom: annak a gazdasági, kulturális és filozófiai korszaknak a megjelölésére, amelyet alapvető többdimenziós (technikai, gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális) változások jellemeznek (Harvey, 1990).

A posztmodern attitűd egyik legfontosabb jellemzője a totális és uniformizált megközelítések visszautasítása. Bár a “posztmodern” kifejezést már 1926 előtt is használták, a “posztheorítás”, vagyis az “utániség” érzése (hogy meghaladtunk egyrészt egy kreatív kort, másrészt pedig egy negatív ideológiát), igazán a hetvenes években indult virágzásnak a művészetekben, a társadalomelméletben és a közgazdaságtanban. A nyolcvanas években megjelenik egy sereg új kreatív irányzat, valamint van “posztmodern állapot”. A posztmodern úgy azonosítja magát, hogy ő mi nem. Magába foglalja a modernizmus eredménye, utóhatása, következménye, cáfolata, elutasítása jelentéseket mindegyikét. A fogalom, úgy tűnik, legnagyobb erőssége, hogy hangsúlyozza: túljutottunk a modernizmus ma már egyértelműen nem kielégítő világképén, anélkül, hogy meghatározná, hogy merre tartunk (Jencks, 1989).

A városépítészetet valószínűleg minden egyes művelője egy kicsit másképp definiálja. Clarence Stein (1957) szerint „struktúrák egymáshoz, valamint természeti környezetükhöz való viszonyításának művészete kortárs életmódunk szolgálatában”. Lang (1994) az emberi élet, az emberi környezet minőségének emelésére helyezi a hangsúlyt, az emberrel a középpontban. A városépítészet felfogásomban – mely összhangban van a nemzetközi szakirodalomban az utóbbi évtized során kialakulni látszó konszenzussal – az egyik leginterdiszciplinárisabb tudomány, illetve szakterület, az urbanisztika szerves része, célja az emberi élet megfelelő négydimenziós fizikai keretinek létrehozása. (A tér három dimenziója mellett nem szabad megfeledkezni az idő dinamikájáról sem.) Egy olyan tevékenység, amely egyszerre közösségi művészet és alkalmazott tudomány, melyet a feladat természetétől függően építészek, kertészek, várostervezők, mérnökök, vagy ingatlanfejlesztők által vezetett csoport gyakorol. Mint ahogy arra már Patrick Geddes idejekorán rámutatott, a huszadik századi város a legkomplexebb organizmusok egyike, amely tekintélyes idő alatt, sokféle motiváció és közreműködő által jött létre. Tehát sohasem egy személy intuitív jövőképek eredménye (Geddes, 1949).

A városépítészet komplex tevékenység: magába foglal elemzést, szervezést és tervezést. A térbeliségen túl a negyedik dimenzió az örökös változásra, az időtényező szerepére utal. Amellett, hogy a tervezés egy tudatos alakító tevékenység, a “közösségi művészet” meghatározás arra hívja fel a figyelmet, hogy a városépítészet alapvetően más viszonyban van a szemlélővel, pontosabban a használóval, mint például a festészet, a szobrászat vagy a zene. Egy festmény vagy szobor esetén a szemlélő kívülről és önkéntesen veszi szemügyre a műalkotást, míg a város esetében egyrészt a műalkotás szerves része, másrészt nem dönthet szabadon, hogy részt kíván-e venni benne. Többek között ezért sincs helye semmiféle szakmai arroganciának sem ebben a műfajban. (A modernizmus ebben a vonatkozásban jobb esetben paternalista, rosszabb esetben machiavellista vonásokat mutatott.)

A városépítészet népszerűségének növekedése világosan jelzi az elmozdulást az objektív racionalizmus, valamint a modernista (sokszor kétdimenziós) tervezési gyakorlattól egy nem feltétlenül racionális, de mindenképpen humánusabb tervezés irányába. (E folyamat előfutáraként Jane Jacobs neve feltétlenül megemlítendő, aki már a hatvanas évek elején érzelmi és közösségi igények hangsúlyozásával igazi behaviouristának bizonyult.) A “kaotikus harmónia” kifejezés jól érzékelteti a vonzó városok sikerének titkát: az általuk kínált gazdag lehetőségek növelését, illetve fenntartását. Világos egy másik elmozdulás tendenciája is a környezeti determinizmus szellemében létrehozott projektek felől a közösségi tervezés, a káoszmenedzselés és a város legartósabb meghatározó elemei, az infrastruktúra-fejlesztés felé.

A kortárs történelmi nagyváros egyre inkább mozaikjellegű, ahol az egyes részeket az infrastruktúra-hálózatok fogják egységbe. A mozaikok legutolsó darabjai pedig az új gazdasági hangsúlyok, illetve társadalmi jelenségek következtében egyre inkább tematikus projektekre emlékeztetnek, olyan témákkal, mint a szórakoztatás, a rekreáció, a kultúra, a lakás vagy a fogyasztás. A “város mint kollázs” talán eddig a legkomplexebb és legrugalmasabb magyarázata annak az igen sokféle városi tapasztalathalmaznak (beleértve a térbeli és építészeti formákat is), amelyek lehetővé teszik sok egymással ellentmondó elképzelés együttélését (Rowe et al, nd). A kollázs mint technika, amely látszólag össze nem függő elemeket helyez egymás mellé, igen

értékes lehet, hiszen rejtett kapcsolatokat tárhat fel, vagy a váratlan nagyszerű élményét keltheti. Sem nosztalgikus, sem utópisztikus, hanem a múlt és a jövő közötti kapcsolat művészete.

Korunk nagyvárosa komplexitásával való összeütközés egyszerre kelthet tiszteletet és kiábrándulást. A város továbbra is a lehetőségek, az izgalom, a tapasztalatok és az innováció otthona marad, sokszor egyfajta hedonista színház mágikus hangulatával kísértén, de egyben szimbóluma az egyenlőtlenségnek is; a szenny, a veszélyek, az elnyomás, a kizsákmányolás és a társadalmi szegregáció színtere. Az új világban, amely mindig új lehetőségeket is hordoz, egy olyan újfajta várostervezésre van szükség, amely képes az ellentmondásokat kezelni, amely társadalmilag érzékenyebb, és a korábbiaknál sokkal több empátiát gyakorol.

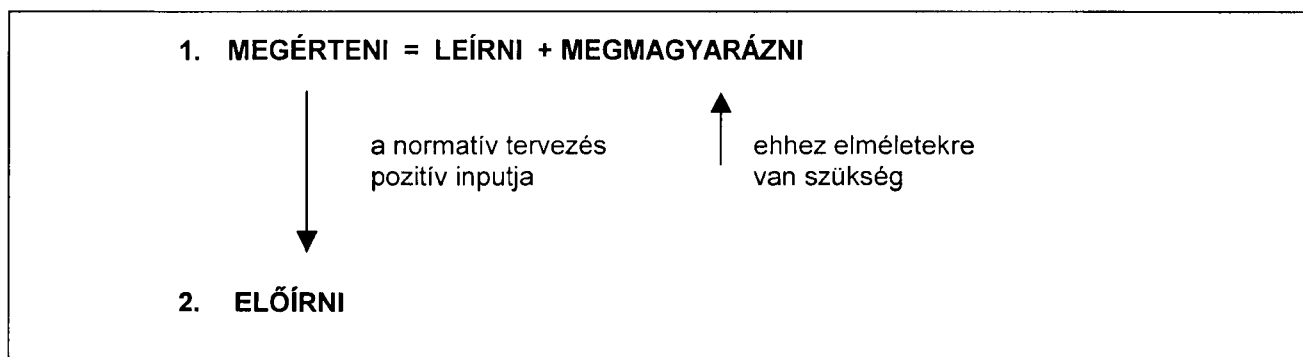
A kortárs nyugati városépítészet egyik figyelemreméltó vonása: készsége az együttműködésre a társadalom- és viselkedéstudományokkal. A múltban, amikor az egyes kultúrák stabilabbak és homogénebbek voltak, valamint sokkal szélesebb társadalmi megegyezés volt a szimbólumokkal kapcsolatban, ritkán volt szükség arra, hogy az ember és az őt körülvevő környezet közötti kapcsolatot vizsgálják; a kettő között szoros volt a harmónia (Rapoport, 1977). Ma sokkal nehezebb az asszociációs világban tervezni, hisz a szimbólumok nem állandóak, s nem közösek. Újfajta realizmusra van szükség, amely megérti, hogy a városok tervezése egyenlő a kultúra tervezésével! Ez pedig nagyobb felelősség annál, hogy csak szakemberekre bízunk.

Munkám fókuszában a kortárs nyugati városépítészet (urban design) utolsó két évtizedben elért eredményei, illetve kihívásai állnak, különös tekintettel a viselkedéstudományok szerepére. Bár természetesen minden eszközzel törekedtem a tudományos objektivitásra, saját értékrendem, illetve korlátaim óhatatlanul szűrőként hatotta munkám során. A legfontosabb ilyen szubjektív tényező a demokráciába, az intellektuális pluralizmusba, valamint az interdiszciplináris oknyomozásba vetett mélységes hitem. Gondolatmenetemet továbbá óhatatlanul áthatják a huszadik századi gondolkodás meghatározó filozófiai keretei: az egzisztencializmus, a neoempirizmus, a fenomenológia, a pozitivizmus, a neomarxizmus, az újdarwinizmus és a pszichoanalízis, amelyek lényeges átfedéseket, de ugyanakkor számos egymásnak ellentmondó megközelítést is hordoznak. Lényegüket röviden úgy lehet összefoglalni, hogy két ember ugyanazt az élményt vagy környezetet teljesen különbözőképpen éli meg, azért, mert önmaguk, saját értékeik és érdekeik is közrejátszanak abban, ahogy környezetüket érzékelik. A jelenségeket pedig preconcepcióktól mentesen, önmagukért kell megfigyelni, és a lehető legpontosabb leírásukra törekedni. Az ilyen szellemű megközelítés a pozitív tapasztalat információit tisztelő, alulról történő építkezés rendszere. Az elméleti modell felvázolásában különös segítséget jelentett Carl Jungnak, az ellentétek változására vonatkozó elmélete, valamint Abraham Maslow piramis elmélete az emberi igények hierarchiájáról.

Elméletre, illetve elméleti modellekre azért van szükségünk, mert a világ igen sokféle és igen bonyolult összefüggő jelenségét megérteni és értelmezni akarjuk. Ez az interpretálás egyébként az urbanisztikai (de más értelmiségi) szakemberek legfontosabb küldetése is, az uralkodó osztályok ideológiáinak demisztifikálása és a marginalizáltak érdekeinek felkarolása mellett. A dolgok gyakorlati jobbítása csak ezután következhet. Ehhez azonban a városépítészetben jelentős hangsúlyeltolódásra van szükség a normatív, receptszerű és sokszor szakmailag meglehetősen arrogáns működési mód irányából (melynek során a tervező felírja a "helyes" környezetet a

laikusoknak, akik azután abban élni fognak) a humánusabb, alapvetően megfigyelésen alapuló empirikus, vagy pozitivista megközelítés felé. Ezek persze nem zárják ki egymást teljesen, hanem egymásra kell épülniük: a pozitív működési mód érzékenyebbé teszi a végeredményét tekintve semmilyen tervezés során sem kikerülhető normatív eljárást.

1. ábra: Az elméletek funkciója

1.2 A globális trendek néhány vonása - gazdaság és társadalom

A hetvenes-nyolcvanas évekre az iparilag fejlett világban a modernizmus és ezzel együtt a jóléti állam modellje összeomlott. Mindenre kiható többdimenziós (politikai, társadalmi, technológiai, kulturális és környezeti) változások kezdődtek el, illetve gyorsultak fel, amelyek együttesen jellemzik azt az új korszakot, amelyet a posztindusztriális – posztmodern jelzővel illetünk. (Harvey, 1992.) Bár a két kifejezést sokszor egymással csereszabatosan használja némely szakirodalom, a “posztindusztriális” jelzőt inkább gazdasági-technológiai értelemben, a “posztmodern” jelzőt pedig a társadalmi-kulturális viszonyok jellemzésére használjuk. Az új korszak, melyet ellentmondások és potenciális konfliktusok gazdagon színeznék, a civilizált világ történelmének harmadik jelentősebb társadalmi átalakulásaként jelentkezik (a mezőgazdasági és az ipari forradalmakat követően).

A posztindusztriális gazdasági hangsúly eredményeként egyrészt a fejlett nagyvárosok polgárai egyre inkább szimbolikus világban élnek, ahol a szimbólumok előállítása (film, kép, hang, szoftver, CD-rom, újság, könyv, tanulmányok, tervek, adatbázisok, szerződések, kötvények, értékpapírok) fokozatosan nagyobb szerepet kap, mint az anyagi javak termelése; másrészt a nemzetállam keretein messze túlnyúló rugalmasan szervezett termelés és fogyasztás lesz a gazdasági siker kulcsa. A transzformáció lényege a (fenntartható) rugalmasság, a hálózatként megjelenő szervezettől a variábilis geometriával rendelkező tőkéig át a menedzsmentig. Aki ezt nem követi a globális méretű versenyben, azt elsöpri a történelem.

A változások lényegét érdemes néhány pontban összefoglalni:

- a gazdaság szerkezetének alapvető átalakulása a szolgáltatások, az ún. tudás-iparágak és az informatika javára;
- az elméleti tudás, a tudományos ismeretek és a kommunikáció szerepének, valamint ezek eredményeképpen az értelmiségi szakemberek dominanciájának növekedése;

- az információs technológiák (elektronika, számítógépek) forradalmának köszönhetően az információval való hatékony foglalkozás a gazdaság mozgatórugójává vált;
- az életminőséggel, az egészséges életmóddal és a szabadidő-eltöltéssel szemben fokozódó elvárások; valamint
- a gazdasági-társadalmi rendszerek komplexitásával párhuzamosan növekszik az ökológiai rendszerek entrópiája.

Az új technológiák az információ feldolgozására koncentrálnak, ahol mind a bemenet, mind a kimenet információ. Az információ előállítás, gyűjtése, feldolgozása, tárolása, továbbítása nemcsak a gazdaság mozgatórugójává, hanem egyenesen a gazdasági siker kulcsává válik. Az információs társadalom áramlatok és hálózatok köré épülő rendszerében minden, ami értékes, csereértékkel rendelkező áruvá válik, és fénysebességgel mozgatható bit lesz belőle. Ami pedig nem eléggé értékes, leértékelődik, alacsonyabb kategóriába kerül, amelyben a materiális használati érték egyre inkább maradékká (reziduálissá) válik. Manuel Castells szerint a csereérték és a használati érték (mint például az építészeti esztétikum jelentése) közötti küzdelem a korszak egyik jellemzője (Lukovich szerk., 1995).

Az ipari termeléstől az információ-előállítás irányába történő elmozdulással párhuzamosan kialakul a nemzetközi piac és munkamegosztás új rendszere: az úgynevezett rugalmas termelés és rugalmas fogyasztás. A gyártók globális léptékben keresik szüntelenül a legolcsóbb helyeket; már nemcsak maga a termék, hanem egyes alkatrészeinek gyártására is. Az uniformizált, nagy sorozatban előállított fogyasztási cikkek kínálatáról pedig egyre több szektorban (például gépjármű, bútor, ruházat) áttevődik a hangsúly az egyedi, szinte személyre szabott igények kielégítésére. A változatos stílusok, vagyis a különbségek ilyen fajta komputerizálását, illetve megsokszorozását az automatizált tömegtermelés és a kifinomult piackutatás teszi lehetővé. Mindez persze aláássa a helyi gazdaságokat.

Mivel a korlátlan gazdasági növekedés a Föld véges rendszerében lehetetlen, egyre nagyobb vállalatok keletkeznek a gyengébbek elhullása, illetve bekebelezése után. Óriási egyenlőtlenségek alakulnak ki, illetve fokozódnak. Gigantikus nagyságú multinacionális birodalmak állnak szemben az egyes emberrel. A leggazdagabb húsz százalék teszi zsebre a megtermelt jövedelmek több mint nyolcvan százalékát, a legszegényebb húsz százaléknak pedig be kell érnie a jövedelmek alig több mint egy százalékával. Például 1994-ben 358 milliárdos személy vagyona megfelelt a Föld 2,5 milliárd legszegényebb lakójának össztulajdona értékének (Czakó, 1997)!

A posztindusztriális tőke fejlődése levetett magáról minden kontrollt: a nemzetállamok nem tudnak már érdemileg beleszólni a folyamatokba. A világon hihetetlen tökebőség van, amelyre a kisebb és feltörekvő gazdaságok nincsenek felkészülve. Napi több mint ezer milliárd dollár áramlik látszólag kaotikusan, és ömlik be egy-egy nemzetgazdaságba, majd miután felszívta, amit tudott, áramlik tovább. A megapénz kormányokat képes zárójelbe tenni (Almási, 1997). A pénz és tőkepiac egészen másképpen működik, mint a piac általában. Valójában kevésbé képes az önszabályozásra, hiszen amit ott adnak-vesznek, az pont az az eszköz, amivel adnak-vesznek. A paradox folyamatokat összegző pénzpiac már veszélyes mértékben szakad el a valós gazdasági folyamatoktól.

Mindezek mellett a globalizálódó feketegazdaság is megjelenik pénzmosási kényszerével. Castells szerint a 21. az információs technológiákat termelési módként használó globális szervezett bűnözés korszaka is lesz. (Óvatos ENSZ-becslések szerint évente több mint 800 millió dollár kerül át a legitim pénzügyi régiókba, azaz bankokba és az ingatlanpiacra.) A globális feketegazdaságban a maffia és minden ország üzleti érdekei jelen vannak. Az illegális üzlet minden egyes, profitot kínáló ágra kiterjed: kábítószer, fegyver, uránium, stratégiai fémek, nukleáris technológia, biológiai hadviselés, nőkkel, gyerekekkel, emberi szervekkel való kereskedelem. A városfejlődéssel való legközvetlenebb kapcsolata pedig a spekulatív ingatlanüzleteken keresztül végbemenő pénzmosás, amely a világ nagyvárosaiban az ingatlanpiacok instabilitásának a fő forrása. Ez gyakran városrészek hirtelen átalakulásához vezet, anélkül, hogy a helyi társadalom vagy gazdaság körülményeit, illetve érdekeit figyelembe venné (Lukovich szerk., 1995).

Úgy tűnik, hogy a neoliberális laissez faire világa a maga kíméletlen szociáldarwinista törvényeivel és individualizmusával egyre inkább akadályává válik a nyitott, demokratikus társadalmi fejlődésnek, hiszen kiöli egyrészt a nyitottság és a demokrácia tradícióját jelentő különböző értékek egymás mellett élését, másrészt pedig a társadalmakat összetartó közös értékeket. A nyílt társadalom – a magukat a végső igazság letéteményesének tekintő totalitárius rendszerekkel ellentétben – nem parancsra cselekszik, tudatában van az emberi tévedékenység tényének, és ragaszkodik a kifejezés szabadságához, valamint a másként gondolkodók védelméhez (Soros, 1997).

A történész és posztmodern elméletíró Michel Foucault (1926–1984) behatóan foglalkozott a hatalom és a legitimizáció problémáival. Szerinte az intézményi elnyomás sokkal meghatározóbb, mint a gazdasági kizsákmányolás. Többek között rámutatott arra is, hogy a hatalom – amely mindenkit bekebelez, akár gyakorolja, akár áldozata – és a tudás elválaszthatatlanul függnek egymástól (Appignanesi és Garratt, 1995). E folyamatban bizonyos láthatatlan mozgások elfojtásra, a tudattalanba való száműzésre kerülnek, és az ész racionalizmusa megalkotja az örült, a bűnös, a deviáns társadalmi kategóriákat, amellyel szemben meghatározhatja önmagát. A tőke pedig nem cselekszik jótékonyági intézményként, hanem Castells szerint “szolgáltatást nyújt és felszippantja az elmédet” (Lukovich szerk., 1995). Az emberek pedig ahogy egyre bizonytalanabbakká válnak értékeikben, egyre inkább a pénzt, a státuszt és a fogyasztást választják a társadalmi siker kritériumául. A siker tömeges kultusza váltja fel az elvekben való hitet (Soros, 1997). Többek között ez az oka a fejlett világban egyaránt akut problémaként jelentkező korrupciónak is.

A huszadik század közepéig a társadalmi-gazdasági fejlődés a nemzetállamok keretei között ment végbe. Manapság a fejlesztési döntéseket nemzetközi szinten hozzák. Párhuzamosan azzal, hogy a tőke feletti ellenőrzést egyre inkább felváltja az információ feletti ellenőrzés, a politikai hatalom transz- és szupranacionális szintre emelkedik. A politikai hatalom diffúziója azonban a felfelé mutató irány mellett lefelé (lásd a helyi közösségek növekvő autonómiáját, párhuzamosan az állam kivonulásával a népjóléti szolgáltatásokból), valamint oldalirányban (példa a zöld mozgalmak) is végbemegy. Ebben az időszakban omlik össze a szocialista világrendszer is, amely abból a szempontból veszteség, hogy a kapitalizmusnak, amely kétségtelenül a

mindezidáig ismert legerősebb társadalmi rendszer, nincs többé mihez viszonyítani magát, megszűnt a kontrollja.

A társadalmi rendszerek, szervezetek és a területi szervezés természete változóban vannak. Több a verseny, a pragmatizmus; a hangsúly az egyéni felelősségre helyeződik át, a tudás, az intellektuális tőke és az információ áruvá válik. A vállalatok, cégek szerkezetét ennek megfelelően átalakítják: a korábban szokásos hagyományos szervezeti hierarchiát felváltja az úgynevezett lapos hierarchia vagy az „irányított káosz”, a régi típusú ipari munkaerő-koncentrációt felváltja a földrajzi távolságokat és a nemzetállamok gazdasági hierarchiáját átívelő karcsúsított egységek hálózata. Az USA legdinamikusabban fejlődő vállalatai legújabbban kifejezetten excentrikus, szokatlan vezetőket alkalmaznak (a hangsúly az innováción és a kreativitáson van).

A számítógép-technológia rohamos fejlődése alapvető hatással van a foglalkoztatottság alakulására is. Bár a közgazdászok egy része ragaszkodott ahhoz, hogy a számítógépek több munkahelyet teremtenek, mint amennyit megszüntetnek, a nyolcvanas években ez az arány hirtelen felborult. Azok a feladatok, amelyeket jobban vagy olcsóbban tud az emberi munkaerő ellátni, mint a számítógép, rohamosan eltűnőben vannak, függetlenül attól, hogy milyen képzetek az emberek. Még az olyan szakmákat is, mint az orvosi vagy a jogi, hamarosan alapvetően átformálja a számítógép-technológia. A közeljövő egyik nyomasztó feladata annak a problémának a megoldása, hogy hogyan szervezzünk meg egy olyan társadalmat, amelyben az emberek többségének létfenntartása, önhibáján kívül, gazdaságilag nem igazolható. (Sai-Halász, 1993.) A munkanélküliség–foglalkoztatottság, valamint a munka–pihenés, alapvetően az ipari forradalom kontextusában létrejött és manapság fokozatosan archaikussá váló fogalomparjainak újradefiniálása egyre inkább szükségessé válik.

A társadalomban elmozdulás következett be a közelségen, illetve rokonságon alapuló kapcsolatokról függő identitástól egy olyan irányba, ahol azt mindinkább a térben elkülönülő közös érdeklődésen alapuló csoportok határozzák meg. Így a hely meghatározó szerepe után Melvin Webber terminológiájával megjelenik a helynélküliséget hangsúlyozó városfejlődés (Webber, 1964). Ezzel párhuzamosan a kultúra új területi logikája jelenik meg: a városi tér olyan módon történő szervezése, ami szegregálja a különféle társadalmi csoportokat. Ezek némelyike jobban területfüggő, mint mások. Az alsóbb társadalmi osztályok kirekesztésének két különböző stratégiájával találkozni:

- a belső városrészek rehabilitációjával összefüggő dzsentrifikáció (a beköltöző középosztály és yuppie-k kiszorítják az ott lakókat); valamint
- kontrollált környezetben privatizált pszeudo-közterületek építése.

A fejlett kapitalizmus globalizált és uniformizált “McWorld” világának monokultúrájához való alkalmazkodás egyes szakírók szerint az eklektikus posztmodernizmus, vagyis a jelenkori kultúra nulla foka (Appignanesi és Garratt, 1995). Az ember reggae-t hallgat, westernfilmet néz, ebédre McDonald’s-szendvicset eszik, vacsorára pedig valamilyen távoli kultúra specialitását. Párizsi parfümöt vásárol Hongkongban és skót whisky-t a Fehérvízen. Az egyedüli mérce a fogyasztás és a pénz; az esztétika és a helyi hagyományok kritériumai megszűnőben vannak. A fogyasztói aura mindenre kiterjed, ami ereklYESZERŰ: Elvis Presley gitárja, Marilyn Monroe alsóneműje, Hruscsov

Csajkája; mindenre, aminek nosztalgiaértéke van: art deco-rádiók, szovjet katonai kitüntetések, régi idők pléhdobozai stb. Ez az “imázs-fogyasztás” világa.

Az urbanisztika számára a globalizációs dilemmák két okból is fontosak. Egyrészt az épített kultúra szempontjából eldöntendő, hogy érdemes-e kritikátlanul egy uniformizáló globális erőfeszítés mögé állni, amely végső esetben magát az ezerszínű városi kultúrát semmisítheti meg, másrészt az utóbbi évtizedek azt mutatják, hogy a globalizálódó piac az egyneműséggel szemben felértékelni látszik az egyediséget, a helyi specialitásokat.

1.3 Tágabb tudományos előzmények

Az urbanisztika, mint fogalom a 20. század terméke, és a várossal, a városok fejlődésével, illetve alakításával foglalkozó tudományok együttese (Granasztói, 1973). Az urbanisztika tehát viszonylag fiatal tudományterület, alig száz éves története – melynek során üstökösként tűnnek fel ünnepezt ideológiák, majd tűnnek el a feledés homályába – azonban mindvégig azt az ambíciót mutatja, ami nem kevesebb, mint az emberi lét, a kultúra, illetve életmódunk kereteinek formálása. Az urbanisztikai gondolkodás éppen ezért olyan szemléletet kíván, amelyik nincs elkötelezve egyetlen hagyományos tudományágnak sem, és képes arra, hogy azok szempontjait szintetizálja.

A város sokrétű jelenség: egyszerre materiális, fizikai (építészeti) együttes, gazdasági folyamatok rendszere, társadalmi kapcsolatok hálózata, kulturális miliő, amely meghatározások mindegyike más és más megközelítést kínál az elemzések és az ezek eredményeként fejlődő elméletek, illetve gyakorlat számára. Minél jobban elmélyedünk azonban a városban végbemenő összetett és dinamikus folyamatok elemzésében, annál inkább fogjuk annak fizikai formáját egyfajta “mellékterméknek” látni. Mindenesetre, ha a kultúra fogalmát a legtágabban értelmezzük az emberi tevékenységek (munkaszervezés, étkezés, öltözködés, ünneplés, szórakozás, kommunikáció, imádság, temetkezés stb.) hogyanjára, akkor megállapíthatjuk, hogy a város az emberi kultúra foglalata. Kultúrát „feltalálni” pedig nem igazán lehet, csak folytatni.

Általánosságban a városfogalom megközelítésének gazdagsága feltűnő mind a külföldi, mind a hazai szakirodalomban. Meggyesi Tamás (1984) felhívta a figyelmet arra, hogy a város jele az ősi egyiptomi hieroglifák rendszerében a kör és a benne foglalt (tengely) kereszt volt. E szimbólum jelentése – mint ahogy magáé a városé is – sokrétű: a kör a védelem és vele a szabadság, a (valóságos, később virtuális) fallal körülvárt közösség jelképe, míg a tengelykereszt a centralitás, a központi (igazgatási, kereskedelmi) funkciók, egy nagyobb terület (vonzáskörzet) szervezésének szimbóluma. Ezek a jelentéstartalmak a társadalmi fejlődés első, lassan változó évezredeiben természetesen mást takartak, mint korunk urbanizált világában. A szabadság már a kezdetektől fogva ellentmondásokról terhes, hiszen a szabadság mögött „babiloni romlottság” rejtőzik. A város bár az „égi Jeruzsálem földi képe”, de maga a „második bünbeesés” is. A kör ősidők óta a nőiség (de egyben a hiúság és a paráznaság) szimbóluma is, míg a tengelykereszt a férfias erő, rend és szervezethezesség jelképe. Az egymásra merőleges egyenesek nemcsak a központi hely (piactér), hanem egy mesterséges, ember alkotta világ kultúráját is előrevetíti. A kör és benne a tengelykereszt ellentétpárjában „jelen van minden pozitívum, amit a város évezredeken

keresztül jelentett az emberiségnek, de jelen van mindaz a negatívum is, ami ősidők óta veszélyt, problémát okozott a városi élet és vele a kultúra fejlődése számára.”

Mezei Árpád (1971) szellemesen alkalmazva a hidrodinamika metaforáját rámutat arra, hogy a városok legtöbbször valamilyen dinamikus áramlásrendszerek (csatornahálózatok, folyók, kereskedelmi utak) kritikus metszéspontjaiban alakultak ki. Több (szak)író (Mumford, 1985, Hamvas, 1988, Vidor, 1994) a statikus jellegű szentélyközpontúságot emeli ki számos ősi város – például Babilon, Jeruzsálem – kapcsán. Hamvas (1988) szerint „a városban az anyagi és földi erők hatalma háttérbe szorul: a város a szent hely, amelyet szent fal vesz körül, és a várost az utcák kövezete az anyagi földről levágja... A város nem az anyagi erőknek, hanem a szellemnek szolgál...” Mindenesetre a város alapítása kezdetben kultikus cselekmény volt, ahogy erre Barcelona híres tervezője, a katalán Ildefonso Cerda hívta fel a figyelmet a kezdetben csak az ókori Rómát illető „urbs” szó eredetének elemzésével (Cerda, 1979).

Patrick Geddes (1949) szerint a város a legbonyolultabb élő organizmus, ami folytonos változásban, fejlődésben van. Az élő szervezetekhez hasonlóan megszületik, fejlődik, megöregszik, majd elpusztul, hogy aztán ismét más formában újjászülethessen. Ez a biológiai jellegű megközelítés érhető tetten abban az analógiát alkalmazó felfogásban is (Vidor 1994), amely a városok egészségével, gyógyításával, végső soron „rehabilitációjával” foglalkozik. Geddes volt egyébként az első, aki 1915-ben rendszerdiagramjai interpretálásával elsőként szorgalmazott egyfajta interdiszciplináris város-megközelítést.

A városfejlődés jellemző vonásait, illetve szakaszait talán Lewis Mumford (1985) fogalmazta meg a legmarkánsabban, aki szerint a városfejlődés a népesség és a termelés fokozódó koncentrációjának története. Az első, naturál-gazdálkodással jellemzett korszak (Európában a középkor, az Újvilágban a 17. század) jelképe a katedrális, ezt követte az ipari forradalom korszaka gyárképményeivel, majd a harmadik korszak során mind a termelés és fogyasztás, mind a népesség és a kultúra nagyvárosokba tömörül új szimbólumaival, a tőzsdével és az irodaházzal. Az urbanizáció másfél évszázados történelme drámaian sűríti magába a változásokat. Ősi törvényszerűségek és települési képletek „robbannak fel”, a kör és a kereszt osztódásnak indul. Kezdetben a városok szigetek voltak a természet „tengerében”, a képlet azonban napjainkra megfordult. Az ember lerombolta az őt körülvevő középkori falakat, hogy aztán újabb mágikus (virtuális) falak sokaságával vegye körül magát, és küzdjön a tengelykereszt törvényszerűségével egy emberibb létezés reményében (Meggyesi, 1985).

Az urbanisztika szakirodalmát a test (anyagi szféra), a szellem (spirituális szféra) és a lélek (érzelmi szféra) triumvirátusát tekintve egyértelműen az első kettő uralja. Létezik az urbanisztikai szakirodalomnak egy – a hagyományos „maszkulin”, tehát többé-kevésbé racionális megközelítéstől eltérő – „feminista”, inkább emocionális megközelítése is, amelynek egyik jeles képviselője Leonie Sandercock (Csontos, Lukovich, 1999). Ő „az emlékezet, a vágyak és a szellem” városáról ír, a kisebbségek, a szubkultúrák, illetve a névtelenek igényeit veszi górcső alá. Ezen az úton Weisman (1992) egészen odáig megy, hogy szembe állítja a nagyvárosok égbetörő kereskedelmi központját, mint maszkulin szimbólumot az elővárosok lakóterületeinek befogadó, feminin jelentéstartalmával, hangsúlyozva a mai városépítészeti gyakorlat szerinte diszkriminatív jellegét.

Természetesen a városi élet társadalmi, viselkedési, illetve érzelmi aspektusaival behatóan foglalkozott számos városszociológus az elmúlt fél évszázad során. Jellemzően olyan témákat kutatva, mint az urbanizált életmódok sajátosságai, a szuburbia jelenségei, a városi szegregáció, a szomszédság ismérvei, a társadalmi strukturáltság, a társadalmi kohézió és az elidegenedés, a szlömösödés, a városi devianciák és a bűnözés, a politikai hatalomgyakorlás, a kisebbségek és etnikumok problematikája, vagy a zsúfoltság konfliktusai (MacGill, 1970). A városszociológia a 20. század második évtizedére eső kialakulásától fogva az ötvenes évekig szinte kizárólag amerikai jelenség volt, azonban olyan jeles eredményekkel, mint például a Chicago-iskola humánökológiai megközelítése (Fogarasi, 1979). Európa jelentőset csak a hetvenes években a szintén katalán, de kezdetben Párizsban publikáló Manuel Castells munkásságával tudott hozzátenni e szaktudományhoz, aki egyfajta neomarxista módszerrel a kapitalista termelési mód urbánus hatalmi- és érdekviszonyait, valamint a tervezés szerepét vizsgálta behatóan, valósággal forradalmasítva az ún. városelemzés (urban studies) iskoláját.

Magyarországon az államszocializmus hosszú évtizedei alatt gyakorlatilag nem létezhetett e szaktudomány, az egyetlen jelentősebb, külföldi (angolszász) szerzők munkáiból szemelvényező korszerű olvasókönyvet Szelényi Iván (1973) publikálta. (Szelényi azóta az angolszász tudományos világ egyik legelismertebb szociológusa, illetve politológusa lett.) Azóta természetesen jeles szakírók megjelentek nálunk is: akár nemzetközi figyelmet is keltő, az univerzális emberi dilemmákat elemző munkásságukkal (Hankiss, 2001), vagy a hazai települési, illetve társadalmi konfliktusok vizsgálatával (Szirmai et al 2002).

A településproblematikához komplex és újszerű módon közelítő hazai gondolkodók között külön kiemelést érdemel a Magyary Zoltán nevével fémjelzett közigazgatási iskolából indult Kiss István munkássága. A nyomtatásban 1996-ban megjelent „A település-együttesek vizsgálata és egybevetési módszertana” komplex négydimenziós tipológiája (mérőszámrendszere) települések, illetve azok részeinek jellemzését teszi számszerűsíthetővé és ezáltal egzakt módon összehasonlíthatóvá. Életútja nemcsak egy széleslátókörű polihisztor tudósnek, de az etikus embernek is tiszteletreméltó példázata.

A hazai geográfusok közül Mendöl Tibor, majd az ő koncepcióját továbbfejlesztő Beluszky Pál neve érdemel említést a települések klasszikus meghatározása területén (Tóth, 2002). Beluszky megfogalmazásában „a település a lakó-, munkahely és rekreációs tér funkcionális együttese”, felismerve, hogy a rekreáció is meghatározó emberi (települési) tevékenység. Mendöl mellett Wallner Ernő és Frisnyák Sándor is behatóan foglalkozott a településmorfológia (alaktan) kérdéseivel. Markos György pedig a gazdasági folyamatok térbeli vetületeinek vizsgálatával teremtett hazai gazdaságföldrajzi iskolát.

Az eddig napvilágot látott számos hazai település-definíció közül talán a legátfogóbb Tóth Józsefé (2002), aki egy szemléletes geometriai analógiával, az ún. tetraéder modellel írja le ezt a legkomplexebb ember alkotta rendszert. Szerinte a település „a társadalmi-gazdasági, az infrastruktúrális (lényegében az épített környezet – *megjegyzés tőlem, LT*), valamint a természeti szférák kölcsönhatáson alapuló, együttműködő rendszere”. (Ezen belül a város olyan jellegzetes településtípus, amely a területi munkamegosztásban különféle – a történelem során változó –

központi tevékenység ellátására alkalmas.) Mindegyik szféra önmagában is differenciált, illetve struktúrált. Dolgozatom a modell infrastukturális és társadalmi szférái közötti kölcsönhatások egy, mégpedig a tervezéshez kapcsolódó részével (képletesen tehát a tetraéder vonatkozó élének egy szakaszával) foglalkozik.

1.4 Célok és módszerek

Az ezredfordulót megelőző két évtizedben olyan jelentős változásokon ment keresztül az urbanisztika nemzetközi elmélete és gyakorlata, olyan új folyamatok és ennek megfelelő megközelítések, valamint fogalmak jelentek meg, olyan új dolgokról beszél a világ, hogy szükségessé vált e jelenségek és okaik elemzése, tisztázása itthon is, annak érdekében, hogy a hazai városfejlesztési gyakorlat is jó irányban és hatékonyan tudja befolyásolni településeink fejlődését.

Legfőbb célom az volt, hogy a – nemzetközi összehasonlításban – meglehetősen gyér hazai szakirodalom egyik szembetűnő hiányát pótolni igyekezzem: nevezetesen az angolszász urbanisztika, az ún. „urban studies” világán továbbfejlődött városépítészet (urban design) legutóbbi eredményeinek, illetve törekvéseinek rendszerezését, amelynek egyik markáns jellemzője az erőteljes eltolódás a társadalom- és a viselkedéstudományi orientáció felé.

Mi lehet az oka annak, hogy nálunk ez a (határ)szakterület ilyen fejletlen volt eddig? Egyrészt a rendszerváltást megelőzően egy szűk csoport a szocialista városépítés „tudományos” megközelítését ideológiai síkon járatta le, másrészt az alkalmazott társadalomtudományokkal (városszociológia, társadalompszichológia) való foglalkozás meglehetősen „gyanús” volt a hatalom részéről (a „tiltott” és a „tűrt” határmezsgyéjén mozgott).

Ha az olvasó néha úgy érzi, hogy egy másik világból való gondolkodásmóddal, stílussal és értékrenddel találkozik, akkor azt annak tudja be, hogy az angolszász urbanisztika könyvtárakat kitöltő szakirodalmából magyar nyelvre mind a mai napig jószerivel egyetlen könyvet sem fordítottak még le. Így aztán ha szavakat keresnénk a megközelítés jellemzésére, akkor talán azt mondhatnánk, hogy „tárgyilagos”, „kívülálló”, „empirikus”, „ideológia-mentes”. Mindezt saját szülőföldjén összefoglalóan úgy hívják, hogy „behaviourista”, magyarul: „magatartástudomány-orientálódású”. A viselkedés-tudomány jellegzetesen angolszász jelenség, és nálunk – legalább is az urbanisztikában – eddig csaknem ismeretlen volt. A viselkedéstudományok a század elején azzal az ígérettel jöttek létre, hogy a hagyományos lélektant az egzakt leírást lehetővé tevő megfigyelés módszerével váltsák fel. A módszer az ember, illetve a társadalmi csoportok és környezetük kölcsönhatásának leírásában igen termékenynek bizonyult, amihez nyilván az angol nyelv sajátosan pragmatikus gondolkodásra való hajlama is közrejátszott.

Ez az a megközelítés, amiben a könyv alapján különbözik a hazai urbanisztikai szakirodalomtól. Ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a kontinentális európai értékrendben mindig is rangos helyet foglalt el a klasszikus értelemben esztétizáló városépítészet, amelynek elméleti hagyományát Magyarországon Pogány Frigyes, Granasztói Pál vagy József Dénes neve fémjelzi. Tulajdonképpen napjainkig a városépítészet kifejezést a szakma nagy része erre a

megközelítésre tartja fenn. Ugyanakkor, amit nálunk annak idején Perényi Imre jellegzetesen ideologisztikus és szovjet előképekre épülő normatív szemlélete vagy a német klasszikusokból táplálkozó kiváló előadó, Pogány városesztétikája vagy Granasztói közép-európai irodalmisága képviselt, az az angolszász szakirodalom univerzumának világában legfeljebb egy-egy parciális megnyilvánulásnak sorolható be. Kiderülhet, hogy amit eddig problémának láttunk, az talán nem is annyira az, és hogy amire büszkéek vagyunk az esetleg a világméretű integráció léptékében egy színfolt csupán a globális palettán.

Létezik tehát egy alapvetően angolszász típusú, neoempirikus megközelítésen alapuló (behaviourista) városépítészet is, amelyből ez a fajta kontinentális klasszikus esztétika szinte teljesen hiányzik. Ezek időben a mai napig egymás mellett léteznek, és ha tudomást vesznek a másiktól, ígéretesen meg is termékenyíthetik egymást. (Érdekes rámutatni, hogy a tevékenységet jelölő angol urban design kifejezésben nem is szerepel az építészet szó. Ez többek között utalás arra is, hogy a város nem egyszerűen egymás mellé tett épületek együttese, de építészeti minőség is, abban az értelemben, hogy az esztétikai élményhez nagymértékben hozzájárulnak egyedi épületei.)

Munkám során konkrét célom volt:

- a fejlett világ nagyvárosaiban végbemenő változások városépítészeti vetületének áttekintése,
- a korábban napvilágot látott számos várostervezési megközelítés tipizálása,
- a viselkedéstudományok és a kommunikációelmélet eredményeinek, illetve lehetőségeinek bemutatása a városépítészet területén, valamint
- olyan normatív – a gyakorlat nyelvére is könnyen lefordítható – elmélet keresése, illetve továbbfejlesztése, amely a komplex emberi igényekre az eddigieknél jobban reagáló települési környezet létrehozását segíti elő.

A téma jellegénél és feldolgozásánál fogva is interdiszciplináris megközelítést kívánt. A munkamódszer alapvetően a vonatkozó széleskörű (elsősorban angolszász) urbanisztikai, városépítészeti, valamint a környezet–viselkedés kölcsönhatásainak problematikájához kapcsolódó társadalomtudományi (kommunikáció, szociál-pszichológia, környezetpszichológia, társadalomföldrajz, városszociológia) szakirodalom kutatása, valamint annak struktúrált és kritikus feldolgozása volt, tehát alapvetően kvalitatív jellegű.

Ezeket túlmenően a kutatáshoz még az alábbiak jelentettek lényeges hozzájárulást:

- a téma és kapcsolódó területein a világ élvonalába tartozó gondolkodókkal, szakemberekkel folytatott beszélgetések, viták és interjúk (köztük volt Amos Rapoport, Jon Lang, Allan Scott, Sir Peter Hall, Leonie Sandercock és Sandy Cuthbert) - az interjúk könyv formájában is megjelentek (Csontos, Lukovich, 1999), valamint a Magyar Televízió is sugározta őket film formájában kétszer 1999 folyamán;
- az 1980-90-es évek jelentős városépítészeti projektjeinek helyszíni tanulmányozása (Sydney, Hongkong, Los Angeles, San Francisco, Phoenix, Boston, New York, London, Oxford, Jeruzsálem, Budapest);
- e projektekhez, illetve városokhoz tartozó vizuális segédanyag (tervek, könyvek és közel 3000 diából álló gyűjtemény) feldolgozása;

- az 1990-es évek első felében a University of New South Wales School of Town Planning várostervezési kurzusán végzett oktatói (előadói, kutatói) munkám; valamint
- egyetemi hallgatókkal 1989-1994 között végzett felméréseim elsősorban a város mentális térképezése, valamint a lakóterek tényleges használatának területén
- téziseim "organikus" fejlődése szakmai vitákon, szemináriumokon, illetve konferencia-előadásokon keresztül itthon és külföldön.

Értekezésem mintegy másfél évtizednyi tengerentúli és hazai (kutató, tervező és oktató) munkásságom eredménye, korábban e tárgyban két kiadásban itthon megjelent könyvemmel (Lukovich, 1997d, 2001), valamint egy Sydneyben megjelent könyv önálló fejezetével (Freestone ed, 1993) együtt egy hosszabb távú szakmai oknyomozás közbenső állomásának tekinthető.

2. Tudománytörténeti elemzés: a városépítészeti gondolkodás tipológiája

A települések mindegyike valamilyen jellegű tervezés eredménye. Alakjukat szabályok és viselkedési normák rendszerei alakították, amelyek együttesen alkotják lakóik kultúráját. Számos esetben ezeket a normákat a tradíció, a szokás hozta létre és (formálisan) kódolatlanok voltak, míg más esetekben – több ezer évre visszamenőleg – találkozunk kódolt szabályokkal (Lang, 1990). Az elmúlt kétszáz esztendő során a civilizált világ mind több és több városépítési szabályt igyekezett kódolni törvényekbe, jogszabályokba, szabályozási rendeletekbe, övezeti előírásokba, tervezési útmutatókba. A mai város tudatos és nem tudatos fejlesztési folyamatok keveréke: egy kollázs, amelynek darabjai az emberek közötti verseny és együttműködés együttes eredményei.

Az alábbi tipológia a tudatos várostervezési törekvések gondolati kereteit igyekszik rendszerezni. Célja, hogy az eligazodást segítve röviden áttekintse és csoportosítsa a legjelentősebb kortárs, pontosabban jelenleg is ható városépítészeti filozófiák, illetve elméleteket. Bár sok esetben hivatkozik kiemelkedő városépítészekre, a hangsúly nem az egyéneken, hanem időtálló, iskolateremtő megközelítések, elemzési módszereik közös vonásain van. A rendszerezésben jelentős segítséget jelentett Broadbent (1987) és Lang (1990) ide vonatkozó munkái.

Tisztában vagyok vele, hogy bármilyen tipológia felállítása veszélyeket hordoz, hiszen az osztályozás természeténél fogva valamilyen módon mindig általánosítva egyszerűsít, és miközben igyekszik megragadni a lényegét, óhatatlanul kihagy más szempontokat. Az is nyilvánvaló, hogy előttem is sokan foglalkoztak már vele. Az olasz (város)építész Aldo Rossi (1982) például a formalizmus – realizmus két ellentétes magatartásformáját állítja szembe elemzéseiben. Az amerikai városszociológus Leonard Reissman pedig egy négyes felosztású mátrixszal kísérelte meg rendszerezni a különféle típusú megközelítéseket: a két dimenzió a tanulmányozott probléma jellege, illetve a használt információ típusa (Reissman, 1964).

2.2 Városépítészeti filozófiák

Legáltalánosabban két fő filozófiát különböztethetünk meg a (város)építészetben:

- a racionalistát (neoracionalistát), mely egészen a dekonstruktivizmusig vezet fókuszában a racionális világgal és egyfajta racionális geometriával; jellemzői az egyszerűen tagolt társadalmi tér, az absztrakt geometria építészete és a közösségi élet előtérbe helyezése; politikai inspirációját a marxizmustól kapta, progresszíven utópisztikus; művelői között Le Corbusiertől (a modern mozgalom vezéralakja) a neoracionalista Krier fivéreken át Bernard Tschumi-ig (a dekonstruktivizmus egyik jeles képviselője) sok, elsősorban építész szakembert lehet említeni; valamint
- az empirikus (neoempirikus), egészen az úgynevezett új humanizmusig fókuszában a városi realitások tanulmányozásával, beleértve az emberek igényeit és vágyait is (nemcsak a festői látványt); regresszíven utópisztikus; művelői az urbánus hagyományok kiemelkedő szószólójától, Camillo Sitte-től a neotradicionális irányzatot képviselő Kevin Lynch-

en és Christopher Alexanderen át Charles Moore-ig vezetnek, és számos nem építész vagy a társadalomtudományokban is jártas szakember művelte, illetve műveli.

Jung úgynevezett enantiodrómia-elmélete szerint (a kifejezés Hérakleitosztól származik) a világ dolgainak ellentétpárokba való hasadása mellett az ellentétek szüntelen változásban egyfajta szabályozó funkciót is ellátnak. Ennek megfelelően egy mozgalom racionális beállítottsága szükségszerűen irracionális ellentétébe torkollik, és viszont (Jung, 1993). Mint látni fogjuk ez a törvényszerűség nem kerülte el egyik irányzatot sem, sőt még az egyéni gondolkodók és tervezők szintjén is előfordul „átjárás”.

Racionalizmus

Filozófiai, ideológiai alapok

Az irányzat meghatározó gondolkodója, Descartes (1597–1650) szerint nem hihetünk érzékszerveinknek, hiszen azokat illúziók, hallucinációk, álmok és rémálmok, valamint az önámítás összezavarhatják, tehát becsaphatnak bennünket. Inkább, Platónhoz hasonlóan, olyan univerzális igazságokat kell felkutatnunk, melyekhez logikus gondolkodással el lehet jutni. Az olyan tudományok, mint az aritmetika vagy a geometria a tárgyak közötti kapcsolatokkal foglalkoznak (számok, alakzatok, tér), ezért univerzális igazságok hordozói. Annak megkérdőjelezése során, hogy mi van, ha minden csupán illúzió, eljut híres tételéhez: cogito ergo sum. Vagyis a dolgok valóságos létezésének egyetlen bizonyítéka az, hogy gondolkodhatunk róluk. A racionalisták szerint úgy is ismerhetünk például formákat, hogy sohasem tapasztaltuk őket.

A filozófiai előzmények között még feltétlenül megemlítendő a húszas-harmincas évek német és olasz racionalizmusa, amelyből jelentős mértékben táplálkozhatott Hitler és Mussolini fasizmusának ideológiája, illetve gyakorlata is (lásd például az általuk támogatott, amúgy igen jó minőségű birodalmi építészetet).

A racionalista építészeket a formák tisztasága, geometriai rendje foglalkoztatja elsősorban. Hivatott modernista látnokaik (mint például Le Corbusier) hittek abban, hogy a társadalmi viszonyokat befolyásolhatják a (város)építészeti tér megváltoztatásával, mintegy pótolva a társadalmi-politikai forradalmat, illetve reformokat.

Neoracionalizmus

A hetvenes években, elsősorban Olaszországban feltűnő neoracionalisták ideológiája egyértelműen baloldali volt. Az a fajta nyugati baloldaliság, amit Charles Jencks találóan „Lamborghini-marxizmusnak” nevezett. Kiemelkedő képviselői között ott találjuk többek között Manfredo Taffurit, Aldo Rossit, Rob és Leon Kriert, valamint Ricardo Bofillet.

Taffuri 1973-ban publikálta „Progetto e Utopia” (Ideológia és utópia) című munkáját, amelyben kifejti, hogy az embert a környezetétől elidegenítő fejlett kapitalista rendszer lehetetlenné tette az utópista gondolkodást. Míg Platónról Morus Tamáson és Fourieren át Ebenezer Howardig századokon keresztül lehetséges volt utópiákat felépíteni, sőt például Robert Owen New Lanarkja, vagy az angol kertvárosok esetén azokat kísérleti jelleggel részlegesen meg is

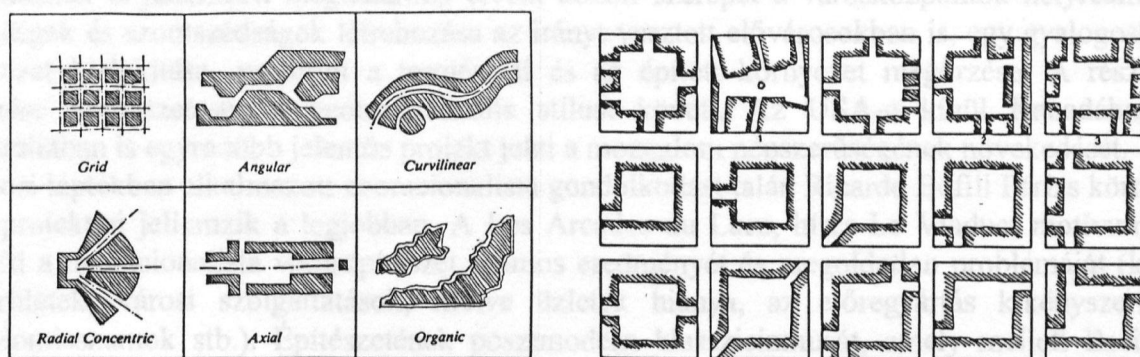
valósítani, addig a multinacionális nagyvállalatok megjelenése ezt teljességgel lehetetlenné tette. Egy 1974-ben megjelent esszéjében felhívja a figyelmet, hogy a “multik” nagyságuknál és hatalmuknál fogva a várostervezőket egyszerűen lesöpörhetik a színről (!). Hiszen melyik város tudna ellenállni azoknak az előnyöknek és ígéreteknek, amelyeket e multik jelenlétük okoz az adóbevételek, a járulékos beruházások vagy a foglalkoztatottság formájában (Broadbent, 1990)?

Tulajdonképpen ennek az irányzatnak kiemelkedő teoretikusa az eredetileg spanyol városszociológus Manuel Castells is, akinek 1972-ben Párizsban publikált “The urban question, a Marxist approach” című könyve egyszeriben meghatározóvá vált, forradalmasítva a városelemzés tudományát az egész világon. Castells szerint – aki lényegében a marxista elemzési módszert alkalmazta urbanisztikai problémákra – “a várostervezés a munkaerő kollektív újratermelése keretében a társadalmi alakulat sajátos formálásába történő politikai beavatkozás, melynek célja a fellépő nem antagonisztikus ellentmondások szabályozása, valamint az antagonisztikusak elnyomása, biztosítva ezáltal a domináns társadalmi osztályok érdekeit mind a társadalom, mind a város rendszerében.” Érdekes azonban felhívni a figyelmet arra is, hogy maga Marx sohasem foglalkozott expliciten a város problémájával műveiben. Bár Engels 1845-ben megjelent munkájában elemezte az angol iparvárosok által teremtett elviselhetetlenül egészségtelen környezetet (“The Condition of the Working Class in England”), és a Kommunista Kiáltvány szerint a város és a vidék közötti különbség fokozatosan megszűnik, egyikük sem utalt társadalmi utópiájuk fizikai kereteire.

Aldo Rossi “L’Architettura della Città” című híres könyvében alapvetően három értéket hangsúlyoz: a naiv funkcionalizmussal szembeállított tipológiai elemzést, a város funkcionális transzformációkon keresztül fenntartott állandóságát, valamint a műemlékek szerepét, amelyek a városi kollektív memória megőrzésének elsődleges eszközei. A (város)építészet fizikai formáit önmagukért tanulmányozza, anélkül, hogy bármilyen más határ- vagy külső tudományt (például szociológia vagy történelem) látszólag segítségül hívna. Saját szavai szerint “városi tényekkel” (okszerű cselekedetekkel, akciókkal, eredményekkel, műalkotásokkal) foglalkozik, melyekből mint alkotórészekből a város felépül. Vagyis hogy a különféle okok hogyan hoznak létre egyfajta építészetet, és ez az építészet hogyan hozza létre a várost. Ennek során épülettípusok alapvető és állandó szerkezeti törvényszerűségeit igyekszik megállapítani. Az épülettípológia és a város kapcsolata így válik nála alaphipotézissé. Természetesen az épületek közötti városi tér is tipizálható. Ezek közül azok, amelyek saját értékekkel rendelkeznek, Rossi szerint helyekké válnak. Szerinte az építészeti stílus a városok formájának fő meghatározója. Az ipari forradalom városfejlődésének elemzését követő végkonklúziója, hogy míg a város építészete tanulmányozható önmagában, a hely- és típusválasztás már nem. Ezek politikai döntések (Rossi, 1982).

Robert Krier tértípológiája több mint 350 európai példa tanulmányozására épül. Ezeket elemezve meglehetősen didaktikusan építi fel a három alap-síkidomból – a négyzetből, a körből és a háromszögből – különféle transzformációk és algoritmusok segítségével a városi tértípusok változatos katalógusát. Szerinte a város fizikai formáját az utcák és terek, valamint az őket meghatározó homlokzatok és keresztmetszetek kapcsolatai határozzák meg. Történetileg részletesen foglalkozik a városi terek eróziójával a huszadik századi várostervezésben (Krier, 1979). Tértípológiával hazai tanulmányokban is találkozni; ezek közül Meggyesi Tamás kutatásai

emelkednek ki a magyarországi hagyományos lakókörnyezeti kultúrák, valamint az alföldi halmazos települési kultúrák témájában (Meggyesi, 2003).

2. ábra: Rob Krier tértipológiája – rendszerdiagram és egy katalóguslap

Robert öccse, a Colin Rowe által “mini Mozart”-nak is titulált Leon Krier Luxemburg rehabilitálására tett erőfeszítései közben felhívja a figyelmet, hogy “ha egy cipész egy napon elhatározná, hogy ezentúl banán alakú cipőket fog készíteni, forradalom törne ki. Ezzel szemben az építészek húsz éven keresztül kínálták akváriumra, repülőgépre és konzervdobozra hasonlító házaikat, miközben arról próbálták meggyőzni az embereket, hogy az építészet kérdéseit, a várost, a házat, az utcát, a tereket megoldották, azonban ezt a nem specialisták nem érthetik meg.” A várossal és a tájjal szemben elkövetett “bűncselekmények” után ideje felismerni, hogy a városokat csak az “európai tradíciókból ismerős léptékű utcák és tömbök formájában szabad felépíteni.” Szerinte a leginkább destruktív erő a funkcionális övezeti rendszer, vagyis a városi alapfunkciók (alvás, munka, fogyasztás stb.) szigorú és merev elválasztása. A város társadalmi, gazdasági és kulturális egészségének helyreállításához a gazdag városi funkciókat újra integrálni kell. (Erre egyébként a neoempirizmus előfutárának is tekinthető, eredetileg újságíró Jane Jacobs “The Death and Life of Great American Cities” klasszikussá vált könyvében már 1961-ben felhívta a figyelmet!) Krier mindezt 10–15 ezer fős autonóm kisközösségekben képzelte el, a közösségi tereket jól meghatározó, klasszikus formájú U, L vagy C alaprajzú épületekkel, egyértelműen elmozdulva „a kicsi szép” idealizmusa felé. Mindez összefoglalóan a neoklasszikus, vagy neotradicionális urbanizmus.

Andres Duany és Elyzabeth Plater-Zyberk férj-feleség teamje Krier elképzeléseit fordította le az amerikai kontextusra, számos új város és városrész kapcsán alkalmazva azokat. Leghíresebb projektjük egy kellemes déli kisváros, a floridai “Seaside”. A rendezési terv által meghatározott utcák és terek jól érthető rendszere a városházára fókuszál. Rossit és Kriert követő urbánus tipológiákra épülő övezeti előírásaik a pozitív városi folyamatosságot hangsúlyozzák: utcavonalakat, tetőmagasságokat, szabályozási vonalra való építést. Mindezek az egyedi épületek tervezése során kreatívan értelmezhetők. Rájönnek ugyanis, hogy igazi változatosságot és sajátos karaktert egyetlen építész keze nem teremthet, ezért az épületek tervezését számos építésznek adják. A teljes együttést a „klasszikus urbánus név nélküliség” érzékenyen rugalmas

változatossága jellemzi (Jencks, 1987). A modellértékű project sikerét mi sem jelzi jobban, mint hogy az ingatlanokat a várt ár háromszorosáért adták el.

Szintén a kriéri gondolatot követi napjaink amerikai “új urbanizmusa”. A mozgalom egyik jeles képviselője a Congress for the New Urbanism nevű szakmai szövetség vezetője, Peter Katz. Új-holizmusnak is jellemzett meghatározó elveik között szerepel a városközpontok helyreállítása, közösségek és szomszédságok létrehozása az irányt vesztett elővárosokban is, egy gyalogosbarát környezet kialakítása, valamint a természeti és az épített környezet megőrzése. A részletek tervezése természetesen a neotradicionális stílust követi. Az USA-n kívül Kanadában és Ausztráliában is egyre több jelentős projekt jelzi a mozgalom népszerűségének növekedését.

A városi léptékben alkalmazott neoracionalista gondolkodást talán Ricardo Bofill Párizs környéki nagy projektjei jellemzik a legjobban. A Les Arcades du Laca, híres Le Viaduct motívumával egyesíti a neoracionalista városépítészet számos eredményét és megoldatlan problémáját (kihalt közterületek, városi szolgáltatások, illetve üzletek hiánya, az előregyártás kikényszerítette kompromisszumok stb.). Építészetének posztmodern klasszicizmusát, amely mellett Bofill és kollégái a hetvenes évektől kezdve jegyezték el magukat, nem csak a neoracionalisták, hanem a neoempiristák is előszeretettel alkalmazták.

A dekonstruktivizmust zászlójukra tűző (város)építészek – köztük Peter Eisenman, Daniel Libeskind, Bernard Tschumi – nem valami antiépítészet létrehozására törekedtek, hanem azt jelezték, hogy felfogásuk affinitásban van a huszadik század vége legismertebb filozófusának, a francia Jacques Derridának filozófiájával. Derrida szerint a nyugati gondolkodás dichotómikus szerkezetében mindig a polarítások (jó – gonosz, igazság – tévedés, vagy az építészetben a funkció – forma) első tagjának van elsőbbsége a másodikkal szemben. A dekonstruálás ennek az igaztalan struktúrának a megbontását és a valós értékviszonyok feltárását jelenti (Kunszt, 1995).

A Tschumi által tervezett Parc de la Vilette nevű rekreációs és kulturális központ a nyolcvanas évek Párizsának legkomplexebb városépítészeti kezdeményezése volt. A 35 hektáros területre, amely szomszédságában egykori marhavásárcsarnokból átalakított kiállítási csarnok, természettudományi múzeum és koncertterem van, egy 120 méter sűrűségű hálót terített le, melynek minden csomópontjába a méregzöld gyepre beállított egy vérvörösre festett acélszerkezetű pavilont. A területet egy kanyargós sétaút tárja fel, amelyen haladva a látványok vizuális extázisig fokozódó változatossága tárul fel. A pavilonok funkcionálisan változatosak: van közöttük fürdő, mozi, étterem, kondicionáló és zenei centrum. A háló egyes mezőit különböző kertépítészek alakították ki. A fogyasztói társadalom frivol asszociációi ellen az orosz avantgárd (Kandinszkij és Klee) forradalmi pátoszával védekező együttes összehatása Charles Jencks szerint egy “avantgárd Disneyland”.

A dekonstruktivista városépítészek szembefordulnak a hagyományos városok intim utcáinak és tereinek elvesztése elleni tiltakozás posztmodern nosztalgiahullámával, és éppen ezt a dezintegrálódottságot ünneplik. Ez az úgynevezett pozitív nihilizmus, a logika és a káosz egysége. Legfőbb tervezési technológiájuk pedig a freudi pszichoanalízisből ismert gátlástalan asszociáció. A dekonstruktivista (város)építészet tulajdonképp nem más, mint “hipermodern vadhajítás a szakrális építészet ösfáján” (Kunszt, 1995).

Összefoglalva: a neoracionalisták kontextualista urbanizmusa tele van ellentmondásokkal. Marxista vagy posztmarxista gondolkozásuk ellenére többségük abszolutista városépítészetet képvisel. A társadalom igényei és valós problémái náluk nem magából a társadalomból, hanem ideológiájukból származik (Meggyesi, 1985). Azonban a modern mozgalom szélsőségesen racionalista törekvéseitől eltérően sohasem akartak mindent teljesen előlről kezdeni, hanem mindig feltételeztek egy meglévő várost, amelyen beavatkozásait végrehajtják, illetve amelyek új együtteseiknek kontextust nyújtanak. Ezáltal tehát egyfajta tisztelettel kezelték a meglévő intézményeket, amelyeket újabb jelentésekkel akartak felruházni úgy, hogy a város tér-idő folyamatosága fennmaradjon. Ám az ő vízióik is alapvetően az ideális társadalomról, illetve a jövő ideális településéről alkotott progresszív, nem egyszer avantgárd utópiák, amelyek megvalósításához természetesen nemcsak tökéletes emberekre, de „tökéletes” (város)építészetre, illetve építészeti formákra van szükség.

Empirizmus

Filozófiai, ideológiai alapok

1620-ban Sir Francis Bacon arra a meggyőződésre jutott, hogy minden, amit a világról tudunk, érzékszerveinken keresztül jut el hozzánk. Elméleteinket pedig a beérkező információk elemzésének folyamatán keresztül alakítjuk ki, beleértve a szabályokat igazoló bizonyítékokat és kivételeket is. Az őt követő szintén brit filozófusok, Locke (1632–1704), Berkeley (1685–1753) és Hume (1711–1776) ebből a paradigmából fejlesztették ki az empirizmus teljes filozófiáját. Locke szerint egyrészt az információ még nem tudás, a tudáshoz csak az évek tapasztalatán át lehet jutni; másrészt a problémák gyökere az, hogy az ember közvetlenül csak a dolgok felszíni, másodlagos tulajdonságait tapasztalhatja meg. Eszerint meg kell különböztetni elsődleges és másodlagos tulajdonságokat. Ez persze rengeteg további kérdést felvetett. Berkeley és Hume odáig mentek megállapításaikkal, hogy a tárgyak nem létezhetnek az észlelő agyán kívül, vagyis semmi sincs, ha nincs ott valaki, hogy lássa, hallja, érezze vagy másképpen tapasztalja. Hume továbbfejlesztette az asszociációkkal kapcsolatos elképzeléseket is; szerinte ezek három különböző módon keletkezhetnek az emberek fejében: a hasonlatosság, két dolog korábbi együttes átélése, valamint az ok–okozat összefüggése által.

Az empirista építészeket pedig elsősorban a szemlélőben a formák okozta érzékelés kérdései foglalkoztatják.

Neoempirizmus

A neoempirizmus filozófiája az emberek viselkedését, a demokratikus pluralizmust, a kis csoportok versengését, valamint a döntések decentralizálását helyezi előtérbe. Meg kell említeni azt is, hogy olykor a keleti gondolkodás, illetve filozófiák hatása is felfedezhető benne (gondoljunk csak a kiterjedt utazásai során Indiát is tanulmányozó és a városok organikus fejlődését hangsúlyozó Patrick Geddesre). A neoempirikus városépítészeket filozófiájuk természeténél fogva inkább azok a döntések érdeklik, amelyek segítségével különféle építészeti formákat és elemeket kollázsszerűen egymás mellé lehet rendelni, valamint mindezek hatása a használóra. A komponensek magukba foglalják többek között a rálátási távolságot, a haladó sebességét, a különféle látványfajtákat és utcaképi elemeket. Kiemelkedő képviselői között

említendő többek között Gordon Cullen, Kevin Lynch, Robert Venturi, Christopher Alexander, Charles Moore és Colin Rowe.

Gordon Cullen 1945-ben kezdte el tanulmányozni a város- és utcaképek problematikáját. Gyönyörűen illusztrált esszéit összegyűjtő kötetének ("The Concise Townscape") fő tétele, hogy a szűken értelmezett építészetén túl létezik a „kapcsolatok művészete” is. Ezt pedig nem lehet egyszerűen tudományos elemzésekkel, vagy csupán az egyik agyféltekével megközelíteni. Szerinte a városi élmények dominánsan vizuálisak. A látáson keresztül azonban emlékezetünkben tárolt tapasztalatok, érzések és reakciók is felszabadulnak. Ez az a többlet, amit a városépítésznek meg kell ragadnia, alapvetően három módon:

1. a szekvenciális látvány (időben, illetve mozgásban feltárulkozó, dinamikusan változó képek sorozata),
2. a hely és annak szelleme (a benne és a rajta kívül kontrasztjával), valamint
3. a tartalom (építészeti stílus, lépték, anyagok, textúra, szín, elrendezés stb.) segítségével.

Módszerével rávezeti a városépítészeket egy adott hely sajátos környezeti jellemzőinek feltérképezésére. Példákat mutat a különféle látványokra, utcák, terek meghatározottságát és zártságát biztosító elemekre, külső „szobákra”, térzárványokra, bővületekre, fókuszpontokra, körzetekre, látványok előrenyomulására és visszahúzódására, a pontozásra és ellenpontozásra, a mives részletekre, a kaligráfiára, illetve a reklámokra, a tulajdonosi érzésre, valamint a mindezek kiváltotta intimitás, kitárulkozás, nosztalgia, nyersség, metafora és illúzió hangulataira nagyvárosi, kisvárosi, vidéki és ipari környezetekben egyaránt. Ezeken túlmenően "The Scanner" című füzetében egyfajta ellenőrzést szolgáló leltárt is kínál a gyakorlat számára a figyelembe veendő szempontokról, elemekről és kapcsolatokról. Terveiben pedig nagy hangsúlyt fektet az önálló karakterrel rendelkező, emlékezetes helyek létrehozására, amelyek egyben segítik a tájékozódást is (Cullen, 1971, Broadbent, 1990).

Kevin Lynch, kollegájával, Kepes Györggyel a koherens, empirikus alapokra épülő elemzés úttörője volt. Talán elsőként hangsúlyozta, hogy a város „mozgó elemei, különösen az emberek és tevékenységeik, legalább annyira fontosak, mint a mozdulatlan fizikai részek.” Bár elismerte, hogy a város érzékelésében mindegyik érzékszervünknek van szerepe, alapvetően a vizuális élményekre koncentrált, azon belül is a város és részei érthetőségére, világos felfoghatóságára, valamint az ezzel kapcsolatos asszociációink, emlékezetünk sajátosságaira. Bostonban, New Jersey-ben és Los Angelesben végzett kiterjedt esettanulmányai segítségével sikerült számos olyan elemet felfedeznie az emberek mentális térképeiben, amelyek segítségével helyüket meghatározzák, illetve emlékeznek egy adott környezetre (Lynch, 1988):

1. útvonalak

a mozgás, a helyváltoztatás csatornái (lineáris "koordinátatengelyek"); járdák, utcák, autópályák, vasutak, villamosvonalak, folyók, csatornák, stb.; rajtuk közlekedve kapjuk a legelső, valamint a legtöbb benyomást az adott városról

2. csomópontok

statikusabb jellegű stratégiai pontok, ahol arról döntünk, hogy tovább folytatjuk-e az utunkat vagy irányt változtatunk, illetve átszállunk-e más közlekedési eszközre; útkereszteződések, terek, közlekedési csomópontok, pályaudvarok; általában valamilyen jellegű tevékenység-koncentrációt is jelentenek

3. jelzőpontok

referenciapontok, amelyeket fizikai értelemben nem használunk; jellegzetes épületek, tornyok, emlékművek, hegyek, de kisebb léptékű elemek is, mint például egyedi fák, sajátos táblák, kirakatok vagy akár bejárati ajtók

4. szélek

az útvonalakhoz hasonlóan lineáris elemek, azonban ezeken (éppen) nem közlekedünk; folyópartok, vasúti vágányok, forgalmas utak, sziklafalak, gerincek, jelentős méretű horizontális épületek; sokszor jelentős szerepet kapnak sajátos fizikai és társadalmi karakterű körzetek határolásában

5. körzetek

olyan jellegzetes karakterrel rendelkező kis és közepes nagyságú városrészek, amelyek mind az ott lakóknak, mind a külső szemlélőnek felismerhetők; belső szerkezetüket kisebb léptékben a fenti útvonalak, csomópontok, jelzőpontok és szélek alkotják.

Lynch rámutat arra is, hogy elemzési módszere hogyan segítheti a tervezést. Az útvonalak karakterét például a hálózati hierarchiában betöltött szerepüknek megfelelően kell erősíteni (ez kiterjedhet például a mellettük működő tevékenységekre, az alkalmazott burkolatokra vagy a megvilágításra), de vonatkozik egy adott körzeten belül és kívül alkalmazott anyagok és részletek kontrasztjára, valamint jelzőpont-hiányos területeken emlékezetes tájékozódási pontok létesítésére is. Lynch városolvasata azóta széles körben elterjedt és használt munkamódszerré vált.

Robert Venturi nemcsak a modernizmussal, de a neoracionalizmussal is gyökeresen szembenáll. Nagy feltűnést keltő könyvében, a „Komplexitás és ellentmondás az építészetben” („Complexity and Contradiction in Architecture”, 1966) a „tömegek boldogságával” foglalkozik, melynek kontextusa az amerikai fogyasztói társadalom rendezetlen kirakatvilága. Szerinte az építészet alapvető funkciója a díszítés. „A több nem kevesebb, a kevesebb pedig unalmas” állapítja meg.

Későbbi elemzéseiben rámutat arra, hogy „amikor a modern építészek felhagytak az épületek díszítésével, tudattalanul is, de olyan épületeket terveztek, amelyek maguk voltak díszítések.” A díszítéshez való visszatérés azonban az idézet és a paródia ironikus szellemében történik. Meggyőződése, hogy a racionalista felfogású építészet elszakad a társadalom és az emberek valós igényeitől. Meggyőződése szerint olyan (város)építészetre van szükség, amely teret ad a komplexitásnak, az ellentmondásoknak, a többértelműségnek, valamint az improvizációnak. A „bonyolult egészből” beszél, amely a „magába foglalás nehéz egységét” hangsúlyozza a „kizárás könnyű egységével” szemben. Kiáll a jelentés gazdagsága mellett a jelentés tisztaságával szemben. Rehabilitálja a mindennapost, a provinciálist, a csúnyát, a vulgárist és a banálist, amelyek a helyi bennszülött egyedit hangsúlyozzák a modernista univerzalizmussal szemben, és amiket meglátása szerint városi léptékben sem lehet mellőzni. Rámutat arra is, hogy városképi egységet nemcsak egyszerűsített tiszta geometriával, hanem paradox módon szélsőséges komplexitással is el lehet érni.

Feleségével, a szintén városépítész Denise Scott Brown-nal közösen írt „Tanuljunk Las Vegastól” („Learning from Las Vegas”, 1972) című második könyvükben egy alapvetően szemiotikai típusú elemzés segítségével a figyelmet a külvárosok szervesen és megtervezetlenül fejlődő helyi

névtelen utcaépítészetére, kulisszaszerű giccseire, a többség szuburbánus világának spontán kirakat- és reklámvilágára, illetve annak jelképrendszerére irányítják. A különféle ízlések reprezentációja része a pluralizmust hangsúlyozó megközelítésüknek. Las Vegas híres főutcáját, a Strip-et tanulmányozva rámutatnak arra is, hogy az effajta neoeklektikus építészetet a kommunikáció uralja. (Ennek keretében először foglalkoznak a különféle sebességgel közlekedők, tehát a gyalogosok, illetve az autósok különböző típusú látványigényével.) Mindez a Disneyland-modellben, illetve a napjaink városépítészetének tematikus parkjaiban (lineáris üzletutcák, szórakoztató parkok) csúcsosodik ki.

Venturi és más posztmodernek egy „képregényszerű” (város)építészetet javasolnak; eklektikusat, nem egyértelműt, szellemeset. Olyat, amelyik nem játssza meg magát, és az embereknek igazán tetszik. Philip Johnson például a híres New York-i AT&T-székházat a nagypapa faliórájának mintájára alkotta meg egy chippendale stílusú timpanonnal a tetején. De ide sorolhatjuk a Manhattan egyik mellékutcájának foghíjtelkén a médiavezér adományozóról elnevezett, és azóta szinte városrendezési alapmodellé vált igen népszerű pihenő parkot, a Paley Plazát is.

Charles Moore a hetvenes években kollégájával Kurt Bloomerrel behatóan tanulmányozta a használók igényeit, különös tekintettel a percepció (vagyis az észlelés) filozófiájára és pszichológiájára. A táncot tanulmányozva, valamint annak analógiáját használva az építész a koreográfushoz hasonlították, aki az általa létrehozott térrel az embereket bizonyos mozgásra készíti. A közösségi részvétel, illetve tervezés kérdésében tett kísérletei világosan rámutattak egy fontos tanulságra: egy adott generáció (például egyetemi kollégisták) extrém ízlése és környezeti igényei könnyen konfliktusba kerülhetnek egy következő generáció elvárásaival. Ugyanakkor fontosnak tartotta azt is, hogy a kompozíció befejezetlensége lehetőséget adjon használóinak az otthonosság megteremtésére. Mindaddig leghíresebb alkotása a New Orleans belvárosában új etnikai fókuszteremtő Piazza d'Italia emlékmű (1978), amely a kortárs (város)építészetben újjáéledő historizmus gazdag kifejeződése. A klasszikus stílus mögötti szándék a „bűvölj el”, vagy „lepj meg” szindróma, vagyis a mindenáron való emlékeztetességre való törekvés. (1988-ban a velencei biennálén már az építészek munkáinak kétharmada mutatott valamilyen klasszikus hatást.)

Ezt a fajta szimbolizmust Arata Isozaki még tovább fokozta Tsukaba újváros radikálisan eklektikus központjával, amelynek középpontjába Michelangelo Camidoglio-terének adaptációját helyezte süllyesztve, további elemeit pedig olyan nyugati építészekről „idézte”, mint Otto Wagner, Aldo Rossi, Peter Cook, Philip Johnson, Leon Krier, Laurence Halprin, Charles Moore és sokan mások. Igazi japán attitűd: a másoktól való tanulás felvállalása és a tanultak saját rendszerben történő újraértelmezése. Végeredményben a nyugati nihilizmus is a zen-buddhizmusból ered (Jencks, 1987).

Colin Rowe és Fred Koetter 1975-ben publikálták először kollázsvárosuk elméletét (“Collage City”). Kiábrándulva az utópiákból, illetve a festői és a sci-fi ellentétes kultuszából, az itt és most valóságával kezdtek foglalkozni. Tömör–üres alakelemzéseik (részletesebben lásd a 2.3 pontban) során meggyőződésükké válik, hogy mind a racionalista Le Corbusier várostervei, mind az organikus történeti városok sajátos értékekkel és szentimentalizmussal rendelkeznek. Dichotómiáik magukba foglalják az ellentétpárjait. A cél pedig ezek összekészítése. Ez azonban

csak a kollázsnak, vagyis annak az alapvetően kompozíciós technikának a segítségével lehetséges, amelynek lényege, hogy látszólag kapcsolat nélküli elemeket és mintákat helyez egymás mellé, új, rejtett viszonyok és meglepetések izgalmát hozva ezáltal létre. Nincs benne sem ideológia, sem nosztalgia; a jelen realizmusa, a múlt és a jövő közötti kapcsolat megteremtője. Megközelítésük mindezekig a legfejlettebb városfejlődési elméletnek bizonyult.

Mindig veszélyeket hordoz, ha a valóságot – különösen az időtényezőt is figyelembe véve – kategóriákba igyekszünk besorítani. Egyrészt a két fő filozófiai irányzat között (megtermékenyítő) átfedés is van, másrészt kiemelkedő képviselőikkel is előfordul, hogy munkásságuk során az egyikből szinte “észrevétlenül” megérkeznek a másikba. Például az alapvetően neoracionalistának tekintett Leon Krier késői munkáiban (többek között a Burgenlandba tervezett új falu javaslatában) egyértelműen felfedezhető a neoempirikus indíttatás (Broadbent, 1990).

Maga a sokat vitatott modern mozgalom is két átfedő, de egymástól mégis markánsan elkülönülő csoportra osztható:

1. az angol-amerikai decentralistákra, akik alapvetően empirikusok voltak, többségük inkább társadalmi reformer volt, mint építész, fő céljuk a kertvárosi kisközösségek létrehozása volt festői környezetben (például Clarence Stein, Clarence Perry, Henry White, Fredrick Olmstead); valamint

2. a kontinentális európai centralistákra, akik alapvetően racionalisták, valamint tipikusan építészek voltak, és egy jól funkcionáló, technikai futurista műalkotás megvalósításán fáradoztak (például Le Corbusier, Ernst May, Walter Gropius), szinonimájuk a funkcionalizmus.

A lakásellátás és a lakóterületek tervezése volt az a terület, ahol a kétfajta irányzat a legmarkánsabban elvált egymástól, a két ellentétes megoldást, az alacsony sűrűségű horizontális szomszédsági kertvárost (lásd Radburn), valamint a vertikális, nagy sűrűségű szomszédságot (lásd Unité d’Habitation) produkálva (Lang, 1994).

2.3 A különféle városépítészeti elméletek osztályozása

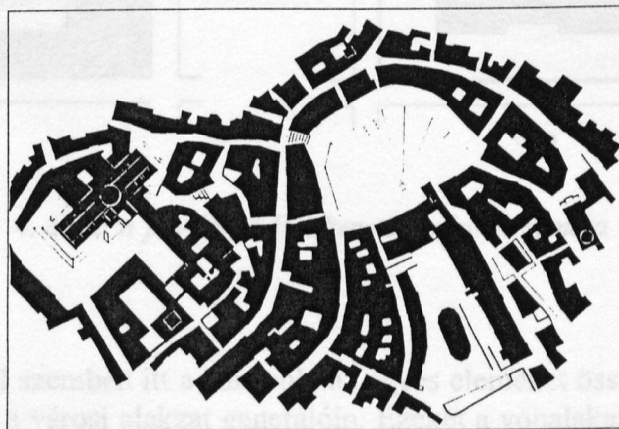
Az elemzésben, illetve a csoportosításban eggyel tovább lépve, a városépítészet legfontosabb médiuma – természetesen magán az emberen kívül – a négydimenziós, tehát az időben érzékelt fizikai tér és annak alakítása mikro-, mezo- és makroszinten. A napvilágot látott számos elméletnek és gyakorlati módszernek négy nagy csoportja különböztethető meg: az ún. tömör–üres elmélet (figure-ground theory), az ún. kapcsolat elmélet (linkage theory), az ún. hely elmélet (place theory), valamint a rendszerelméleti megközelítés (system approach). Ezen elméletek jelentősen különböznek, azonban egyáltalában nem zárják ki, inkább gazdagítják egymást. Együttes alkalmazásuk értékes stratégiákat kínálhat a városépítészeti problémamegoldás során. Valójában a legsikeresebb városépítészek e megközelítések integrálásával dolgoznak.

Tömör–üres morfológia

A városi szövet egymást feltételező, kiegészítő elemei a tér és az építészeti tömeg. Ez a fajta, alaklélektannak is nevezett elemzés az épületek által elfoglalt terület nagyságát és alakját állítja

szemben a szabadon hagyott területekével (utcák, terek, tömbbelsőök stb.). A tereket csak a tömegükhöz való viszonyukban, és megfordítva, az épített tömegeket csak az általuk közbezárt terekkel együtt vagyunk képesek felfogni. Az alakelmélet az üres és a telt formák dialektikája. Minden meglévő települési környezet rendelkezik egy ilyen sajátos lenyomattal, illetve mintázattal, aminek elemzése kiindulási pont a városi alakzat megértéséhez. A városépítés ehhez tesz hozzá, vesz el, vagy alakítja át a geometriáját azért, hogy a különböző nagyságú, rendeltetésű és jelentőségű, de önmagukban zárt és meghatározott városi tereknek megteremtse a hierarchikus kapcsolatát. A domináns mintázatot városi szövetnek is szokták nevezni, amit a jelentősebb pontszerű, illetve szabadon elhelyezett középületek, valamint jelentősebb közterek és parkok tagolnak. A tömör-üres eljárás tulajdonképpen egy grafikai eszköz a beépítés szerkezetének kétdimenziós absztrahálására. Igen hatékony lehet a fizikai formákkal kapcsolatos problémák felismerésében, de könnyen statikus, kétdimenziós térértelmezéshez is vezethet.

E morfológiai elemzést jól illusztrálja Colin Rowe fenti térképe. A szinte diagramszerű grafika segítségével könnyen megérthető a város beépített és beépítetlen tereinek hálózata. Mivel a beépített, vagyis a tömör területek nagyobb arányban vannak jelen mint az üresek, városépítészeti értelemben pozitív közterületekről (utcákról, terekről, épületek előtereiről, udvarokról) beszélhetünk. A kifejezetten figurális üres terek, amelyek a különféle külső és belső tevékenységek folyamatos hálózatát alkotják, mintegy a tömör épület tömegekből kerültek "kifaragásra". A középületeket az előttük megjelenő jelentősebb köztér különbözteti meg a tipikus városi szövevtől. A tér ilyen módon való kezelése éppen ellentéte a modern felfogásának, amely az épületeket tipikusan szabadon állva szoborszerűen helyezi el a terjengős és gyengén definiált közterületeken (Trancik, 1986).

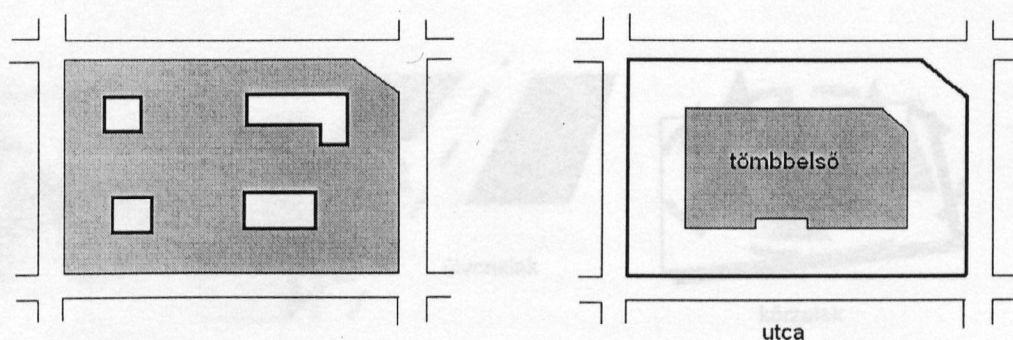
3. ábra: Tömör-üres diagram

A „városi tömör” kategóriájába tartoznak a nem tematikus szabadonálló középületek és emlékművek (városháza, templom, stb.), a tematikus domináns tömbök mezője, melyekre az ismétlődés és az uralkodó területfelhasználási tevékenység (lakó, kereskedelem, ipar) jellemző, valamint az ún. peremet meghatározó atipikus épületek, melyek általában lineárisak, és szándékosan térnek el a környezetüktől egy jelentősebb tér (sugárút, körtér, íves utca) határozott szegélyezése érdekében. A „városi üres” típusai a bejáratok előterei (szimbolikus és biztonsági funkciókkal), a tömbbelső (közösségi és privát udvarok, átriumok, passzázsok), utcák-terek

hálózata (a város társadalmi életének, valamint az ezzel sokszor konfliktusba kerülő közlekedés egyik fontos színhelye), parkok és kertek (közcélú, privát, illetve félprivát, lásd London híres „kulcsos” parkjait), valamint az egyéb lineáris elemek (folyók, vízpartok stb.).

Többek között ez a fajta elemzés is segít rámutatni a beépítés két tipológiai alapesete – vagyis a pavilonszerűen elhelyezett épületek, illetve a keretes beépítés – közötti lényeges különbségekre. Hangsúlyozni kell, hogy mindkét megközelítés eredményezhet magas környezetminőséget, a preferencia azonban egyértelműen kultúrafüggő. Míg az első típus alkalmazása esetén az egyik alapvető követelmény a közterület (park) magas színvonalú fenntartása, addig a második esetben a magán- a félközösségi, valamint a közterületek világos megkülönböztetésére kell hangsúlyt fektetni. Fontos tanulság, hogy pozitív városépítészeti terek létrehozásához szükséges egy bizonyos területfedettség, azaz beépítettségi mutató. Ez a fajta morfológiai gondolkodás sok városépítész sajátja, de különösen a kezdetben iskolát teremtő Cornell University, később Colin Rowe és kollégái, majd az Oxford Polytechnic (jelenleg Oxford Brooks University) Joint Center for Urban Design szakemberei építették be szervesen komplex elméleteikbe, illetve tevékenységükbe (Meggyesi, 1985, Broadbent, 1990, Hayward et al, 1993).

4. ábra: A pavilonos és a keretes beépítés sémája

Kapcsolatok hálózata

Az előző megközelítéssel szemben itt a hangsúly az egyes elemeket összekötő vonalakon, illetve kapcsolatokon van, mint a városi alakzat generálóin. Ezeket a vonalakat utcák, utak, gyalogutak, lineáris parkok, stb. alkotják, és – megteremtve a fizikai kapcsolatot a város egyes részei között – különféle hálózatokat képeznek. A városépítész ezeket a hálózatokat igyekszik manipulálni adott célok érdekében. A hangsúly a mozgáson, az áramláson, a terület adottságaiból adódó irányokon (axisok, szélek, stb.) és a különféle infrastruktúrák hatékonyságán van. Ennek eredményeképpen azonban a térmeghatározás minőségi kérdései túlságosan háttérbe szorulhatnak.

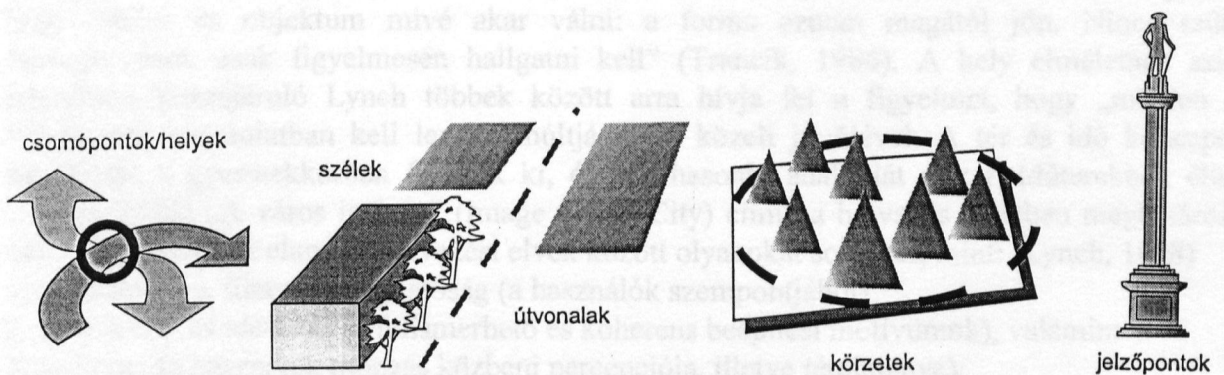
Ez a fajta megközelítés különösen a hatvanas évek racionalistái között volt népszerű (lásd Kenzo Tange, Peter Cook vagy Candilis és a Team 10 munkáit – utóbbinak tagja volt a magyar Polónyi Károly is), és mivel megszállottan hittek a technika és a szervezés mindenhatóságában, sokszor

technikai utópiákba torkollott. Racionalista felfogásban a “kapcsolatok építésze” jelentette a modernizmus hatyúdalát, egyfajta utolsó lélegzetet, hogy megváltsa a világot.

Igazi elméleti jelentőségét az empirikus irányzatok, különösen Ed Bacon és Kevin Lynch munkássága teremtették meg. Lényegük, hogy a kapcsolatok és áramlatok tanulmányozása kiemelten fontos a városszerkezet megértéséhez, de maga a város nagyobb léptékben történő felfogásához, vagyis a tájékozódás nehézségének vizsgálatához, illetve javításához is. Utóbbi területen Lynch alkotott maradandót az emberek mentális térképeinek modellezése során. Kiterjedt vizsgálatait során két kérdésre keresett választ kutató csoportjával:

1. Megértik-e és emlékeznek-e az emberek az őket körülvevő fizikai környezetre?
2. Ha igen, vannak-e közös elemei emlékezetük absztrakciójának?

Az első kérdésre egyértelműen pozitív választ kaptak. A második során, bár az egyes emberek domináns érzékszervi modalitása, illetve percepciók térképe jelentős eltéréseket mutatott, sikerült öt közös alapelemet azonosítani: ezek az útvonalak, a csomópontok, a jelzőpontok, a szélek, és a körzetek (lásd korábban a 2., valamint a 4. és 6. fejezeteket). Lynch kutatásai, illetve szemlélete azonban már átvezetnek az ún. “hely” elmélethez.

5 ábra: Kevin Lynch mentális térképének öt percepció elemé

A hely (szelleme)

A “hely” elmélet, felismerve a történeti, társadalmi és kulturális értékek fontosságát a városfejlődésben, egy lépéssel továbbmegy a korábbi megközelítéseken azáltal, hogy az emberi igények és a kulturális, környezeti kontextus dimenzióit is hozzáadja a szempontokhoz, továbbá foglalkozik a hely szelleméhez szintén nagymértékben hozzájáruló sajátos formák és részletek mikroszintjével is. A használók társadalmi és kulturális értékei, vizuális percepciója egyenrangú szempontokká válnak a térszervezéssel és az elemek közötti kapcsolatokkal. A kontextualizmus élesen szembefordul azzal a funkcionalista megközelítéssel, amely absztrakt fizikai formákat kompozíciószerűen helyez el a városszövetben.

A városépítészeti térből, amely egy fizikailag meghatározott és célszerűen kialakított “üres”, akkor válik hely, amikor az a kulturális és a regionális kontextusból levezetett jelentést kap. Bár az egyes tértípusokat fizikai tulajdonságaik alapján tipológiai eszközökkel osztályozni lehet,

minden hely egyedi, különleges és megismételhetetlen. Ez az az emocionális többlet, amiről Norberg-Schulz nagyhatású könyve, a *Genius Loci*, (vagyis a hely szelleme) szól. Hamvas Béla öt génusza: a ködös észak, kelet sztyeppéi, a mediterrán dél, a polgárosodott nyugat és Erdély ezeknek a különféle egyedi hangulatoknak primer komponensei. Hamvas szerint Magyarország attól különleges, hogy mindenütt jelen van mind az öt, csak más és más arányban.

Ez a megközelítés viszont minőségileg más feladatot ad a városépítész számára: a feladat most már nem egyszerűen a fizikai tér manipulációja, hanem egyfajta környezeti szintézis megteremtésének elősegítése, beleértve a társadalmi dimenziókat is. A cél a harmónia megtalálása a fizikai, kulturális adottságok és a használók aspirációi között. Gyakran a legsikeresebb tervek a radikális transzformáció helyett minimális beavatkozást javasolnak. Ez a fajta ökológiai szemlélet, amely a hely szinte genetikus adottságait igyekszik felfedezni, hogy aztán azzal dolgozhasson, éles ellentétben áll a modernizmus vagy némely posztmodern irányzat internacionális helynélküliségével.

Az alapvetően empirikus megközelítésen alapuló kontextualizmus egyik jeles képviselője, Herman Herzberger úgy fogalmazott, hogy „a tervezés nem kevesebb, mint annak megtalálása, hogy ember és objektum mivé akar válni: a forma ezután magától jön. Nincs szükség beavatkozásra, csak figyelmesen hallgatni kell” (Trancik, 1986). A hely elmélethez szintén jelentősen hozzájáruló Lynch többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy „minden hely folyamatos kapcsolatban kell legyen múltjával és közeli jövőjével. A tér és idő koncepciója együttesen a gyermekkorban fejlődik ki, és sok hasonló analógiát mutat. Időterekben élünk.” (Lynch, 1972) „A város imázsa” (*Image of the City*) című, a hatvanas években meghatározóvá vált munkájában az alapvető tervezési elvek között olyanokat sorol fel, mint: (Lynch, 1988)

1. az érthetőség, illetve felfoghatóság (a használók szempontjából)
2. a szerkezet és identitás (a felismerhető és koherens beépítési motívumok), valamint
3. az imázs (a használók mozgás közbeni percepciója, illetve térélménye).

E szemüvegen keresztül nézve világos, hogy a modernizmus szellemében épült újjvárosok és lakótelepek többségének nem sikerült igazi helyeket létrehozniuk, amelyek a társadalmi, kulturális és fizikai igényekre megfelelően reagálnának. A hatvanas-hetvenes évek városfejlesztését a beruházások gazdaságossága és a technikai kísérletezések egyeduralkodó jellemezte. Ezt tetézte, hogy a tervezők igyekeztek minden részletet megtervezni, nem hagyva ezáltal lehetőséget a használók, illetve a változó idők követelményeire való alkalmazkodásra. Ez a személyes alakítás, illetve „bélyeg” elhelyezésének lehetősége a közvetlen környezeten az egyik kulcs a sikeres kortárs városépítészethez. Ez persze felveti annak igényét, hogy a két, egyaránt veszélyeket hordozó véglet, vagyis a túltervezés és az alultervezés között megtaláljuk a helyes arányt.

Az elmélet követői jellemzően a neoempiristák, de követői között neoracionalistákat is találunk. Amellett, hogy a filozófiájuk és értékrendjük közös, a konkrét törekvések, illetve megoldások bámulatosságot mutatnak. A svéd Ralph Erskine az ún. népies, vagy „név nélküli”, organikus városépítészeti és a közösségi részvétel terén mutat fel figyelemre méltó gyakorlati eredményeket (lásd még a 4.2 fejezet részben), az angol Gordon Cullen a térben szekvenciálisan feltáruló perspektivikus látvány, illetve dinamikus városképi élmények problémájának

pragmatikus, emberi szemmagasságból történő elemzésével teremt iskolát (az angol nyelvbe szakmai nyelvújítóként bevezetve a townscape fogalmat). Az amerikai Kevin Lynch különféle városok mentális térképeinek, imázsának tanulmányozásával alkotott maradandót, a szintén amerikai Donald Appleyard a lakóterületi utcák komplex ökológiájának megértésében jutott messzire, rámutatva a közúti forgalom, az életminőség, valamint a társadalmi funkciók, illetve viselkedés összefüggéseire. A francia kontextualistákra is utaló luxemburgi Leon Krier neoklasszikus törekvései pedig a minőség és a koherens egység problémájára találnak válaszokat a tradicionális tömb és utca viszonyának geometrikus eszközökkel történő rekonstruálása során. Magyarországon a települési értékek, a hely szelleme módszeres megközelítésére figyelemreméltó kutatás-fejlesztési munka a Cságoty Ferenc vezette munkaközösség által kidolgozott Budapest Karakterterv Metodika.

A „hely” elmélet gyűjtőfogalmába tartozó törekvések eredményeinek fontos tanulsága az, hogy a hely szelleme által vezérelve organikusan és fokozatosan fejlődő terek kielégítőbb környezetet nyújtanak használóiknak, mint az egy kézzel megkomponált és kívülről jövő nagyfokú rendezettséget mutató városépítészeti együttesek. Persze ez nem jelenti azt, hogy adott esetben a klasszikus formalizmus, csupán mint keret, nem tölthető ki a vitalitást biztosító kontextualizmus hatalmas erőforrásaival. Ezen erőforrások különösen hangsúlyos szerephez jutnak a posztmodern társadalmak pluralizmust hangsúlyozó városépítészetében.

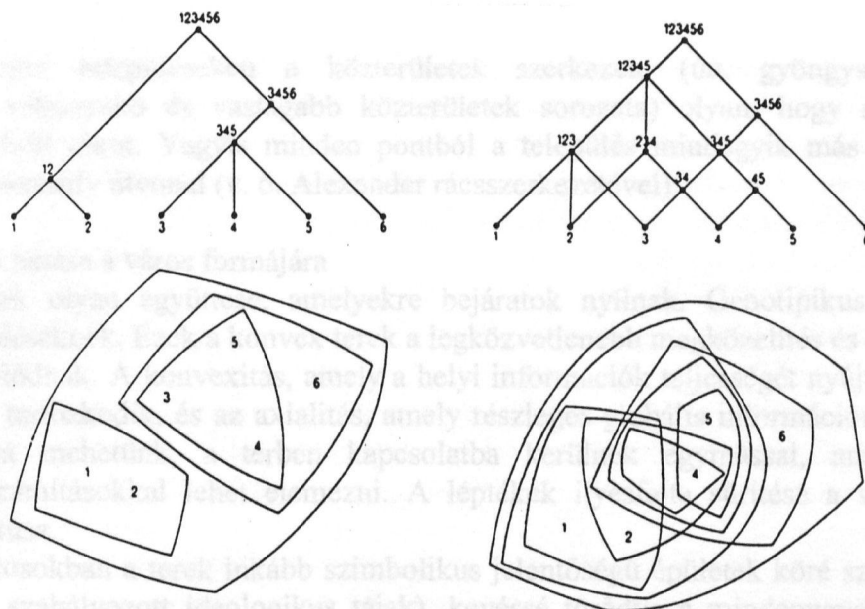
Rendszerelméleti megközelítés

Az előző három megközelítés elemeit meglehetősen sajátosan ötvözi a rendszerelmélet alkalmazása a városépítészetben. Ezt a fajta gondolkodást a legmesszebbre vivő két kiemelkedő képviselője a bécsi származású matematikus-építész Christopher Alexander (University of California, Berkeley), valamint az építész Bill Hillier (University College London).

Alexandert kezdetben a városalakzat rendező elveinek egyetemlegessége, láthatatlan szabályai, illetve strukturális elemzésen alapuló logikai modellezése foglalkoztatták. 1966-ban publikálta híres esszéjét „A város nem fa” („A City is not a Tree”) címmel, melyben az organikusan fejlődött városi szövet komplexitását hasonlítja össze a modern városépítészet produktumaival. Míg Jane Jacobs szavakkal, Gordon Cullen pedig képekkel elemezte és írta le lényegében ugyanazt a problémát, addig Alexander az ún. mélystruktúrát vizsgálva matematikai eszközökkel bizonyítja, hogy a modern tervezés a történeti városok környezeti gazdagságával szemben egy primitíven leegyszerűsített rendezettséget képvisel, ami megöli a város lényegét.

A tradicionális város szerkezetét rácshoz hasonlítja, amelyben az elemek egymással sokféle átfedésben lehetnek, kapcsolatrendszerük gazdag és változatos, míg a tervezett városoké fa-típusú hierarchikus rendszer, melynek alkotóelemei csak egyféleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz, átfedés nem lehetséges. Átfedésen az Athéni Charta a városi funkciókat tisztán elválasztó elvével ellentétben azok keveredését, integrálását érti, ami komplex társadalmi kapcsolataink számára a legmegfelelőbb keret. A fa struktúra az emberi agy mindent leegyszerűsítő működésének terméke. A rendszerszemlélet így vált a modernista városépítés kritikájának fontos eszközévé.

6. ábra: Alexander struktúra diagramjai – faszerkezet és rácsszerkezet

Pattern Language című munkájában tovább megy az ún. „névtelen minőség”, a „név nélküli építészet”, vagyis a hagyományos környezeti kultúra titkainak megfejtésében. A pattern szó mintát, motívumot jelent, és arra utal, hogy az épített környezetnek egy adott kultúrán belül spontán kialakult, jellegzetesen ismétlődő formációi vannak (Alexander et al, 1981). A kutatócsoport által azonosított 253 motívum között, melyek egyfajta környezeti szótár szabályait alkotják, olyanok szerepelnek, mint az épület utcával érintkező homlokzata, vagy a passzázs.

Az első rész a különféle léptékekkel és társadalmi stratégiákkal foglalkozik, többek között:

1. független régiók; 2. településeloszlás; 3. városnyúlványok; 4. mezőgazdasági völgyek és így tovább... 8. szubkultúrák mozaikja; 10. a város varázslata; 12. hétezer fős közösség; 15. szomszédsági határ, majd számos motívum a városépítészettel közvetlenül kapcsolatos: 21. négy emelet magasság-korlátozás; 32. bevásárlóutca; 61. kis közterek; 95. épületkomplexumok; 100. gyalogosutca stb. Ezek a település ősi építőkockái, melyeket nem lehet egyszerűen kitalálni, csak felfedezni és adaptálni. Ez a fajta megközelítés arra hívja fel a figyelmünket, hogy a környezetkultúra értékei nem feltétlenül az adott formákban, hanem a kultúrát mindenkor hordozó struktúrákban rejlenek (Meggyesi, 1985). Fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy ezek a konkrét motívumok egyike sem alkalmazható univerzálisan bármely kultúrában, éghajlaton vagy társadalmi viszonyok között. A városépítészet nyelve egyszerre konkrét és szimbolikus, és ezért mindenképpen kultúrafüggő.

A Hillier nevéhez fűződő térszintaxis (space syntax), mely igen érdekes megfigyelésekhez vezetett, a társadalom és tér kölcsönhatásait elemző elméletrendszer. Szerinte a térkultúra a tér rendezésének olyan sajátos módja, hogy azáltal társadalmi kapcsolatok szabályozási elvei keletkeznek, illetve reprodukálódnak. Ezek korlátozhatják, vagy ösztönözhetik az emberek kapcsolatait, illetve találkozásait. A város fizikai formájának mélyszerkezetét három törvénnyel lehet magyarázni:

1. az objektum saját törvényei (alakzatok keletkezése)

Organikusan nőtt településeken a közterületek szerkezete (ún. gyöngysor-típus, amely összekapcsolt vékonyabb és vastagabb közterületek sorozata) olyan, hogy az legalább egy (deformált) gyűrűt alkot. Vagyis minden pontból a település mindegyik más pontjára létezik legalább egy alternatív útvonal (v. ö. Alexander rácsszerkezetével).

2. a társadalom hatása a város formájára

A konvex terek olyan együttese, amelyekre bejáratok nyílnak. Genotipikus tulajdonsága a történeti településeknek. Ezek a konvex terek a legközvetlenebb megközelítés és láthatóság axisai mentén kapcsolódnak. A konvexitás, amely a helyi információk teljességét nyújtja arról a térről, ahol az ember tartózkodik, és az axialitás, amely részleges globális információt nyújt azokról a terokről, ahová mehetünk, a térben kapcsolatba kerülnek egymással, amelyet bonyolult matematikai számításokkal lehet elemezni. A léptékek ilyesfajta sűrítése a városi térélmény alapvető aspektusa.

A tervezett városokban a terek inkább szimbolikus jelentőségű épületek köré szerveződnek (ún. szimbolikus szabályozott ideologikus tájak), kevésbé törődve a mindennapos élet (vagyis a csere és a termelés) követelményeivel. A hangsúly inkább a társadalmi struktúrák formális reprodukcióján van. Csak a formális hatalom képes társadalmi távolságot kifejezni területi elkülönülés nélkül.

3. a fizikai környezet hatása a társadalomra

Az építészeti-fizikai determinizmus veszélyes területe. Azonban azt hinni, hogy a fizikai környezet nincs hatással a használójára és a társadalomra, szintén abszurd. Itt egy új fogalom bevezetése szükséges, az érthetőségé, ami egy térrendszeren belüli korelláció aközött, hogy egy tér axis vonala (lásd korábban) mennyire kapcsolódik a többi ilyen vonalhoz (mennyi keresztező szomszédja van), és aközött, hogy az mennyire integrált a teljes rendszerbe. Az integrálódottság a legjobb térparaméter a mozgó emberek találkozási arányának kiszámíthatóságára. A kiszámíthatóság és az érthetőség között lineáris kapcsolat van.

A kapcsolódás és az integráltság kitüntetetten azok a tulajdonságok, amelyekről dolgok halmazából urbánus környezet válik. Az integráltság, az érthetőség és a kiszámíthatóság közötti kölcsönhatások jelentik tér és társadalom kapcsolatának logikáját, és ezért a kulcsot is a városok rendjének megértéséhez (Hillier et al, 1984).

A modern mozgalom egyik legfontosabb kritikája is ezen elvek segítségével fogalmazható meg. Mikroszinten a terek, vagyis a legkisebb területi egységek alakítását a zártság (enclosure) elve, míg a városi léptékű szerkezetet a monumentalitás uralta. Az első a hierarchikus szervezési elvekkel együttesen elkülönítette a tereket a természetes áramlatoktól. A monumentalitás és a geometrikus ismétlődés pedig csak madárperspektívából tette a koncepciót érthetővé. A hierarchia, mint globalizált szervezési elv egyébként csak a tervezőasztalon teremt sematizált koncepcionális érthetőséget, valójában végtelenül leegyszerűsített rendjével tönkreteszi a potenciális közösségeket és a tér érthetőségét, vagyis a történeti városok lényegét. Ez pedig elkerülhetetlenül az urbánus települési szövet destrukciójához vezetett.

Összefoglalásul, a két fő városépítészeti filozófia a neoracionalizmus és a neoempirizmus keretein belül négy sajátos elméletrendszert tekintettük át: a „tömör–üres”, a „kapcsolat”, a „hely” valamint a „rendszer szemléletű” megközelítést. Gyakori probléma velük kapcsolatban,

hogy némely szakember munkásságának egy-egy korszakában túlságosan és kizárólagosan elkötelezi magát valamelyik mellett. Ez persze nem vezethet igazi és tartós eredményhez, hiszen a város, amely tulajdonképpen a legkomplexebb organizmus, számos rétegében tartalmazza mindegyik elméletrendszer elemeit. A kulcs az igazi minőséghez e tanulságok együttes alkalmazása, vagyis a “környezet nyelvének” elsajátítása és alázatos használata minden városépítészeti projektben.

Manapság a városépítészet gyakorlatában háromféle tervezést különböztethetünk meg: (Lang, 1990):

- ❑ az ún. totális városépítészettel, amikor a városépítész a teljes együttes (vagy annak döntő része) tervezése felett ellenőrzést gyakorol (ebbe a körbe a gyakorlatban egyre ritkábban előforduló újvárosok, valamint a nagy projektek – például a tematikus parkok különféle típusai – tartoznak);
- ❑ az infrastruktúra tervezését, amikor a városépítész csak az épített környezet legmaradandóbb elemeit, mint a fejlődés kereteit alakítja (városi utak, tömegközlekedés, közműrendszerek, közterületek, közparkok, közintézmények stb.), valamint
- ❑ a szabályozók tervezését, amikor a városépítész indirekt módon különféle szabályozásokon keresztül formálja az építészek, mérnökök által tervezendő környezetet (tervezési programok, megbízások, pályázati kiírások, tervezési útmutatók, különféle szabályzatok stb.).

A fentiekben felvázolt fő városépítészeti filozófiák, illetve elméletek a szakmagyakorlás mindhárom esetében egyaránt megjelenhetnek.

3. A kortárs fejlett nagyvárosok fejlődésének sajátosságai

A fejlett országok nagyvárosai az egyre erősödő versenyben arra törekednek, hogy a világ pénzügyi, szórakoztató és fogyasztási központjaivá váljanak (Harvey, 1992). Az imázsjavítás és a városi látványosságok szervezése a tőke és a “megfelelő” osztályok vonzásának eszközévé válik. A nemzetközi referencia megszerzésének általános módja annak bizonyítása, hogy az adott város képes jelentős látványos rendezvényeket vonzani – például olimpiát (Barcelona, Sydney), Formula-1 nagydíjat (Monaco, Budapest), világkiállítást (Sevilla, Montreal), csúcsértekezleteket és kongresszusokat (Rio de Janeiro, Brüsszel, Helsinki), divat show-kat (New York, Párizs), művészeti fesztiválokat (Cannes, Salzburg) (Cuthbert, 1992). Az imázsformálás során a városépítészeti újra felfedezik az üzlet szempontjából, és új definíciót kap. Ez a gazdasági hangsúly teljesen hiányzott az ötvenes-hetvenes évek városépítészeti projekteiből (Southworth, 1989).

Ugyanakkor többek között az információs gazdaság eredményeképpen virágzó globális feketegazdaság is egyre inkább városfejlesztési (vagy inkább városformáló) tényezővé válik. A csillagászati összegeket mozgató világméretű pénzmosás egyik kedvelt eszköze a spekulatív ingatlanfejlesztés, ami az ingatlanpiacok instabilitását és a városalakzat hirtelen átalakulását eredményezheti anélkül, hogy a helyi társadalom és gazdaság érdekeit, illetve hagyományait figyelembe venné. Ennek hatásai alól egy ország egyetlen jelentősebb városa sem vonhatja ki teljesen magát. A közelmúltban egy pécsi konferencián mutattak rá kutatók, hogy Magyarországon például az utóbbi években évi 15 milliárd dollárt mosnak tisztára a bűnözők (Fekete, 2004).

A kísérő társadalmi folyamatokban a területi elkülönülés, a szegregáció trenddé válik. Hagyományos közösségek és értékrendek bomlanak fel, amellyel párhuzamosan egyfajta kulturális heterotópia, illetve sokszínűség van kialakulóban. A kortárs nagyváros komplexitásával való találkozás egyszerre kelthet egyfajta tiszteletet és kiábrándulást. A posztmodern város továbbra is a gazdag tapasztalatok, izgalom, lehetőségek és az innováció színtere, gyakran egyfajta hedonista színház mágikus hangulatával kísértlen. De szimbóluma az egyenlőtlenségnek, a veszélynek, a szennyezésnek, a deprivációnak, a kizsákmányolásnak és a szegregációnak is. Az új világot – amely új lehetőségeket, de új veszélyeket is hordoz – egyre inkább ellentmondások, többértelműség, súrlódások, atomizálódás, kulturális sokféleség és eklektikusság jellemzik, egyfajta dinamikus egyensúlyban.

3.1 Tematikus parkok

Mivel a kapitalizmus információs módja ún. “áramlat-terekben” szerveződik, továbbá ezek az áramlat-terek a világ értékes (helyi) csomópontjait kötik össze és absztrahálják őket kulturális és társadalmi gyökereiktől, a posztmodern korszak építészete ezért olyan terekre koncentrál, mint a repülőterek, konferencia-központok és irodaházak. A városépítészeti reakciója pedig a szervezett látványosság, befelé forduló mikrovilágokkal, pszeudo-közterületekkel, illetve -terekkel, amelyek közös jellemzője a hagyományos utca gazdag hangulatának szimulációja, a centralitás nélküli változatosság, a tervezett áramlatok, valamint a minden áron emlékeztetességre való törekvés a szervezett látványosság és a különféle utalások segítségével. Az ilyen befelé forduló

mikrovilágok őstípusa a New York-i Rockefeller Center, amely több mint hatvan évvel ezelőtt először kísérelte meg egy komplexumba tömöríteni a városi funkciók szinte teljes skáláját. A szórakozást és a fogyasztást célzó hedonista aspirációk a történeti város jól ismert és bevált elemeinek manipulációjához vezetnek. Ennek eredményeképpen a városépítészet eszköztára kiegészül, a növekvő absztrakció világában új fizikai formákat igyekszik létrehozni, a hagyományos helyi tevékenységek és közösségek pedig kiköltöznek.

A posztmodern város mindinkább elveszíti régi hagyományos értelemben vett városszerkezetét, és egyre inkább tematikus parkok gyűjteményévé válik olyan témákkal, mint:

- szórakoztató parkok
- üzleti és ipari parkok
- védett, zárt privát lakótelepek
- nyugdíjas közösségek
- bevásárló központok
- út menti lineáris kereskedelmi zónák
- újrahasznosított, általában vízparti vendéglátásra orientált létesítmények
- telepszerű, ún. campus-jellegű létesítmények
- megaprojektek.

A következőkben e témapark típusok jellemzőit mutatom be röviden.

Szórakoztató parkok

Az archetípus a vidámpark és a skanzen, a maguk virtuális valóságával. Ezek az együttesek szervezett látványosságukkal a tér-idő élmény sajátos sűrítményét nyújtják kényelmesen fogyasztható formában. E típus kiváló példája többek között:

- a Kína Hongkonggal közös egykori határához közeli Little China, ahol a turisták időben és térben rendkívül sűrített hiperreális kulturális “pasztillaként” fogyaszthatják a roppant kiterjedésű Kína hangulatát, történelmét és nevezetességeit (de említhetnénk az európai skanzeneket: Szentendrét, vagy Szombathelyet is) – a virtuális valóság „jobb” (tökéletesebb) mint az eredeti;
  - Disneyland, amely a tökéletesen szimulált kisváros-nosztalgia felnőttek számára is elbűvölő, briliáns mérnöki bravúrokkal szervezett, tömény, “háromnegyedes” léptékű élményegyüttese (az eredeti kaliforniai ötletet a világ három további helyén – Floridában, Japánban és Párizs mellett – már megismételték, de a reprodukció tilos, a törvény védi, egy 100%-ig szimulált másolat tiltja a másolatot!); vagy
  - Las Vegas felnőttek játszóterévé történő éjszakai átváltozása, melyet a reggeli kijózanodással kísért kiábrándulás követ, és ahol a tartózkodás költségei feltűnően kedvezőek, hiszen minél több ember minél tovább marad, annál többet szórakozik, illetve játszik.
- Ebbe a trendbe illik a Segesvár környékére régóta tervezett román Dracula-land, vagy a nemrégiben bejelentett 150 ha kiterjedésű élményváros terve is a Győr-Moson-Sopron megyei Bezenyén..

Üzleti és ipari parkok

A szolgáltató és az informatikai szektor, valamint a high-tech termékek térhódításával párhuzamosan a klasszikus képlet megfordul: többé már nem a munkaerő követi az ipar fő telephelyeit, hanem a jól képzett munkaerő elhelyezkedését követik ezek az új típusú

munkahelyek. A hangsúly az (üzleti) imázs és a kiváló megközelíthetőség mellett (autópálya, vasútvonal, sok esetben repülőtér, vámszabadterület és raktározás) a magas környezeti minőségen van, beleértve a rekreációs lehetőségeket is. Egyrészt ezek az új technológiák és tevékenységek nemcsak hogy nem szennyezik a környezetet, de sokszor jobb minőségű és tisztább környezetet igényelnek, mint amit sok meglevő városi lakóterület nyújtani tud. Másrészt foglalkoztatottaik is – viszonylag magas jövedelmüknél, illetve életstílusuknál fogva – ezt preferálják.

Az ipari parkoknak – attól függően, hogy milyen típusú tevékenységekre helyezik a hangsúlyt, valamint milyen szervezettségűek és milyen szolgáltatást nyújtanak – számos típusa létezik (Lukovich and Colman, 1992):

- *pre-ipari parkok*
tervezett iparterületek, előközművesített iparterületek
- *ipari parkok*
high-tech parkok, tudományos (science) parkok, kutató (research) parkok, innovációs (inkubátor) központok
- *poszt-indusztriális parkok*
irodaparkok, üzleti (kereskedelmi, logisztikai, raktár) parkok, technológiai övezetek, technopoliszok

Az ipari, valamint a poszt-indusztriális parkok kivétel nélkül átfogó rendezési terv (master plan) alapján készülnek, és többségükre jellemző valamilyen felsőoktatási és/vagy kutatóintézzettel való szoros földrajzi és munkakapcsolat. Az utolsó kategória parkjaiban léptéküknél, valamint a komplexitást előtérbe helyező fejlesztési koncepciójuknál fogva a különféle szolgáltatások és rekreációs létesítmények mellett sok esetben a lakókomponens is megjelenik.

Lakóparkok

A zárt, privát lakótelepek tipikusan a felső középosztály számára készülők, sok esetben bekerített és őrzött, luxus színvonalú, közös szolgáltatásokat (például tenispálya, uszoda, gyermekmegőrző) is nyújtó, befelé forduló mikrovilágok. A kényelmes és igen biztonságos életforma mellett egyfajta elefántcsonttoronyba történő bezárkózást is jelentenek a külvilág valós társadalmi problémái elől. Lehetnek csupán szimbolikusan elkerítettek, de egyre gyakoribb a tényleges kerítés vagy fal által körbevett “privatizált” lakóterület. A nem ott lakók számára különösen az előbbi esetben meglehetősen tisztázatlanok a belépés feltételei, illetve a tulajdonviszonyok. Általában akciószerűen, egy beruházó által kerülnek megvalósításra. Magyarországon is rohamosan népszerűvé váltak, elsősorban a budai hegyvidéken és a budapesti agglomerációban.

Nyugdíjas közösségek

Ez a típus még nem igazán jelent meg a magyar településfejlesztésben, de ez csak rövid idő kérdése, hiszen az első befektetői elképzelések már napvilágot láttak. Lényege, hogy a tehetősebb középosztály a visszavonulása után olyan környezetet keres, ahol speciális igényeinek megfelelő és kéznél levő (egészségügyi, rekreációs) szolgáltatások mellett kényelmes és nyugodt életformát alakíthat ki magának. Klasszikus példái az USA melegebb éghajlatú vidékein találhatók, elsősorban Floridában és Arizonában. Sun City (Phoenix, Arizona) például egy olyan sajátos

közösség, ahol helyi szabályok tiltják a gyermekesek beköltözését, a család egyik tagjának hatvan év felettinek kell lennie, iskolája nincs, viszont annál több minőségi magánkórháza, klubja és gondozott golfpályája. A társadalmi nemtörődomség címkéjét erre a létesítményre is ráragaszthatnánk: mesterséges lagúnaiban ott csillog a sivatagi környezet státuszszimbóluma, a mindennél értékesebb víz, miközben néhány száz kilométerrel délebbre, Mexikóban emberek szomjaznak és halnak meg, mert nem marad a Colorado folyóban elegendő víz.

Bevásárlóközpontok

A kiskereskedelem létesítményei sokáig mindenféle tervezés nélkül, történelmi véletleneknek, illetve kényelmi és üzleti szempontoknak köszönhetően fejlődtek. Az első tervezett létesítmény, a Roland Park 1908-ban épült fel Baltimore-ban. A regionális bevásárlóközpontok fejlesztésének, tervezésének szülőatyja a bécsi születésű amerikai Victor Gruen volt. Munkái közül korának legnagyobbika és egyben első fedett mall-ja, az 1954-ben Detroitban létesített, valamint 1956-ban Fort Worth (Texas) központjának egyetlen virtuális bevásárlóközponttá alakításának dramatikus terve emelkedik ki. A Gruen által alkalmazott elvek magukba foglalják a bevásárlás, mint rekreációs tevékenység értelmezését, a városi élmények és látványosságok reprodukálását kontrollált környezetben, közösségi és kulturális események (koncertek, kiállítások, bemutatók) szervezését, a klímaszabályozást, az attraktív környezetet, valamint a gépjármű- és a gyalogosforgalom elválasztását (McKeever et al, 1977.)

Ezek a nagy bevásárlóközpontok szigorúan kontrollált pszeudo-közterületeiken próbálják szimulálni a történelmi városok közterületeinek gazdag életét. Nyilvánvaló előnyeik mellett (kényelem, választék, nem egyszer olcsóbb árak) számos negatív hatást is kiváltanak: a bevásárlási és fogyasztási szokások átrendeződésével számos családi vállalkozás, lakóterületi "sarki" kisüzlet megy tönkre, sok esetben rontják a helyi foglalkoztatottságot, valamint a bevásárlási utazások hosszának növekedésével az amúgy is jelentős forgalomvonzásuk tovább fokozódik. A kanadai Edmontonban (Alberta) például, melynek bevásárló központja a közelmúltig a világ legnagyobbjának számított, a kisüzletek szinte teljesen eltűntek, ma már csak a Mall-ban lehet vásárolni. Összességében megállapítható, hogy megfelelő tervezés nélküli elszaporodásuk rontja az életminőséget, valamint rombolja a környezetet és a városképet (Lukovich, 1997a, 1997b). Budapesten a kilencvenes évek közepén jelent meg az első három ilyen megalétesítmény: a Pólus Center, a Duna Plaza és az EuroPark. Azóta több tucat nagy bevásárlóközpont és hipermarket épült országszerte.

A nyolcvanas-kilencvenes évek jelensége, amely szintén a tengerentúlról indult, az ún. „nagy doboz” (big box) diszkontláncok terjedése (lásd az amerikai Price Clubot, vagy nálunk a Metrót), ahol a macskaeledeltől a hi-fi toronyig minden egy kosárban megvásárolható. Trükkjük zseniális: az övezeti előírásokat kijátszva a legolcsóbb városszéli ipari zónákban is megtelepednek arra való hivatkozással, hogy ők elsősorban nagykereskedelmi raktározási tevékenységet végeznek (!), és csak másodsorban van „néhány” tagsági kártyához kötött helyszíni vevőjük. A nagy dobozok újabb típusa az egy terméktípusra (például elektronikára) koncentráló óriási raktáráruházak, amelyeket az angol szakirodalom „kategóriagyilkosoknak” (category killer) nevez, egyszerűen azért, mert dömpingáruikkal tönkreteszik a színvonalas (belvárosi) szaküzleteket.

Út menti lineáris kereskedelmi zónák

Az archetípus Las Vegas főutcája, The Strip, vagyis a „Szalag”. Ez a forma, melynek lényege egy nagy forgalmú út mellett egy teleknyi mélységben spontán felfűződő különféle üzletek együttese, valószínűleg a fejlett kapitalizmus gazdasági folyamataiból és életmódjából következő fejlődési törvényszerűség. A rendszerváltást követő hazai piaci átalakulással párhuzamosan viharos gyorsasággal és tervezetlenül alakult át például a budapesti bevezető utak (Szentendrei út, Budaörsi út stb.) melletti területfelhasználás is; a korábbi lakótelekeken különféle, elsősorban autós megközelítésre alapuló üzletek, benzinkutak, szervizek, gépjármű kereskedések, diszkont áruházak, telepszerű kereskedések jelentek meg jól látható reklámjaikkal. A forma nem teljesen új, és teljesen logikus. A villamos közlekedés által dominált század elejei „főutcaikon” is lineárisan csoportosultak az üzletek. A lineáris forma jó megközelíthetőséget biztosít a rajta haladó „mozgó vásárlóknak” (passing trade), valamint a mögöttes lakóterületekről gyalog érkezőknek egyaránt. Lényegük, hogy a rajtuk haladó forgalom, valamint a mellettük kialakuló területfelhasználás működése egyaránt fontos, tehát egyiknek sem lehet egyértelmű prioritása a másikkal szemben. Ezért sikeresen csak együtt, folyosóként kezelhetők (Westerman et al, 1989).

Ehhez fel kell ismerni azonban egyrészt azt, hogy a közúti forgalom és az út menti tevékenységek szoros szimbiózisban élnek egymással, másrészt azt is, hogy a közúti forgalom nem akadály a egészséges kereskedelmi övezet kialakulásának, sőt éppen fordítva. A modern tervezési gyakorlat sokáig dichotómiaként kezelte a motorizáltan és a gyalogosan közlekedőket, s ennek következtében vizuális környezetüket is. E folyosók rendezéséhez, szabályozásához a kulcs nem a konfliktusok teljes kiiktatása (mint ahogy azt a szélsőséges megoldásként csak ritkán alkalmazható gyalogos övezetek teszik), hanem azok eltűrhető szinten tartása, beleértve a közlekedésbiztonságot, a parkolást, a kiszolgálást és az utcaképet is. Valójában ezek a folyosók a városok legláthatóbb elemei, de egyes szakírók szerint egyben a „legszennyezettebb ember alkotta környezetek” is (Lynch és Southworth, 1990). A téma a kortárs nemzetközi szakirodalom egyik kurrens, jelenleg is fejlődő területe.

Újrahasznosított (általában vízparti) vendéglátás-orientált létesítmények

A világgazdaság, illetve világkereskedelem átrendeződésének és a szállítási technológia nagyarányú fejlődésének eredményeképpen az egykori jelentős tengeri kikötővárosokban (például London, Bristol, Dublin, Boston, Baltimore, San Francisco vagy Sydney) jelentős nagyságú központi fekvésű területek (dokkok, kikötők, raktárak) szabadultak fel és várnak újrahasznosításra. Az új funkció tipikusan turistákat célzó, és a vendéglátással, étel- és ital-fogyasztással, szórakoztatással kapcsolatos, kifejezetten attraktív, újszerű környezetben. (Magyarországon ez a típus értelemszerűen nem jelenik meg hangsúlyosan; legközelebbi megfelelője talán a Vágóhídi Diszkó vagy a Petőfi Csarnok lehet a budapesti Városligetben.)

Telepszerű, úgynevezett campus jellegű létesítmények

Itt elsősorban olyan létesítményekre kell gondolni, mint a pavilonos elrendezésű kórházak, egyetemek, ipari nagyüzemek (például a Paksi Atomerőmű), katonai bázisok (például Taszár, vagy a felhagyott és máig is újrahasznosításra váró korábbi szovjet laktanyák), ifjúsági bázisok

(például Zánka vagy Csillebérc) és nyaralótelepek (például Club Med, vagy nálunk Club Aliga, Club Tihany). Ezek kivétel nélkül egy (esetleg több) összefüggő nagy telken felépülő és egy kéz által üzemeltetett objektumok, sajátos belső világgal, amely számos szolgáltatást is magába foglal (például sport, rekreáció, üzletek, éttermek, könyvtár).

Megaprojektek

Ebbe a kategóriába az olyan különleges rendeltetésű nagy projektek tartoznak, mint az olimpiák és a világkiállítások. E sokmilliárdos létesítménykomplexumok tervezésével kapcsolatos legfontosabb kérdés az elő- és az utóhasznosítás, hiszen eredetileg tiszavirág-életű, néhány hét, vagy hónap időtartamú rendezvényekre készülnek. A közvetlen környezetbe való illeszkedés kérdése azért is fontos, mert szerencsés esetben nagyságrendjüknel, valamint újszerűségüknel fogva egész városrészek revitalizációjának generálói lehetnek. Egy másik lehetséges küldetésük új elvek és technológiák (például újrahasznosítás, környezetvédelem, kreatív szervezési megoldások) bemutatása és elterjesztése.

A 2000-es Sydney-i olimpia létesítményei is ebben a szellemben készültek. A 760 hektárnyi beruházás a déli félteke legnagyobb városrekonstrukciós megaprojektje. A terület a korábbi igen erősen szennyező tevékenységek miatt környezeti regenerációt igényelt. Az egész stratégia a high-tech technológiákra alapozott környezeti rehabilitációra épült (például napenergiával működtetett víz-újrahasznosítás a föld alatt, százezer facsemete ültetése, különleges flórájával és faunájával együtt védett láp). Vízisport-centruma, amely 1995 óta fogadja a látogatókat, méretének és az alkalmazott legutolsó technológiáknak köszönhetően a világ legjobb ilyen intézményének számít. Az olimpiai centrum a befejezése után a sport és rekreációs létesítményeken túl kereskedelmi, ipari, és lakóterületeket is magába foglal majd, ezáltal önmagában is egy sajátos, sokszínű, új városrészt alkot, és további jelentős beruházásokat gerjeszt a hozzávetőleg 50x80 km-nyi hatalmas területen szétterülő Sydneyben.

Mint a fenti áttekintésből láthatjuk, a tematikus parkok sok típusa fellelhető: kicsik és nagyok, tervezettek és spontán módon létrejöttek. Lényegük a sajátos atmoszférájú, befelé forduló, többé-kevésbé zárt világ, pseudo- (vagy privatizált) „közterületek”, valamint sok esetben (különösen a tervezett parkok esetében) a mindenáron emlékezetességre való törekvés. Ha e szemléletet, illetve megközelítést továbbfejlesztve alkalmazzuk, nem nehéz Velencét (a hajdani kereskedelmi nagyhatalom extravagáns „vízi-színpadát”, a tipikus amerikai fehér középosztálybeli elővárost („a rasszizmus melegágyát”), Sowetho nyomornegyedét, a Harlemet vagy Budapest VIII. kerületét („a permanensen marginalizáltakat”), London Docklandjét („a globális üzleti primátus gigantikus parkját”) vagy Manhattant („a megadollárok maszkulin küzdőterét”) sem egy-egy sajátosan címkézett tematikus parkként felfogni.

A tematikus parkokat intenzíven behálózzák, illetve összekötik a telekommunikációs és közlekedési infrastruktúrák hálózatai. Az eredmény a kollázsváros, kulturális sokszínűségével, ellentmondásaival, illetve többértelműségével. A kollázsváros szövetének mozaikjait az infrastruktúra-hálózatok fogják össze (Sorkin ed., 1991). Ez a folyamat, szinte laboratóriumi körülmények között, legjobban az USA-ban, különösen Los Angeles környékén figyelhető meg,

de első elemei már Budapesten és környékén a kilencvenes évek elejétől megjelentek. A városfejlődés sajátos fíntora, hogy a mono-funkcionalizmus – melyet mint a modernista városrendezés egyik negatív eredményét ma már egyértelműen elítélünk – bizonyos típusú tematikus parkok formájában ismét kezd kialakulni.

Érdekes azonban felfedezni Budapest nagyszerű örökségében, hogy a tematikus park egyáltalán nem új jelenség. A főváros rendelkezik néhány figyelemreméltó pozitív előképpel, mint például a Wekerle-telep (lakópark) vagy a millenniumi együttes a Városligetben (szórakoztató park), de a gyalogos Váci utca exkluzív üzleteivel is egyre inkább egyfajta (nem feltétlenül pozitív) „témapark”. (A pozitív hagyományok méltó folytatója lehet a nemrégiben megnyílt Ganz Millenáris Park.) Lényeges rámutatni arra is, hogy a városok lényegét jelentő (áru- és gondolat)cseré és a kreativitás azokon az intenzív hálózatokkal rendelkező helyeken fognak dominálni, amelyek – azon túl hogy intenzíven bekapcsolódnak különféle globális hálózatokba – erős helyi hálózatokkal (urbánus terek, korzók, kávéházak, konferenciatermek, egyetemi campusok) is rendelkeznek, hogy szemtől szembe is találkozhassanak polgárai (Lukovich szerk., 1995, 1996). Ezen a területen pedig Budapestnek kiválóak az adottságai.

3.2 Az információs város

A nagyvárosok egyre inkább a globális telekommunikációs és informatikai hálózatok gócpontjaivá válnak. E nagyvárosokban a fizikai környezeten túl a telekommunikációs igények is sűrűsödnek, így az üvegszál- és a rézkábelek hálózata, valamint a mikrohullámú és műholdszugárzások egyfajta idegrendszeri központokká válnak. Egy mindezidáig legnagyobb szabású emberalkotta technológiai rendszer van kialakulóban, aminek hatása alól senki sem vonhatja ki teljesen magát.

A telekommunikáció és a városok fejlődése közötti kapcsolatról – amellett, hogy talán az egyik legizgalmasabb és legaktuálisabb területe az urbanisztikai kutatásoknak – mindmáig feltűnően kevés valós eredményt produkáltak a szakmai viták. Ezek a kommunikációs forradalom, információs kor, kibernetikai tér, információs országút, virtuális közösségek kérdéseire koncentrálnak, sokszor meglehetősen bizonytalan jövőképek valószínűleg számos utópisztikus elemet is tartalmaznak. Nem egyszer a média szenzáció keresését, vagy az egyszerű technológiai determinizmust is tetten érni (Graham and Marvin, 1996).

A jövő városának nagyszabású forgatókönyveit a rangos külföldi szakirodalom a metaforák széles skálájával jelöli:

“A hely nélküli városi világ” (The non-place urban realm) – Webber, 1964.

“A virtuális város” (The virtual city) – Martin, 1978.

“Az elektronikus ház” (Electronic cottage) – Toffler, 1981.

“A huzalozott város” (The wired city) – Dutton et al, 1987.

“Az információs város” (The informational city) – Castells, 1989.

“A láthatatlan város” (The invisible city) – Batty, 1990.

“A televáros” (The telecity) – Fathy, 1991.

“Teletópia” (Teletopia) – Piorunski, 1991.

“A kibernetikai város” (Cyburbia) – Sorkin, 1991.
“Az intelligens város” (The intelligent city) – Latherasse, 1992.
“A flexiváros” (The Flexicity) – Hillman, 1993.
“A virtuális közösség” (The Virtual Community) – Rheingold, 1994.
“A bitek városa” (City of Bits) – Mitchell, 1996.

Annyi már biztosan megállapítható, hogy a jelenkori fejlett kapitalizmus az információs társadalomba való átmenet folyamatában van. A telematika pedig – ahelyett, hogy hirtelen és egyszerű képlettel leírhatóan forradalmasítaná a városokat – sokféle, többértelmű és komplex módon, differenciáltan alakítja át a városi életet. A hatások pedig nem egyformán érintenek minden várost.

A hagyományos infrastruktúrákkal (például úthálózat) ellentétben a fejlett telekommunikációs hálózatok fejlesztésének különös sajátossága, hogy nagyrészt vagy teljesen láthatatlanok a városok polgárai számára, helyigényük igen csekély, valamint a klasszikus értelemben sohasem válnak mindenki számára elérhető közművekké. Sok hálózat lényege, hogy a társadalom bizonyos rétegeit kirekeszti a hordozott információból. Ennek tudható be, hogy a helyi várospolitikai és a várostervezők mindezekig nem szenteltek elegendő figyelmet a területnek. Pedig a memóriakapacitás és a képernyőtér egyre inkább olyan értéké válik, mint a telek és az ingatlan (Mészáros, 2001).

Arról, hogy a telekommunikáció hogyan hat a város formájára, alapvetően kétféle utópisztikus-determinisztikus jövőkép létezik a szakirodalomban: a “feloldódó urbanizáció” és a “város reneszánsza” forgatókönyvek. Előbbi arra hivatkozik, hogy a történelem során először lehetséges az, hogy az ember egy hegycsúcsra költözzön fel és mégis valós idejű, hatékony, sőt intim kapcsolatokat tartson fenn üzleti és más közösségekkel (Webber, 1968). A tele-város egyre inkább felszabadul a földrajzi kötöttségek alól, és a hely szelleme mellett mind jobban meghatározza majd az intellektus. A kibernetikai térben létrejönnek a távolságoktól független virtuális közösségek. A tele-munka (otthoni irodából, távoli fiók-irodákban), a tele-vásárlás, tele-ügyintézés (például tele-banking), tele-rekreáció (home entertainment) egyre inkább szükségtelessé teszi a fizikai jelenlétet, és ezért mind a decentralizáció irányába hatnak.

A másik elemzés azt hangsúlyozza, hogy a fejlett telekommunikáció – amely túlnyomórészt magántársaságok monopóliuma – egyre intenzívebbé teszi a városi tér feletti ellenőrzést. A történelem során a városok egyik lényege volt az akkori kommunikáció ellenőrzése: folyóké, csatornáké, kikötőké, valamint útvonalaké. A telekommunikációs technológiák pedig nem képesek a tér-idő viszonyok mindenütt egyenletes sűrítésére; egyes területeket kizárnak, míg másokat csomópontszerűen bekapcsolnak az új termelési és fogyasztási módokba. A globális hálózatok csomópontjain történő információs szolgáltatások így újabb centralizációt okoznak. Az informatika pedig további segítséget nyújthat a városi tevékenység-sűrűségből adódó zsúfoltságok kezelésére, például a közműszolgáltatások vagy a közúti forgalom szervezése (kapacitás-optimalizálás, információs rendszerek, úthasználat adóztatása) területén.

Úgy tűnik, hogy város és telematika kölcsönhatásai életünkben sokdimenziós változást idéznek elő, ezért nem prognosztizálhatók egyszerű dichotómikus képletekkel. E komplex

kölcsönhatások, illetve kapcsolatok az alábbi tipológiával írhatók le megfelelően (Graham and Marvin, 1996):

- *fizikai fejlődési szinergiák*

jó példája a posztmodern építészet “erődítmény” karaktere és a magánkézben lévő telematikai hálózatok kizáró jellegének egymást erősítő párhuzamossága, vagy a meglévő fizikai infrastruktúra-folyosókat használó telekommunikációs hálózat fejlesztések

- *helyettesítési hatások*

kétségtelen, hogy az informatikai szolgáltatások bizonyos típusú utazások (például ingázás) egy részét feleslegessé teszik, számukat csökkentik

- *generáló hatások*

bizonyos területeken az információ, valamint az emberek és áruk fizikai áramlása egymást generálják, amire kiváló példát szolgáltatnak a konferenciák: előkészítésük roppant mennyiségű elektronikus információ-cserét igényel (telefon, fax, e-mail, repülőjegy foglalás stb.), az eredmény azonban egy fizikailag létrejövő találkozás százak vagy ezrek között, amely láncreakciószerűen további kontaktusok, elektronikus információcserék és későbbi találkozások egész sorát válthatja ki

- *elősegítő hatások*

a fizikai hálózatok (vasút, közút, repülőtér, stb.) optimális működését elősegítendő az elektronikus térben párhuzamosan intelligens informatikai kontrollhálózatok jelennek meg (elektronikus nyomon követés, monitoring, irányítás, ellenőrzés, diszpécsterszolgálat, biztonsági rendszerek, díjfizettetés).

A lényeg tehát, hogy város és a telekommunikáció számtalan módon kölcsönhatásba kerül egymással: egyrészt tovább erősíti a fejlett nagyvárosok központi szerepét, másrészt elősegíti bizonyos tevékenységek decentralizációját, a fizikai áramlatok egy részét áttéríti az elektronikus hálózatokra, bizonyos terek és szolgáltatások használatát ellenőrzés alá vonja, némely területen további igényeket gerjeszt, valamint további akadályokat hárít el a városnövekedés elől. A városi sűrűsödésre egy sor olyan tevékenységnek, melyeket nem lehet áramlatokba transzformálni, továbbra is feltétlen szüksége van: specializált oktatási intézményeknek és termelési központoknak, rekreációs területeknek, valamint speciális szemtől-szembe találkozásoknak (kórház, butik, magas szintű vezetői megbeszélések stb.). Megjelennek a tele-közösségi házak, amelyek az esélyegyenlőséget próbálják biztosítani (például Manchester, Edinburgh), az internet-kávéházak, az intelligens épületek, a virtuális egyetemi campusok (például Antwerpen, Barcelona, Stockholm), tehát a távtanulás, valamint a tele-vásárlás, a tele-banking és a tele-szórakozás (Ludlow, 1997).

A város fizikai és elektronikus terei egyaránt újraértelmeződnek. Míg a városi (fizikai) helyek társadalmi tagoltsága általában jól érthető, addig az elektronikus tereké – ahol a földrajzi elhelyezkedésnek a fizikai terekkel éles ellentétben nincs már semmi szerepe – sokkal kevésbé. Az otthon és munkahely, a magán és köz, valamint a fizikai és elektronikus közötti határok egyre inkább elmosódnak. A hatalommal rendelkező csoportok a telekommunikáció segítségével a

városi tér és használata felett növekvő ellenőrzést gyakorolnak, míg új fizikai és elektronikus gettók jönnek létre a marginalizált, a szegény és a deprivált háztartások számára. Az információs város egyre inkább polarizálódik, és a különböző fizikai és elektronikus terek komplex “patchwork” (folt hátán folt)-szerű rendszerévé válik.

A fejezet a fejlett világ nagyvárosainak néhány fejlődési sajátosságát mutatta be. Az eddigi elemzések, valamint számos szakíró is rámutatott arra, hogy a gazdag urbánus élet lényege nem pusztán a külső formálásban, hanem a láthatatlan (vagy legalább is az emberi elme számára nehezen megfogható) mélystruktúrákban rejlik. Ennek a bonyolult rendszernek pedig – annak érdekében, hogy ne pusztán alkalmi és dinamikusan változó alrendszerek kaotikus ad hoc halmaza legyen, hanem részei ökológiai szemlélettel szerves egésszé álljanak össze – szüksége van egy irányító-szabályozó generatív rendszerre. Az ipari társadalmakat megelőzően városok esetében a tradíció képviselte ezt a genetikus kódot. Terméke az organikus történeti (esztétikai jegyei alapján festői, harmonikus) város. Később az ipari forradalomnak a városokra gyakorolt alapvető és lényegében káros hatásai hívták szükségképpen életre a mai értelemben vett modern városrendezés elméletét és gyakorlatát. Tehát a megbomlott településökológiai rendszer generatív rendszerének szerepét igyekezett ambíciózusan betölteni ez az új diszciplína, különösen az ún. modern mozgalom időszakában. A korszak terméke a modern funkcionalista város (jellemző tervműfaja pedig a sematikus, kétdimenziós területfelhasználási, vagy övezeti terv). Korunk kibontakozó információs társadalmában pedig, úgy tűnik, egy alapvetően más, markáns generatív rendszer felelős városaink alakításáért: az új világrend globális piaccgazdaságának trendjei, illetve törvényei. Produktuma az infrastukturális hálózatokból és a tematikus parkokból patchwork-szerűen építkező kollázsváros kulturális sokszínűségével, ellentmondásaival, fragmentáltságával, eklektikusságával és “kontrollált” meglepetéseivel.

4. Procedurális kérdések

4.1 A városépítészeti problémamegoldás különféle megközelítései

A tényleges városépítészeti tervezés természetéről még sok mindent nem értünk. Ez a kreatív tevékenység olyan folyamatokat foglal magába, mint az elemzés, a szintézis és az értékelés. E folyamatok többsége tudat alatt megy végbe a környezettervezés során: a tervező egyfajta fekete doboz, amelyben az inputként beérkező információk feldolgozásra kerülnek, és kimenetként tervi (rajzi) megoldások születnek. A viselkedéstudományok azonban némi betekintést engednek a kreativitás és a problémamegoldás természetébe. A fejezetrész célja az, hogy a városépítészeti problémamegoldás főbb megközelítéseit áttekintse, és számbavegye a folyamatokhoz szükséges készségeket, illetve képességeket.

A tervezés mint kreatív problémamegoldás

A városépítészetnek számos definíciója létezik, melyek mindegyike megpróbálja annak természetét és kompetenciáját leírni; például: “a városok növekedésének, megőrzésének és változásának fizikai iránymutatása”, “a városi környezet funkcionális és esztétikai minőségének erősítése”, vagy “a kapcsolatok művészete: a tér, az idő, a jelentés és a kommunikáció szervezése”. Míg a fenti definíciók jól tükrözik a tevékenység természetét és figyelmének tárgyát, egy átfogóbb megközelítés érdekében szükséges azt is hozzátenni, hogy az egyben egy céltudatos problémamegoldó tevékenység is.

A “probléma” szó többnyire olyasmit jelent, ami a tudományok területén vár megoldásra, ott, ahol egy adott problémára általában egy vagy néhány helyes válasz létezik. A városépítészet is olyan tevékenység, amely sajátos problémákra keres válaszokat, azonban egyszerre kreatív tevékenység is, mert a művészetekhez hasonlóan problémáira nem léteznek előre meghatározott helyes válaszok. A válaszok funkcionális és vizuális megoldások, amelyek alkalmazására és egyéni értelmezésére végtelen számú megoldás létezhet. (Itt kell azonban azt is megjegyezni, hogy nem minden tervezési módszer alkalmazza a kreatív gondolkodást, illetve problémamegoldást. Bizonyos pragmatikus megközelítések a folyamatot szokás vagy intuíció alapján végzett tevékenységekre redukálják.)

A kreatív vonás azt is sugallja, hogy a városépítészeti tervezésben nincsenek úgynevezett kemény szabályok. Ez egyrészt igaz, így nem is adható olyan lista, amely az “így csináljuk” és az “így ne csináljuk” szabályait tartalmazná. Másrészt azonban sikeres gyakorlati, illetve kutatási eredményekre alapozva adhatók olyan útmutatások, melyek elősegíthetik a jobb minőségű tervezést.

Tudatosan vagy tudat alatt a tervező munkája során számos döntést hoz. Minden alkalommal, amikor a tervlapra egy vonalat rajzol, számos lehetséges vonal közül választ. A hatékony döntéshozatal viszont tiszta és strukturált problémamegoldást tesz szükségessé. A tervezők azonban nem programozott gépek; érzéseink és intuícióink szintén fontos szerepet játszanak a tervezés során. A “hogyan jön egy jó ötletem” kérdés gyakran igen nagy kihívás, hiszen a jó ötletekből keletkeznek a sikeres tervezési megoldások. Ötleteinket sokszor látszólag

valószínűtlen helyzetekben kapjuk: zuhanyozás, borotválkozás, kertészkedés vagy pihenés. közben. Fontos azonban figyelembe venni, hogy rengeteg az ötlet, hiszen sokan képesek arra, hogy elképzeléseket gyártsanak. Amikor azonban elkezd valaki valamely ideáját kidolgozni, illetve továbbfejleszteni, akkor válhat csak az igazán értékessé.

A kérdés itt az, hogy mit tehetünk a kreatív folyamat ösztönzése érdekében, milyen képességek és tevékenységek növelhetik annak valószínűségét, hogy egy problémára megfelelő megoldásokat találjunk.

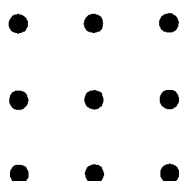
Készségek és képességek

Kreatív tervezőkkel végzett kutatások rámutattak arra, hogy azok általában igen produktív és intelligens emberek, akiknek belső szükségletük a sikerélmény, továbbá igen motiváltak az innováció és munkájuk állandó jobbítása terén. Magasra értékelik az intellektuális, illetve a tanulással összefüggő tevékenységeket és az önállóságot, valamint jól tűrik a kétértelműségben rejlő bizonytalanságot. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a magas intelligenciaszint (IQ) lehet a kreativitásnak szükséges feltétele, önmagában azonban azt nem garantálja. Úgy tűnik, hogy az alábbi kognitív képességek elengedhetetlenek a sikeres tervezéshez (Lang, 1987):

- a probléma meghatározása a legtágabb és a legkevésbé elfogult módon,
- a többértelműség, illetve az éles határok hiányának tolerálása,
- eredeti ötletek kitalálásának képessége,
- a problémák stratégiai megközelítése,
- az általánostól a specifikus irányába való mozgás; az elméletektől a térbeli megoldásokig,
- a jelenségek új módon való szemlélése; elszakadás a dolgok régi módon való kezelésétől,
- a korai kritika, valamint a korai elkötelezettség elkerülése,
- a hibázástól való félelem elkerülése,
- az ötletek megfelelőségének megítélése.

Azok a további készségek, amelyre a várostervezőnek feltétlenül szüksége van: a figurális (rajzi) gördülékenység (vagyis megfelelő vizuális minták, illetve megoldások könnyed kifejlesztésének képessége), a mentális rugalmasság (spontán és adaptív), valamint az eredetiség. Ezen aspektusok részletes tárgyalása meghaladja a fejezet kereteit, érdemes azonban némelyiküket röviden közelebbről is szemügyre venni.

Próbálja ki!

Kösse össze a 9 pontot
4 egyenes vonallal úgy,
hogy közben nem emeli fel
ceruzáját, és visszafelé
nem halad!

7. ábra: A 9 pontos puzzle (Odou, 1988)

A széles körben ismert “kilenc pontos puzzle” például jól illusztrálja azt a követelményt, hogy a problémák hagyományos módon való kezelése gyakran nemhogy nem kielégítő, hanem valójában jobb megoldások útjába is állhat. A legtöbb ember a kilenc pontot egy négyzethálós dobozként fogja fel. Természetesen doboz nincsen az ábrán, és ennek megfelelően az igazi megoldáshoz való eljutás is csak akkor lehetséges, amikor elménk lerázza magáról az önmagára önkéntesen erőltetett korlátokat.

Sok tervező, különösen a gyakorlatlanok, hajlamosak első ötletük minden határon túli védelmezésére. A sikeres kreatív tervezők igazi jellemzője az a képesség, hogy egyrészt alternatív megoldási lehetőségeket képesek kifejleszteni, másrészt pedig van lelkierejük ahhoz, hogy kritikusan rákérdézzenek, illetve állandóan felülvizsgálják saját ötleteiket. Az igazán eredményes tervezés kritikus követelménye, hogy a tervező az első elfogadható megoldással ne elégedjen meg. Számos potenciális változatot kell kipróbálnia (figyelem: a kísérletezés a legfontosabb!), tesztelni és kiértékelni, akkor is, ha végül visszatér az első elképzeléshez.

A korai (ön)kritika és a hibázástól való félelem elkerülésére számos technika létezik, ilyen például a brainstorming. Ez utóbbi az ötletek összegyűjtésében is nagy segítséget jelenthet.

Az ötletek megfelelőségének megítélése hatékony és kritikus gondolkodást kíván. A jó gondolkodás sem nem pusztán racionális, sem nem teljesen intuitív. A hatékony gondolkodás legfőbb sajátosságait az alábbi pontokban lehet összefoglalni:

1. mentális rugalmasság
2. az új információval szembeni nyitottság
3. a szisztematikus gondolkodás képessége
4. az absztrakt gondolkodás képessége
5. pozitív gondolkodás
6. humorérzék
7. intellektuális bátorság
8. érzelmi rugalmasság
9. a kulturális konformizmussal szembeni ellenállás.

Folyamatok és módszerek

A hagyományos problémamegoldás lépcsői az alábbiak:

1. A probléma azonosítása
2. A probléma vizsgálata és leírása
3. A célok kiválasztása
4. Alternatív megoldások keresése
5. A megoldások kiértékelése
6. A megfelelő megoldás kiválasztása és megvalósítása.

Amikor a fenti folyamatot a tervezésben (vagyis egy kreatív problémamegoldás során) alkalmazzuk, többek között két jelentős gyengéjével kerülünk szembe. Az első az, hogy amikor a tervezőt a 3. lépcsőben arra kérjük, hogy írja le azokat a körülményeket, amelyeket el akar érni, ezt még a megoldások keresése előtt kell tennie. Ennek az a kedvezőtlen hatása lehet, hogy az előre kialakított ötletek korlátai sok további lehetséges megoldást kizárnak. A másik pedig az,

hogy míg a 4. lépcsőben arra kérjük a tervezőt, hogy alternatív megoldásokat fejlesszen ki (vagyis, hogy kreatív legyen), képzésük során a tervezők nagyon keveset tanulnak arról, hogy ezt hogyan kell csinálni, milyen elemei vannak.

A legtöbb elméleti szakember, de sok kiváló gyakorló városépítész is egyetért abban, hogy a kreatív tervezési folyamat nem egyfajta lineáris tevékenységsorból áll. A problémákat sokféle módon lehet feldolgozni, amit a különböző típusú szakemberek különféleképpen tesznek. Némelyikük az általános, átfogó szintről szeret indulni, kívülről befelé dolgozva magát a problémába (ilyen volt például Mies van der Rohe), mások a részletekkel kezdenek, és belülről kifelé haladnak (ilyen volt például Le Corbusier), míg megint mások a probléma azon komponensével kezdenek foglalkozni, amelyekkel a legkönnyebben megbarátkoznak.

Három nagyon egyszerű, de fontos olyan tevékenység említendő meg, melyek ösztönözhetik ezt a kreatív folyamatot: a gondolkodás, a nézés és a csinálás (Lauer, 1985). Ezek egyike sem nem szekvenciális, sem nem független egymástól.

Gondolkodás

A gondolkodás a kreatív folyamat minden elemében jelen van. A tervezés során minden lépés döntéseket kíván, a választást pedig a logikus gondolkodás határozza meg. A gondolkodás a kérdéses probléma megértésével kezdődik.

E gondolkodás egyik típusát brainstormingnak nevezik, amely kiváló illusztrációja a kreatív gondolkodás értékének. Lényege az ember gondolatainak szabad szárnyalása, és az ilyenformán keletkezett ötletek rögzítése. Ha szigorú szabályok szerint játsszák, nemcsak hogy élvezetes időöltés, hanem kiváló megoldások forrása is lehet. Függetlenül attól, hogy egyedül vagy csoportban végzik, a legfontosabb szabály az, hogy a gondolatok összegyűjtésének korai fázisát semmilyen ítélet vagy tiltakozás sem cenzúrázhatja, és hogy ezek mindegyikét le kell írni. A további szabályok között szerepel a probléma világos kifejtése, más emberek ötleteinek szabad felhasználása, valamint a játékosság.

Látás

A látás a (város)tervezők első számú tanítója. Manapság rengeteg vizuális információt kapunk készen különféle régiók, kultúrák épített, valamint természeti környezetéről folyóiratok, könyvek, televízió műsorok formájában, illetve utazásaink során. Lényeges, hogy a dolgokat ne csak nézzük, hanem lássuk is, más szóval: a konkrét vizuális élményt megértjük és elemezzük. Ennek során a tervező előtt újabb lehetőségek tárulkoznak fel.

A látás valójában a vizsgálódás formálisabb módjait is magába foglalja. Némelyik projekt témája megkívánja, hogy könyvekben, folyóiratokban, illetve diák segítségével hasznosítható kutatómunkát folytassunk. Ez persze nem jelenti azt, hogy a tervező meglevő példákat másolna vagy imitálna – a szándék ilyenkor az adaptáció lehet.

Csinálás

A tényleges tevékenység ebben a kontextusban a kísérletezést jelenti, akkor is, ha a tervező fejében nincs különösebb határozott irány vagy szándék. A gyakorlati tevékenység a gondolkodás folyamatát stimulálhatja. Látni ennek valamilyen eredményét további ötleteket adhat. Az ötletek vázlatok sorozatán keresztül fejlődnek, ami megfelelő rajzkészséget kíván. Ez a készség nem feltétlen valamiféle művészi rajztehetséget jelent, hanem magabiztosságot és némi gyakorlatot a

rajzolásban. Igen hasznos lehet már a tervezés korai fázisaiban is kollégák, az ügyfél vagy barátok véleményét kérni.

A tervezési problémák megválaszolására kifejlesztett alternatív megoldások a lehetséges választék leírásának legfőbb eszközei. Vannak olyan módszerek, amelyek ezek kifejlesztésében segítenek. Ezek a következők:

- esettanulmányok, történeti előképek feldolgozása
A tervezés során sok esetben olyan problémákkal kell foglalkozni, amelyek már a múltban is felmerültek. Ez a megközelítés magába foglalja paradigmák, tipológiák, prototípusok és általános (tehát nem specifikus) megoldások tanulmányozását. (A paradigma egy épülettípus, például stadion vagy börtön rajzi mintáira utal, a tipológia a városépítészeti elemek osztályozását jelenti céljuk és szerkezetük hasonlósága alapján, a prototípus egy tervezési minta modelljét jelenti, az általános megoldás pedig tervezési elvek olyan kombinációjának összefoglaló kifejezése, amelyet mintegy egységet egy nagyobb problémakörre is alkalmazni lehet.) Korábban sikeresnek bizonyult megoldások új helyzetre történő alkalmazása, illetve adaptációja a probléma megoldásnak hatékony módja lehet. Ebben a megközelítésben kritikus lépés az esettanulmány és a tényleges helyzet kontextusbeli különbségeinek felismerése és összehasonlítása. Ennek a módszernek egy összetettebb alkalmazása az analógiák használata.
- katalógusszerű lista
Felsorolhatja az igényelt funkciókat, követelményeket, a szükséges elemeket, vagy/ és a lehetséges (rajzi) mintákat.
- vázlatok
Ez a tervezési módszer a szakirodalomban “alkot és tesztel” eljárásaként is szerepel. Általában az intuitív módon dolgozó tervezők használják. Lényege, hogy egy minta vagy alakzat véletlenszerűen kerül a papírra, amelyet aztán a tervező értékel. Ezt követi egy másik, és ha az jobb, akkor az érdemesül megtartásra, a másik pedig elutasításra.
- alproblémák tervezése
Ez a fajta “hegymászás” azzal kezdődik, hogy a probléma egy részére fejleszt ki megoldást a tervező, majd a következő megfelelő lépés kerül sorra, és ez így folytatódik lépésenként. Az igazi veszély az, hogy a tervező rossz irányban haladhat, ami azonban a folyamat lépéseinek elemzésével, illetve megtárgyalásával elkerülhető.
- brainstorming
(lásd korábban)
- megbeszélések
Sokfajta formális és informális összejövetelre, illetve megbeszélésre lehet szükség a vélemények cseréje és a visszacsatolások érdekében. Ha az ilyen találkozókat megfelelően megtervezik és levezetik, különleges értéket képviselhetnek a tervezési folyamatban.
- virtuális valóságot megjelenítő számítógépprogramok

Legfejlettebb változataik már nemcsak egy kész terv statikus megjelenítésére használhatóak, hanem egyrészt már a tervezés fázisában helyettesíthetik a ceruzát és a pauszpapírt, másrészt pedig mozgás-szimulációra is alkalmasak.

A fentiekben felsorolt technikák nagy részét egyénileg és csoportosan dolgozva is alkalmazni lehet, bár inkább az utóbbi helyzet a jellemző, hiszen a városépítészeti tervezés nem egyéni műfaj. Amikor csoportmunka keretében készül a terv, számos résztvevő járul ahhoz hozzá, a résztvevők mintegy összeadják (erő)forrásaikat. Az elv itt nemcsak az, hogy két gondolkodó elme több mint egy, hanem az, hogy két vagy több különféle probléma-megközelítés a gondolkodás új dimenzióit nyithatja meg. Ezért van az, hogy az olyan résztvevők, akik más szakmát vagy ügyszakmát képviselnek, és ezáltal egyfajta "naiv" szempontot hoznak magukkal, sokszor hasznosabbnak bizonyulnak a csoportmunkában, mint a hasonló tapasztalatokkal, illetve felkészültséggel rendelkező résztvevők. A folyamat során az ötleteket és a tervezési megoldásokat a csoport tagjai véleményezik, kritizálják, majd a módosításokat átvezetik. Ezek a technikák alapvetően azonosak azokkal, melyeket az egyéni problémamegoldásnál alkalmaznak, azonban a csoport tagjai közötti kölcsönhatások menedzselésének igénye nagy. Éppen ezek azok a kölcsönhatások, amelyek kiemelkedő megoldásokhoz vezethetnek el, de ugyanakkor kaotikus helyzetet is eredményezhetnek. Egy ötlet például rászoríthatja a csoportot arra, hogy több időt töltsön a célok tisztázásával, de vakvágányra is terelheti a folyamatot.

A csoportos tervezés előnyeit és potenciális nehézségeit a következőkben lehet összefoglalni (Lang, 1987):

Előnyök

1. A tudás és az információ nagyobb halmaza
2. Többféle probléma-megközelítés
3. A megoldás elfogadhatóságának növelése (a problémamegoldásban való részvétel hatására)
4. A megoldás jobb érthetősége

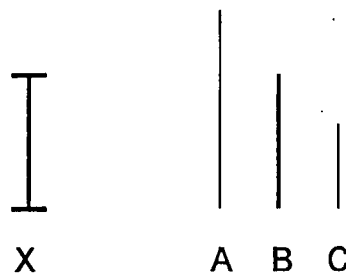
Nehézségek, illetve veszélyek

1. Konformitásra irányuló csoportnyomás
2. Túl korai konszenzus, amely magasabb minőségű megoldásokat zárhat ki
3. Domináns egyének eltéríthetik a folyamatot
4. A jó tervezési megoldás megtalálásának célja felcserélődhet a vitában való nyereség másodlagos céljával.

Annak illusztrálására, hogy a konformitásra irányuló társadalmi, illetve csoportnyomás milyen komoly veszély, példaként említhető egy klasszikus pszichológiai kísérlet (Aronson, 1984). Hősünk önkéntesen vesz részt az észlelési ítéletképeséget célzó kísérletben. Amikor a szobába belép, másokat is talál ott, akikről azt hiszi, hogy ők is önkéntes résztvevői a kísérletnek. Ezzel szemben őket a kísérletvezető alkalmazza előre megadott instrukciókkal, amiről hősünk természetesen nem tud. A kísérletvezető minden résztvevőnek mutat egy x hosszúságú pálcát, majd három különböző hosszúságút (a , b , és c).

Önkéntesünk feladata megállapítani, hogy a három különböző hosszúságú pálcák közül melyik van legközelebb x -hez. A feladat természetesen nagyon egyszerű, és önkéntesünknek is teljesen

világos, hogy a helyes válasz “b”. Azonban nem ő kezdi. Az első (beépített) válaszadó “a”-t mond, erre önkéntesünk azt gondolja, hogy az illető vak vagy bolond. Most egy másik személy következik, aki szintén az “a”-t választja. Hősünk kezdi úgy érezni magát, mint Aliz Csodaországban, azonban a következő, majd az azt követő személy is az “a”-t választja. Végül önkéntesünk átlagosan az esetek 35%-ában (amerikai adat) szintén “a”-t válaszol (részben meginogva saját ítélőképességében, részben tudva a helyes választ), mintegy konformitásra törekedve a helytelen ítéletekkel! Ennek a kísérletnek az eredménye különösen figyelemfelkeltő, mivel – más helyzetektől eltérően – esetünkben nem voltak az egyéniségnek explicit korlátai. A csoportnyomás azonban így is jelentős hatással volt az egyén viselkedésére.

8. ábra: Klasszikus konformitás kísérlet 3 pálcával (Aronson, 1972)

Következtetések

A (városépítészeti) tervezés összetett és dinamikus folyamat. Bár a benne foglalt számos tevékenység és döntés a tudatalattiban történik, valamint merev szabályok sem állíthatók fel, sok mindent lehet tudatosan tenni a tervezési megoldások minőségének javítása érdekében azáltal, hogy dinamizmusát igazán megértjük, bizonyos képességeket elsajátítunk, valamint megfelelően stimuláló körülményeket teremtünk a tervezési problémák megoldásához. A tervezést elsősorban egyfajta kreatív problémamegoldó tevékenységnek kell tekinteni, amelyben a legfontosabb követelmények a hatékony, kreatív és kritikus gondolkodás, valamint a megfelelő érzékenység a szó művészeti, társadalmi, gazdasági és környezeti értelmében egyaránt.

4.2 A közösségi részvétel a tervezésben

A hetvenes-nyolcvanas évek politikai enyhülésével, majd a rendszerváltással párhuzamosan a közösségi részvétel a hazai közéletben és urbanisztikában is “divatba” jött. De – mint a legtöbb divatos elképzelés – ez is sok ellentmondást és bizonytalanságot hordoz magában. A különféle retorikák mögé tekintve szembeütnő a társadalmi részvételtől tett kijelentések motiváltságának igen nagy változatossága és a gyakorlati megvalósításhoz szükséges lépésekkel kapcsolatos nagyfokú zavar. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen ha a téma elmúlt két évtizedben keletkezett

nemzetközi irodalmát tekintjük át, megállapíthatjuk, hogy sem az elmélet, sem a gyakorlat vonatkozásában nem született még teljes konszenzus.

Olyan alapvető fogalmak, definíciók és követelmények nem tisztázottak pontosan, mint például a tervezés szerepe, a “közérdek” nehezen értelmezhető fogalma, magának a közösségi részvételnek a jelentése, céljai, valamint hatékonyságának mérése. Mint látni fogjuk, a közösségi részvételnek nem határozható meg a hatékonyan működő demokráciához szükséges “helyes” mértéke és formája sem, hiszen ez sokfélet jelenthet, és különböző formákat ölthet a helyi körülményeknek és a szereplők motiváltságának megfelelően. Valójában számtalan érv és ellenérv hozható fel mellette és ellene, amelyek maguk is különféle értelmezést kaphatnak. Ami a szociálpszichológiát illeti, nem univerzális igazság, hogy a társadalmi részvétel biztosítása nagyobb kötődés-érzést hoz létre, mint a kormányzás más formái. A fasiszta és sztálinista rendszereknek például sokszor sikerült jelentősen nagyobb néptömegek közvetlen támogatását megnyerniük, mint demokratikus utódaiknak, holott nagyságrendileg kevesebb beleszólást engedtek döntéseikbe.

A tervezési demokráciának, a közösségi részvételnek sok potenciális “ellensége” van: a környezeti determinizmus szellemében nevelkedett, valamint szakterületének autonómiáját és integritását féltő technokrata szakember, a költségvetés és a határidők nehézségeivel küszködő hivatalnok, az egyéni ambícióitól vezérelt politikus, sok esetben a saját sorsának irányításáról és az öntevékenységről “leszoktatott”, a higgadt, mérlegelő gondolkodásban járatlan és a mindennapos létfenntartás nehézségei között fulladozó polgár, de -mint az kiderül - magában a közösségi részvételben rejlő negatív tényezők is. Ezért, és mivel – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a közösségi részvétel a tervezés demokratizálásának egyetlen útja, a gyakorlati eredmények érdekében a terület különös körülmétekintést, tisztánlátást, speciális szakértelmet, valamint sok türelmet és jó szándékkal átitatott segítséget igényel.

A fejezet rész célja e filozófiai kérdésekkel is színezett, egyszerű válaszokat nem ígérő problémakör rövid áttekintése a reális megítélés előmozdítása érdekében. A hangsúly a figyelemfelkeltésen, az ellentmondások, nehézségek és elért eredmények feltárásán és nem valamiféle “receptadason” vagy egyéni állásfoglaláson van, bár utóbbi, azt hiszem, teljesen nem kerülhető el.

Történelmi áttekintés

A következőkben röviden tekintsük át a közösségi részvétel történetét és előzményeit, a lehetőségekhez mérten kronológiai sorrendet követve. Természetesen ez a több mint egy évszázadot dióhéjban felölelő áttekintés messze nem teljes, hiszen csak néhány élenjáró ország és szakember jelentős eredményeiről, hozzájárulásáról, illetve mérföldkönek számító eseményeiről közöl szemelvényeket a szakirodalom és saját interpretációm tükrében.

Bármilyen jellegű visszapillantásnak e témában a 19–20. század fordulójának biológus-ökológus-szociológus-város- és regionális tervező polihisztor génusza, a skót Patrick Geddes (1854–1932) említésével kell kezdődnie.

Geddes, akinek meghatározó jellegű munkássága óta vált a komplex, szociológiai tényezőket is magába foglaló vizsgálat a tervezési folyamat természetes, a tényleges tervkészítést megelőző

részévé, elsőként szorgalmazta a települések polgárainak bevonását a tervezés, döntéshozatal folyamatába. Mély meggyőződése szerint az örökös evolúciós változásban levő települések polgárait nem szabad csupán fogyasztóknak tekinteni, akik néhány évenként megválasztják képviselőiket, hanem a településfejlesztés aktív résztvevőivé kell őket tenni, amely felfogás tulajdonképpen teljes összhangban állt a demokrácia jeffersoni definíciójával.

Thomas Jefferson (1743–1826) építész, politikus, az USA második elnöke és a Demokrata Párt alapítója. A modern demokrácia egyik atyjának tekintett Jefferson szerint egy döntés által érintett emberek csoportját be kell vonni a döntéshozatalba. Filozófiája, amely egyben meghatározó jelentőséggel bírt az amerikai antiurbánus hagyományok kialakulásában is, többek között nagy hatással volt a közel egy évszázaddal később munkálkodó Frank Lloyd Wright-ra.

Szülvárosában, Edinburghben felépített híres kilátótornya a város polgárainak e szellemű művelését, nevelését szolgálta, egyrészt otthont adva számtalan egzotikus utazása során gyűjtött szokatlan tárgy, használati eszköz, kulturális emlék, könyv, térkép bemutatásának, megteremtve ezzel a várostervezési kiállítások hagyományát, másrészt lehetőséget teremtve az embereknek, hogy felülről is figyelemmel kísérhessék városuk fokozatos változását, organikus fejlődését, ami alapvető urbanisztikai kérdések tudatosítását segíti elő.

A közösségi részvétel eredeti gondolatát a politikai-gazdasági folyamatok – depresszió, világégés, hidegháború stb. – valamint az ezekkel párhuzamosan megjelenő radikálisan új építészeti és urbanisztikai mozgalmak (például a modernizmus és a funkcionalizmus) hosszú időre majdnem a teljes feledés homályába szorították. A modern mozgalom aspirációi különösen nagymértékben hozzájárultak ehhez: az egyik kulcsfigurájának tekinthető Le Corbusier (1887–1965) munkássága például éles ellentétben állt a geddesi vagy a jeffersoni filozófiával, és súlyos visszalépést jelentett annak gyakorlati megvalósításában.

Le Corbusier, aki a környezeti determinizmus szellemében működő városépítész östípusának is tekinthető, nem rejtette véka alá filozófiáját: szerinte „a városok tervezése fontosabb annál, mint hogy azt polgáira hagyjuk” (Hall, 1990). Párizs „megmentéséhez” XIV. Lajoshoz, Napóleonhoz, vagy Haussmann báróhoz hasonló despotikus vezéregyéniség beavatkozását tartotta szükségesnek. Meggyőződése szerint „Franciaországnak egy atya (vezér) kell, mindegy hogy ki az”, aki „rendet” teremt. Városépítészeti elképzeléseinek megvalósítása számára mindennél fontosabb volt, mely a politika, a filozófia és az etika kérdéseit teljesen háttérbe szorította. Párizs német megszállása idején a Vichy-i bábkormány kegyeit kereste Algír és Párizs nagyszabású átépítésére vonatkozó megbízásért, Mussoliniről csodálattal nyilatkozott, de még a húszas évek végén néhány évig Sztálin Szovjetuniójában is próbálkozott várostervezési megbízáshoz jutni. A sors ironiája, hogy erre patrónust csak a gyarmati múltjával szakítani próbáló, de a brit autokratikus uralom hagyományaiba merülő Indiában talált, Pandzsáb állam új fővárosának, Chandigarh-nak a tervezése kapcsán. Le Corbusier-ből pályájának végéhez közeledve megkeseredett, csálódott ember vált. Soha nem értette meg igazán városépítészeti törekvései kudarcának okát. Sikertelen urbanisztikai karrierje fontos tanulságokkal szolgál későbbi szakember-generációknak: nevezetesen a társadalmi-gazdasági közeg meghatározó jelentőségéről és a humán tudományok szerepéről az urbanisztikai problémák kezelésében.

A "csipkerózsika-álom" nem kevés küzdelem és nehézség árán a hatvanas évek végén ért lassan véget, hogy a közösségi részvétel most már megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között, a gyakorlat szintjén hódítson lassan teret a fejlett polgári demokráciákban. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszottak a hatvanas évek nyugati diáklázadásai, a vietnami háború, a növekvő polgárjogi megmozdulások, valamint az erősödő környezetvédelmi mozgalmak.

A hatvanas években az USA és Nyugat-Európa elsősorban középosztálybeli, egyetemi fiatalsága fellázadt a kapitalista társadalmi rend mindent átható materiális értékrendje és terjeszkedő, parazita életmódja, valamint bürokratikus államszervezete ellen. A sokszor súlyos összecsapásokba torkolló lázadások egyértelmű figyelmeztetést jelentettek mind a helyi, mind a központi kormányzatok számára, hogy az új, felnövekvő generáció nagyobb beleszólást követel a sorsába, és már nem lehet a régi eszközökkel kormányozni. A vietnami háború elsősorban az USA fiataljait rázta fel szentimentális naivizmusukból, a számtalan egyetemen kitört zavargások és politikai viták egy egész generációt tettek egyszeriben felnőtté új pacifista célokkal és ideálokkal, amelyeket a korszak zenéje és zenész sztárjai (például Joan Baez, Bob Dylan vagy John Lennon) is jól reprezentáltak. A viták a figyelmet a hatalom, a döntéshozatal és a demokrácia kérdéseire terelték. A lassan globális méretűvé, a nyolcvanas évekre pedig politikai tényezővé is váló környezetvédő mozgalmak (Friends of the Earth, Greenpeace, vagy nálunk a Levegő Munkacsoport) pedig azt az igen fontos szerepet töltik be, hogy a tájékozatlan és sokszor nemtörődöm közvélemény figyelmét a fogyasztói társadalmak "fejlődésének" következményeire igyekeztek, illetve igyekeznek terelni.

Egy másik fontos tényező Nyugat-Európában a II. világháborút követő újjáépítés, illetve fejlesztések nagysága és üteme volt. Új városrészek, lakótelepek és újvárosok egész sora emberek tömegének jelentett sokszor jelentős megrázkódtatással járó lakóhelyváltást; régi közösségek bomlottak fel, újak azonban sokkal ritkábban keletkeztek. Ebben a folyamatban megkülönböztetett szerepe volt a közúti közlekedés eddig soha nem tapasztalt méretű fejlődésének; az új, városrészeket átszelő és a helyi közösségeket elválasztó utak és városi autópályák különösen hozzájárultak a közösségi részvételt követelő társadalmi nyomás kialakulásához. A hetvenes évek végére, nyolcvanas évek elejére a helyi közösségek, illetve érdekcsoportok sorra szervezték kampányaikat különféle városi autótutak megvalósítása ellen. Cinizmus nélkül megállapítható, hogy a közutak vagy más közlekedési létesítmények fejlesztése a közvélemény szempontjából olyan különleges kényességű és megkülönböztetett figyelmet keltő kérdések, hogy elég egy területre mutatni egy új út vagy repülőtér gondolata kapcsán, hogy az ott lakókból azonnal közösség formálódjon.

Nem véletlen, hogy a téma már viszonylag korán figyelmet kapott néhány nyugati országban. A közlekedésfejlesztésben például az USA-ban egy útügyi konferencián foglalkoztak először az "értékek konfliktusával" (Highway Research Board, 1969). Az érték koncepcióját egy folyamatként értelmezték, melyben az emberek bizonyos körülményeket és kapcsolatokat rangsoroltak. Míg ezek egy része mérhető (például a költség vagy a biztonság), addig sokuk nehezen megfogható jellemző (például a pszichológiai vagy az esztétikai hatás). Az sem véletlen, hogy a nyugati országokban a közösségi részvétel gyakorlati módszerei legkorábban talán a lakóterületi forgalomcsillapítás területén fejlődtek ki, ami a városi közlekedésnek a helyi közösséget legközvetlenebbül érintő ága. E témában a Donald Appleyard által, a hetvenes

években San Franciscóban végzett úttörő jellegű vizsgálatok a forgalom és a lakók értékrendje között kíséreltek meg összefüggéseket megállapítani (Appleyard, 1981).

A hatvanas évek végén a brit kormány bizottságot hozott létre, amely a közösségi részvétel kérdéseit, módszereit és a tervezésbe történő integrálását volt hivatva megvizsgálni. Bár a jelentés (Skeffington Report, 1969). javaslatai meglehetősen általánosak voltak, jelezve a téma összetettségét és ellentmondásosságát, néhány gyakorlati javaslattal megkísérelte lefektetni a közösségi részvétel alapszabályait. A Skeffington Bizottság legtöbb javaslata beépült a brit tervezési rendszer ezt követő reformjába, amely kötelezően megkívánta a közvéleménnyel folytatott konzultációt mind a tervkészítés folyamán, mind az azt megelőző időszakban. Megjelenése óta azonban a jelentés komoly kritika tárgyává is vált, elsősorban amiatt, hogy nem próbált meg a képviselői demokrácia fennálló, tökéletlen keretein túl tekinteni, ami által sokak szemében az egész részvétel kérdését egyfajta „közönségszolgálati” (public relations) propagandatevékenységként kezelte (Department of the Environment, 1969).

Politikai vitákon, elméleti eredményeken és alulról lassan kibontakozó kezdeményezéseken kívül néhány korai, úttörőnek tekinthető gyakorlati kísérlet is szerepet játszott a közösségi részvétel ügyének előmozdításában. Két hely érdemel említést, ahol bizonyos előzmények után az önmegsegítés („csináld magad” mozgalom) és a lakossági részvétel kérdéséhez tértek vissza jeles szakemberek: Berkeley (University of California) és Anglia. Előbbi esetben a bécsi származású matematikus-építész Christopher Alexander az igazi organikus rend, a „név nélküli” minőség titkát keresve próbálkozott sikerrel önerős lakásépítési akciókkal San Franciscóban és Mexikóban. Angliában Ralph Erskine brit származású építész Svédországból visszatérve épített Newcastle mellett egy figyelemreméltó, szociális lakásokat tartalmazó rekonstrukciós lakóegyüttest (Byker Wall, Tyneside). A tervezés során a lakosokkal folytatott innovatív, hatékony és folyamatos párbeszéd a mai napig a párját ritkítja. Mind a mexikói, mind az angliai kísérlet lényege, hogy a tervező nem erőltette fehér középosztálybeli, értelmiségi értékrendjét egy adott közösségre, eredménye pedig olyan, kissé szokatlan épületek csoportja, amelyeket lakói szeretnek, és amelyhez kötődni tudnak.

A hetvenes évek végén az NSZK-ban is történtek figyelemreméltó kezdeményezések, ahol művészek és szociológusok egy csoportja kísérletezett a környezettervezés új, innovatív formáival (Grüne Brücke Mainz, Spiel mit dem Platz Oldenburg, Stadtplanspiel Bergkamener és Mainz) és a közösség kreatív bevonásával, melyet a „helyhatósági tervezés előmozdítása” törvény is szorgalmazott. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a hazai tervezési gyakorlatban néhány korai, kifejezetten pozitív példával is találkozni, ahol elhivatott lelkes tervezők megfelelő szociális érzékenységgel megbízókkal közösen két évtizeddel ezelőtt sikeresen kísérleteztek a helyi közösségnek a városrendezési tervezésbe történő tartalmas bevonásával (például Egerben vagy Miskolcon).

A hetvenes évekre a társadalmi elvárások változásával, illetve növekedésével párhuzamosan a nyugati országok többsége megújította tervezési rendszerét és annak jogi kereteit, melyek legfontosabb közös vonása a fejlesztések várható környezeti hatásai elemzésének a tervezési folyamatba történő intézményes beépítése és a közösségi részvétel előmozdítása, illetve szabályozása voltak. A nyolcvanas évekre az építészet, a városépítészet és a településfejlesztés

közüggé vált. A helyi közösségek küzdelmét, a közösségi részvétel ügyét olyan prominens, köztisztvisletben álló személyiségek is kezdik felkarolni, mint Károly walesi herceg Nagy-Britanniában, aki a nyolcvanas évek végén egy nagysikerű televíziós sorozatban és egy figyelemreméltó könyvben is közreadta ide vonatkozó nézeteit “A Vision of Britain” címmel, természetesen meglehetősen felháborodást és ellenérzést keltve az építész elit köreiből. (Csak látszólag paradox, hogy az alulról építkező helyi részvételi demokrácia ügyének az alkotmányos monarchia leendő uralkodója lett az egyik szószólója. Példája fontos tanulságokat és figyelmeztetést hordoz arra vonatkozólag, hogy milyen nagy befolyást gyakorolhatnak, és ezáltal milyen felelősséget vállalnak köztisztvisletben álló, népszerű emberek a közvélemény formálásában.)

A kilencvenes évek kialakuló új gazdasági világrendben a multinacionális cégek terjeszkedése eredményeként megjelenő különféle mega-létesítmények (például nagy bevásárlóközpontok) negatív hatásai nem egyszer a helyi közösségek leginkább érintett csoportjainak tiltakozását váltják ki. A konstruktív, alulról építkező közösségi összefogásra épülő “ellentámadás” egy figyelemreméltó példája az eredetileg Kanadából elindult, és mára már az USA-ban és Ausztráliában is sikeresen működő mozgalom, a Main Street Program. Lényege a helyi közösség stagnáló vagy hanyatló (bevásárló) főutcájának, tehát közösségi élete szimbólumának revitalizációja. A siker kulcsa a helyi kereskedők és a lakosság önszerveződésen alapuló összefogása. A most már államilag is – elsősorban önszervező útmutatókkal és tanácsadó szakemberekkel – támogatott program komplex megközelítésének 5+1 alappillére: a szervezés, a városszépítés, a hagyomány- illetve értékvédelem, a gazdaságfejlesztés, a közlekedés-szervezés és a promóció (marketing). Mindez olyan kis költségű akciókra is kiterjed, mint a homlokzatszépítés, különféle helyi fesztiválok, divatbemutatók, kirakatrendezési verseny, helyi induló és imázs komponálása, de talán a legfontosabb az összes érdekelt (tehát a kereskedők helyi kamarája, a lakosság és az önkormányzat) bevonásával tartott megbeszélések, a koordináció, valamint a helyi sajtóval tartott igen szoros kapcsolat (Anglin Associates, 1989).

A történelmi visszapillantás többek között egy fontos megállapítást tesz lehetővé, ami a közösségi részvétel dichotómiájának is tekinthető: az eredeti gondolat (Jefferson, Geddes és követőik) gyökerei filozófiai jellegűek voltak, és a demokráciába vetett mély hitből táplálkoztak. A jóval később, az 1960–1970-es években újjáéledő, most már gyakorlati igény azonban nem ebből a filozófikus hitből, sem nem valamiféle választópolgári kötelességérzésből, hanem elsősorban alapvető kielégítetlen fizikai és társadalmi jellegű igényekből táplálkozik.

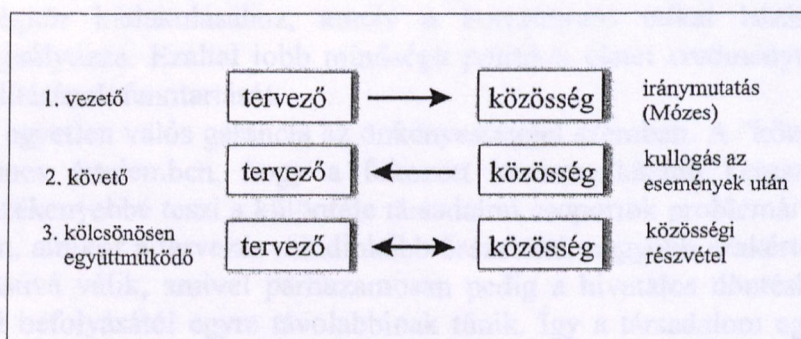
Elméleti kérdések

A tervezők és a tervezés változó szerepe

A múltban a tisztázatlan szerepek miatt a településtervezők a tervezési folyamat legtöbb fázisában értékítélet gyakorlására is kényszerültek, ami alól tulajdonképpen csak a tényleges döntéshozatal volt – néha csak formálisan – kivétel. A szakemberek szerepe mostanában már inkább a jövő összes reálisan lehetséges változatának, valamint azok következményeinek a választott képviselők és “megbízójuk”, az adott közösség előtti feltárása.

Egy tervben foglalt célok alapvetően maguk is értékrendet hordozó megnyilatkozások, melyeket az adott közösség értékvilágának jobb megértésére kell alapozni. A neveltetés, a szerzett ismeretek és az életmód pedig alapvetően befolyásolják az ember értékítéletét. A hasonló értékrendet magukénak valló emberek csoportja egyfajta rendszert alkot, és az egyes közösségek értékrendje (azaz kultúrája) feltérképezhető. Sok, egyébként érthetetlen, és a szakembereknek meglehetősen frusztrációt okozó jelenség (például a változással szembeni ellenállás vagy a társadalmi státusz tervezési következményei) csak így válnak érthetővé, és ezáltal jobban kezelhetővé. Gondoljunk például bele, hogy a különféle városrendezési normatívákat és szabályokat (amelyek régi formájukban igen merevek és elavultak) általában jövedelmüket és életformájukat tekintve középosztálybeli szakemberek "írták (illetve írják) fel" receptszerűen, más társadalmi csoportokra is ráerőltetve ezáltal értékrendjüket. Ez a probléma azonban egy igen összetett kérdéshez vezet, nevezetesen a várostervező és megbízója, egy közösség ("nem fizető kliens") közötti kapcsolat jellegéhez, illetve egyensúlyához. A sok lehetséges változat némi egyszerűsítéssel három nagy csoportba sorolható.

9. ábra: A tervező és a közösség közötti kapcsolat

Dolgozatom egyik alapmotívuma annak megvilágítása, hogy a sikeres városépítészet útja a jövőben csak a harmadik modellt követheti, amelyben a tervezők hagyományos feladatai kibővülnek olyan új követelményekkel, mint az adott közösség attitűdjének, viselkedésének, értékvilágának, konfliktusainak, illetve szükségleteinek megértése és előre látása, valamint mindezek lefordítása a környezetalakítás nyelvére. A tervezés hosszú évtizedekig szerepében megcsónkítva az első modellt követte, a veszély a rendszerváltás után az, hogy a kapcsolat a magántulajdon és a piaci viszonyok primátusa szellemében a második modell ellentétébe csap át. Az új szellemű tervezés egyik legnagyobb dilemmája, hogy a településtervező megbízója általában egy kisebb-nagyobb közösség, esetleg az egész társadalom (tehát nem egy "fizető" magán kliens), ugyanakkor a közérdek fogalma, amelyre oly gyakran hivatkoznak, nehezen értelmezhető, valójában a demagógia lehetőségét hordozó spekulatív fikció. Az egyetlen, amit közérdek alatt érteni lehet, egy dinamikus konszenzus állapotában lévő bonyolult érdekrendszer, ami mind az urbanisztikának, mind az azt magába foglaló városépítészetnek további politikai dimenziót ad.

A közösségi részvétel egy sajátos felfogása az ún. “szószóló” (advocacy planning) szerepkör felvállalása, elfogadva azt, hogy a közérdek általános értelemben nemlétező fogalom, és ezért sokféle, sokszor ellentétes célokat és érdekeket képviselő megbízói csoportok széles körét kell szolgálni. Ennek megfelelően a tervezők egy adott megbízói kör érdekeit a jogászokhoz hasonlóan nyíltan felvállalják és szolgálják, nemcsak a szóban forgó terv készítése folyamán, hanem a konszenzusra törekvő tárgyalások során az érintetteket szakszerűen képviselik is.

A közösségi részvétel értékei

Nem tekinthető kiindulásként magától értetődőnek, hogy a közösségi részvétel jó dolog. A részvétel társadalmi értékeinek, illetve praktikus előnyeinek, valamint nyilvánvaló hátrányainak elemzése önmagában is önálló könyv tárgya lehetne. Az alábbiakban az erre vonatkozó fontosabb szempontokat és véleményeket igyekszem tömören összefoglalni, a téma elsősorban angolszász irodalmára támaszkodva.

Az értékek az alábbiakban foglalhatók össze:

- A közösségi részvétel – mint a demokratikus módszerek revitalizációja – hozzájárulhat egyfajta demokratikus légkör kialakulásához, amely a kormányzás etikai bázisaként az egyének felelősségét hangsúlyozza. Ezáltal jobb minőségű politikai életet eredményezhet, és segítheti a társadalom stabilitásának fenntartását.
- A részvétel az egyetlen valós garancia az önkényességgel szemben. A “közérdek” védelmezője abban az általános értelemben, hogy a fokozott kommunikáción keresztül a bürokratikus apparátusokat érzékenyebbé teszi a különféle társadalmi csoportok problémái és igényei iránt egy olyan időszakban, amikor a tervezés mindinkább összetetté, nagyobb szakértelmet követelővé és bonyolult kihatásúvá válik, amivel párhuzamosan pedig a hivatalos döntéshozatal folyamata a választók egyéni befolyásától egyre távolabbinak tűnik. Így a társadalom egyfajta ombudsman-szerepet játszik.
- A részvétel sokféle adat gyűjtésében segíthet, azonban az egyetlen forrása az egyének vágyait, véleményét és értékrendjét tartalmazó információnak. Emellett új, friss elképzelések, illetve megoldások forrása is lehet, különösen helyi szinten. Ezen kívül a megvalósítás alatt álló programokhoz korrekciós visszacsatolást nyújt, ami által azok működését javíthatja.
- A megfelelően kezelt részvétel a konfliktusfeloldás nyílt, reális és pozitív eszköze. Hozzájárulhat olyan társadalmi problémák feloldásához, mint például a kisebbségek integrálása a társadalomba, a közösségi érzés, összetartás hiánya, a változással, az ismeretlennel szembeni félelem enyhítése, stb. Azonban a gyakorlati eredmények terén is sokszor gyümölcsöző; például általában hamarabb jutnak új létesítményekhez olyan közösségek, amelyek a tervezés és a döntéshozatal aktív résztvevői.
- Nem lebecsülendő tényező, hogy a részvétel folyamata során a polgárok fokozatosan megismerkednek a környezetalakítás bonyolult összetevőivel (egyfajta népművelés).

A közösségi részvétel hátrányai

A következőkben tekintsük át a részvétel ellen szóló fontosabb érveket és szempontokat. A vélt és valós problémák egyik leggyakrabban vitatott kérdése a gazdaságosság, vagyis a költségek és előnyök viszonya. Ennek két fő aspektusa a tervezés folyamatának jelentős mértékű lelassulása,

valamint a részvétel biztosításához szükséges extra pénzeszközök, melyek reális aggodalmat keltenek.

A lassulás mértéke inkább képzelt, mint valós, hiszen egy olyan gyorsan kidolgozott és jóváhagyott terv, amely később heves viták és csatározások célpontjává válik, nem vezet megvalósításhoz, akármilyen “hatékonyan” is született. A többletköltségekkel kapcsolatban pedig elmondható, hogy a részvétel valóban “drága” folyamat, azonban ha ezt a viszonylag magas árat nem vagyunk hajlandók megfizetni, később sokkal többbe kerülhet (lásd például a nagymarosi vízlépcsőt). Végül is – Churchill híres gondolatát idézve – a demokrácia egy olyan rossz, amelynél jobbat még nem találtak ki. Szakszerűséggel, megfelelő tervezéssel és menedzseléssel azonban a szükséges többletköltségek elfogadható szinten tarthatók.

A további lehetséges hátrányok a következőkben foglalhatók össze:

- A lakossági és egyéb érdekcsoportok színrelépésével további szereplőket kell többlettárgyalásokkal és -egyeztetésekkel integrálni a tervezés és döntéshozatal folyamatába, ami tulajdonképpen a korábbiakban említett lassulás fő összetevője.
- A növekvő mértékű részvétel (lásd Arnstein osztályozását a későbbiekben) a hatalmi csatározások számának növelésével – ami a kormányzatoknak amúgy is krónikus betegsége – gyengítheti a kormányzás képviselői formáját.
- Az erősödő lokálpatriotizmus szűklátókörű parciális érdekek érvényesítéséhez vezethet, melynek során a település független kis közösségek halmazává eshet szét. Bizonyos esetekben a részvétel, mivel az eredendően részrehajló és elfogult, megakadályozhatja összvárosi, vagy nemzeti érdekek szolgálatát (lásd például a Lágymányosi híd budai levezető úthálózatát).
- A polgároknak juttatott hatalom egyfajta megkülönböztetési, illetve kizárási politika eszközévé válhat, melynek során a helyi tervek előírásán keresztül bizonyos társadalmi-gazdasági csoportokat kizárnak egy adott területről.
- A hatóság sokszor lakossági apátiával szembesül, amely azonban “pozitív hátrány” is lehet. A közvélemény informálása ugyanis gyakran az adott javaslatról függetlenül ellenzékiiséget eredményez. Ha a kormányzat dönt helyettem, nagy valószínűséggel beletörődöm, hacsak az nem nagyon méltánytalan. Ha azonban alkalmam van a részvételre, akkor a saját (elfogult) és másokétól különböző véleményemet ki fogom alakítani, és azt makacsul védem majd. Aki más véleményen van, az az ellenségem lesz a küzdelemben, és így a közösség pártokra szakad, polarizálódik, amelyben a megítélés legfontosabb szempontja az lesz, hogy ki melyik oldalon áll. Ez pedig törvényszerűen egy adott közösség meggyengüléséhez és rendszeres vereségéhez vezet.

A tervező dilemmái

A közösségi részvétel hátrányai mellett a szakembereknek számos filozófiai (1), pszichológiai (2) és politikai (3) nehézséggel is meg kell küzdenie.

1. A tervezésben való társadalmi részvétel klasszikus dilemmája a szakszerűség kontra közösségi döntés. A településfejlesztéshez hozzájáruló foglalkozások bonyolult technikai képzést igényelnek. Sok tervező, aki ellenzi a részvételt (pontosabban egyfajta reklámtevékenységként fogja fel) úgy érzi, hogy javaslatait erre a nehezen megszerzett tudásra alapozza, melyet nem lehet a laikusok döntéseivel helyettesíteni. Nem kizárólagosan, de különösen jellemző ez a felfogás a hagyományos módon képzett (város)építészek körében, akik a fennálló politikai rendszert és a

piaci viszonyokat diktáló beruházókat szolgálva a tágabb környezet összefüggéseit sokszor figyelmen kívül hagyják. Ezen azonban nem szabad csodálkozni, hiszen képzésük során szélesebb értelmű társadalmi, de még esztétikai (!) összefüggések feltárása sem szerepel (t). A városi környezetet pusztán műalkotásként felfogó építészek azonban megfélemlenek arról, hogy más művészeti ágaktól eltérően a szemlélő benne él, része az alkotásnak, és nem döntheti el szabadon, hogy kívánja-e azt érzékelni. Többek között ez az egyik oka annak, miért nincs helye semmiféle szakmai arroganciának a településtervezésben (sem).

Ezzel szemben vannak olyan tervezők is, akik a részvétel intézményét – mint hatalmi bázist – elengedhetetlen tényezőként szívesen használják terveik sikere érdekében. A két ellentétes attitűd között egy jellegzetes harmadik, amely ugyan elismeri a polgárok részvételre vonatkozó jogát, de úgy véli, hogy a tervezés túlságosan technikai természete miatt azt korlátozni kell, mintegy megkísérelve a tervezői szakértelem és a lakossági input egyensúlyban tartását. Ez utóbbi filozófia egy sajátos megnyilvánulása a részvétel ún. piackutatás jellegű modellje, amely a résztvevő polgárt fogyasztónak („vásárlónak”) tekint, fő eszközül pedig különféle felmérések és közvélemény-kutatások szolgálnak.

2. A pszichológiai természetű dilemmák közül kiemelhető az a kettős helyzet, amelyben az adott közösségnek tervező szakember ismeri a közösség igényeit és problémáit, szimpatizál azokkal, de ugyanakkor tisztában van a bürokratikus és költségvetési akadályokkal is, melyeket meg kell értetnie a közösséggel. Ennek során sokszor az „establishment” (az állam, az uralkodó osztály) szolgálójának tűnik a közösség szemében, hiszen még mindig meglehetősen sok tévhit terjeng a tervező szakemberek lehetőségeiről és hatalmáról. Sokszor nem könnyű megértetni, hogy a tervező nem döntéshozó. Amennyiben ezt a problémát nem sikerül megfelelően kezelni, valamint más körülmények is a feszültség fokozódásához járulnak hozzá, a társadalmi részvétel egy szélsőséges modellje, az ún. népi radikalizmus (grassroot radicalism) léphet működésbe, amely eszközei – sztrájkok, tüntetések, szabotázsok, építési feketelisták, lakbérfizetés megtagadása, stb. – elsősorban bomlasztó jellegűek. Míg e leginkább konfliktusorientált részvételi forma kétségkívül eredményeket mondhat magáénak – elsősorban néhány nyugati nagyváros korábban szlömnek deklarált belső lakóterületeinek rehabilitálása, valamint egyedi műemlék jellegű épületek megmentése terén –, elsődleges célja a bürokratikus hatalom nincstelenek által történő megnyirbálása, tehát valamiféle radikális társadalmi változás. Mint ilyen azonban, lényeges eredményeket nem tudott elérni.

3. Gyakori politikai dilemma, hogy a tervezők gyakran ellentétes érdekű csoportok keresztútjába kerülnek, amelyeket lehetetlen egyformán képviselni. Emellett az is gyakori, hogy egy javaslat, amely a város egésze szempontjából kedvező, bizonyos közössége(ke)t károsan érint. A helyzetet bonyolítja, hogy a politikai kampányok során az egyes csoportosulások lényegében csak képviselnek, de nem határoznak meg pontos célokat, a politikai döntések (értsd: a lehetőségek közötti választás) és a szakmai elemzések sokszor annyira eltávolodnak egymástól, hogy kapcsolat híján értelmetlenné válhatnak. Ilyen környezetben pedig a közösségi részvétel könnyen a szervezett ellenzék meggyengítésének eszközévé válik (ún. szétosztató modell).

Egy további politikai természetű probléma, ami a szakemberek működését gátolhatja, hogy az érdekcsoportok képviselőinek a különféle szakmai bizottságokba való beválasztására sokszor nincsenek pontos irányelvek. Ezek a bizottságok ugyanis nem a döntéshozatal fórumai, ezt a szerepet a szakember apparátus segítségével a választott képviselőknek kell betölteniük.

A részvétel tipológiája és hatékonyságának mérése

A szakirodalomban található osztályozások és elemzések többsége kritériumként a polgároknak rendelkezésre álló hatalom mértékét használja, implicit módon kifejezve, hogy a közösségi részvétel iránti fokozódó nyomás tulajdonképpen egy kísérlet a polgárok és a kormányzatok közötti hatalmi egyensúly átértelmezésére. Egy különösen befolyásosnak bizonyult elemzés az amerikai Sherry R. Arnstein “A közösségi részvétel létrája” (Ladder of Citizen Participation, 1969).

Arnstein osztályozásában a részvétel hiányaként megjelölt első két fokozat a szerző szerint “torz, illuzórikus és arrogánsan becsstelen”, mivel jelentőségük a döntések kimenetelében mérhetetlenül csekély. A jelképes fokozatok paramétereit a paternalista hatalmi elit határozza meg. A gyakorlatban leggyakrabban előforduló formák egyébként ezekbe a lépcsőkbe tartoznak, melyeknél a hatalmi struktúra jelentős átrendeződése még elkerülhető. A legfelső három szint pedig a meglévő hatalmi struktúra “forradalmi” átalakításának fokozatait képviseli. Amellett, hogy a koncepció hasznos eligazítást nyújthat különféle részvételi formák megítélésében, valamint a polgárok arra vonatkozó döntéseiben is, hogy a nekik aktuálisan felkínált szerepet elfogadják-e, komoly hiányosságokat is hordoz. Egyrészt a valóság a vázolt modellnél sokkal árnyaltabb, ahol nagyságrendileg több közbelső fokozat is reálisan elképzelhető, másrészt bizonyos mértékig figyelmen kívül hagyja a “játzsma” szereplőinek korlátait: egyik oldalon a paternalista hajlamú kormányzatot, amely jogot érez az uralkodásra, a másik oldalon pedig a részvételre aspirálók elégtelen ismereteit, illetve szerveződé képességét (Fragence, 1977).

8	közösségi irányítás
7	átruházott hatalmi funkciók
6	partnerkapcsolat
5	megbékítés, kiengesztelés
4	konzultáció
3	információ
2	terápia
1	manipuláció

10. ábra: A közösségi részvétel létrája (Arnstein, 1969)

Az egyik legfontosabb hiányosság azonban az, hogy a hatékonyság méréséül választott mutató – vagyis a polgároknak rendelkezésre álló hatalom mértéke – átgondolatlan és irreális. Átgondolatlan, mivel a több (részvétel) nem feltétlenül jelent jobbat, hiszen egy adott közösségnek juttatott több hatalom igazságtalanabb és egyenlőtlenebb helyzethez is vezethet, bizonyos társadalmi rétegek (zsidók, cigányok, szegények stb.) kirekesztését eredményezheti. Irreális pedig azért, mivel a hatalom birtokosa önszántából nem válik meg hatalmától (Sandercock, 1975).

Egy adott részvételi forma vagy akció sikerének mértékét az alábbi, sokkal összetettebb kritériumrendszerrel célszerű megítélni, ami már a gyakorlati kérdések tárgyalása felé mutat (Ratcliffe, 1981):

- a konzultációba bevont és a teljes népesség aránya,
- a képviselt társadalmi keresztmetszet,
- a beérkezett javaslatok száma és jellege (segítőkészség, realitás stb.),
- a beérkezett és a felhasznált javaslatok aránya,
- a kommunikáció hatékonysága (közérthetőség, a hivatal reakciói, visszacsatolás, kétirányú párbeszéd),
- az adott csoport kezdeményezte-e bevonását, vagy előzetes megkeresés után kapcsolódott be,
- a részvétel folyamatossága.

Gyakorlati kérdések

Szerepek

A hatékony részvétel létrehozásában kritikus fontosságú feladat a szerepek pontos meghatározása és megértése: a lakossagé, a tervezőké és a közhivatalnokoké. Ennek hiánya az amúgy is bizalmatlan légkörben szükségtelen konfliktusokhoz vezet.

A polgárok egyénenként más és más nézőpontot képviselnek, képességük és felelősségtudatuk eltérő. A szakemberek segítségével mégis nekik kell a döntő szerepet vállalniuk a célok körvonalazásában, ezen túl részt vehetnek az alternatívák között történő választásban is. Aktív közreműködésük folyamatos visszacsatolást biztosít a tervezésnek, jelezve, hogy a döntések összhangban vannak-e a közösség értékrendjével. A tervezők szakértelmüket adják a folyamathoz, és feladatuk elsődlegesen olyan területekre terjed ki, ahol a (technikai jellegű) szaktudás elengedhetetlen. Mivel azonban az adott közösséggel szoros kapcsolatban kell állniuk, melynek tagjai csak segítségükkel tudják betölteni szerepüket, technikai ismereteken túl társadalomtudományi, közgazdasági, valamint pszichológiai felkészültségre is szükségük van.

A pártérdekek által irányított közhivatalnok felelőssége az általánosabb célok érvényesítése, a végső döntések meghozatala az alternatívák közötti választás során, a tervek elfogadtatása és a megvalósításhoz szükséges források felhasználása. Szerepük jelentősége nem lebecsülendő, hiszen a végső döntés meghozatalát befolyásoló hatalmuk megakadályozhatja például, hogy különösen jól szervezett érdekcsoportok dominálják a település költségvetését. Ezáltal hatalmuk a szélesebb értelmű társadalmi igazságosság érvényesítésének fontos eszköze lehet.

Miután a szerepek jól körülhatároltak, a részvétel folyamatát (fázisait, időzítését, formáját) és eszközeit szükséges meghatározni, amelyek sok tényezőtől függenek: a tervezési problémák jellegétől és léptékétől, az érintett közösség szervezettségétől, sajátosságaitól illetve képességeitől, a felhasználható pénzeszközöktől, a tervező csoport gyakorlatától, stb. A részvétel különböző közösségekben mást és mást jelenthet, például meglévő beépített belső területeken, ahol a változás csak igen lassú és egyenletes, ahol a létesítmények nagy része már áll, és a polgárok nagy része hosszú idő óta ott lakik, teljesen más jellegű a részvételi igény, mint olyan területeken, amelyek rövid időn belül a "földből" nőnek ki, többségében fiatal, helyi ismeretekkel és gyökerekkel nem rendelkező népességgel rendelkeznek, és igen hosszúnak tűnő átmeneti ideig csak részleges ellátásban részesülnek.

A részvétel biztosításának lehetséges eszközei

Az alábbiakban a szóba jövő hagyományos és innovatív eszközök illetve módszerek számbavétele következik. Az áttekintés egyrészt nem tekinthető teljesnek, másrészt igen tömör, csak néhány elengedhetetlen magyarázat kíséri.

Hagyományos eszközök:

a) kiállítások

A lakossággal folytatott kommunikáció egyik leggyakoribb formája. Kis fantáziával (például animáció, audiovizuális kiegészítés) némi dinamizmus adható az általában hagyományos megjelenésnek. Néhány szempont:

- az előkészületeket és a költségeket sokszor alábecsülik;
- egyszerű, közérthető üzenetek kellene, azonban elegendő részlettel ahhoz, hogy a látogatók kialakíthassák véleményüket;
- a nézőknek lehetőséget kell adni véleményük és javaslataik rögzítésére; valamint
- a helyszín megválasztása kritikus a látogatottság szempontjából.

Problémájuk, hogy az információ könnyen manipulálható vagy visszatartható (például egyszerűen csak különféle nagyságú betűtípusok használatával). Tekintélyes gyakorlat kell ahhoz, hogy a gyakran figyelemelterelő látványos grafika mögött a néző “olvasni” tudjon. A kereskedelmi reklámtervezésben használatos módszerek nem feltétlenül szolgálják a részvétel ügyét, melynek célja nem egy termék eladása, hanem tartalmas dialógus kialakítása.

b) lakossági gyűlések, illetve fórumok

A tartalmas párbeszéd szempontjából talán a legkevésbé szerencsés forma, amely inkább információadásra és a tervezők próbára tevésére, illetve megismertetésére alkalmas. A résztvevők sokszor nem reprezentálják megfelelően a közösség keresztmetszetét, önjelölt hangadók dominálhatnak, ellentétes frakciók konfrontációjára kerülhet sor. Az emberek jelentős része nem szeret nagy csoportban szerepelni, a kis műhelycsoportok ezért hatékonyabbak. A sikerhez semleges helyszínre, alkalmasan megválasztott időpontra, valamint egyszerű problémára és nyelvezetre van szükség.

c) információ-dokumentálás

(kiadványok, szórólapok, tanulmány összefoglalók, hírájságok).

A költségek sokszor számottevőek, a kiadvány pontos célja és az általa megcélzott réteg többek között ezért is pontosan tisztázandó.

d) kérdőívek

Az információszerzés egyik legfontosabb forrása. Szem előtt tartandó azonban, hogy megfelelő intelligenciájú válaszok csak szakértelemmel tervezett kérdőívektől várhatók. Gyakori probléma, hogy a kezdeti hibák és gyenge pontok csak az adatok elemzése során, utólag derülnek ki, akkor, amikor tartalmas következtetések már nem vonhatóak le. Tervezésüket többek között előzetes próbák, valamint az alábbi két ellenőrző kérdés is segítheti:

- miért szükséges az adott kérdésre kért válasz?

– mit szándékozunk tenni vele?

Amennyiben a fenti két kérdés közül valamelyikre nem tudunk válaszolni, azt egyszerűen törölni kell.

e) sajtó

A sajtó (különösen a helyi) a kommunikáció egyik leghatásosabb eszköze. Ezek közül az újság és a rádió viszonylag nem túl költséges, a televízió viszont igen, igaz, nagyobb hatású is.

f) egyéb eszközök

• ötletpályázat

Néhány önkormányzat (például korábban Angliában Coventry tanácsa), gyakran alkalmazza, ahol a névleges díjak mellett a győztesek egyik jutalma, hogy a várostervezők a konkrét projekt során konzultációt folytatnak velük. (Egyébként ezt a formát már Patrick Geddes is szorgalmazta.)

• népszavazás

Jól lehatárolható, kiélezett, egyszerű kérdések eldöntésére alkalmas módszer. Fontos, hogy a kérdés feltevése jelentős hatással lehet a válaszokra (például egy abortuszvitában ha azt kérdezzük, hogy ki életpárti, várhatóan mindenki jelentkezni fog, de ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy ki híve a szabad választásnak, akkor az előbbi válaszadók nagy része erre a lehetőségre fog igent mondani).

• nyilvános vizsgálatok (public enquiries)

Bár a nagy országos vizsgálatok (például a lakáspolitikai megfelelősége vagy az építésigazgatás hatékonysága) költségesek és hosszadalmasak, helyi szinten számtalan rövid egyszerű vizsgálat jól szolgálhatja a településfejlesztést.

Az értelmes párbeszéd kialakításának innovatív eszközei (a hangsúly az igazi párbeszéden, valamint a kreativitáson van; az áttekintés nem teljes, a magyarázatok pedig csak minimálisak, mivel a részletes ismertetés meghaladná a dolgozat célját és kereteit):

a) a Delphi-módszer (Delphi Method)

A Rand Corporation által az ötvenes években kifejlesztett eljárás, amelynek célja az eltérő véleményű szakemberek tudásának és véleményének egy lehetséges konszenzus érdekében történő integrálása. Magába foglalja a helyzet megértését, a szakadékok szűkítését és a hangsúlyok áthelyezését. Az úgynevezett szubjektív, interaktív döntéshozatal fontos eszköze.

b) a névleges csoportmódszer (Nominal Group Method)

Célja a hagyományos csoporttalálkozók szociálpszichológiai problémáinak kiküszöbölése, valamint magas szintű kreativitás és innováció elősegítése a stratégiai jellegű problémák meghatározása során. A résztvevőket arra kéri, hogy írják le ötleteiket, annak érdekében, hogy néhány egyéniség ne dominálhassa a találkozót.

c) SWOT-elemzés (Strength-Weaknesses-Opportunities-Threats Analysis)

A résztvevők egy adott közösség erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és fenyegetettségeit tárják fel (semleges) moderátor segítségével. A negatív tényezők átfordítva praktikusán elérhető célokká válhatnak.

d) erőter-elemzés (Force Field Analysis)

Egy adott helyzet elérésének irányába, illetve azzal szemben ható erők feltérképezése csoportmunkával, semleges moderátor vezetésével.

e) brainstorming

Az először 1939-ben egy reklámügynökségben alkalmazott módszer mára a kreatív gondolkodás elősegítésének széles körben elfogadott eszköze. Végezhető egyénileg vagy csoportosan is. (szabályait lásd a 4.1 pont alatt.)

f) Charette

Eredetileg a francia szó az Ecole de Beaux Arts diákjai által készített rajzok összeszedésére használt kis kocsit jelölte. A módszer a tervekészítés folyamatát mint egy olyan környezet létrehozását szolgálja, amelyben a résztvevők megismerhetik a tervezés bonyolultságát, valamint elegendő információt szerezhetnek a racionális döntésekhez. Lényege egy adott feladat elvégztetése időkorláttal, közel a helyszínhez, az érintettek folytonos egyezkedéseinek felhasználásával. A kilencvenes években széles körben elterjedt csoportos (műhelymunka jellegű) munkamódszerré vált a tengerentúlon.

g) stratégiai választás (Strategic Choice Approach)

Komplex problémák meghatározásának, strukturálásának és megoldásának egy gyökeresen új, rugalmas, ciklikus módszere. Lényege a nem lineáris gondolkodás, valamint a belső kapcsolatok feltárásának, illetve kezelésének alternatív módjai (megformázás, tervezés, összehasonlítás, választás) és az ezek közötti tetszőleges átmenet.

h) forgatókönyvírás (Scenario Writing)

A lehetséges független alternatívák feltérképezése és összehasonlítása, amelyekre bizonyos feltételek bekövetkezése esetén kerülhet sor.

i) játszmaszimuláció (Gaming)

Szerepjátás a valós helyzet komplexitásának és időigényének olyan mértékű csökkentésével, ami már a laikus számára is kezelhető. A szimuláció során gyakran használnak segédeszközöket (például hagyományos modellt cserélhető elemekkel, vagy virtuális valóságot megjelenítő számítógépprogramokat).

j) internet

Míg Nagy-Britanniában 1997 közepéig hozzávetőleg 230 önkormányzat kapcsolódott rá saját honlappal a hálózatra, addig mára már hazánkban is minden jelentősebb település önkormányzata rendelkezik saját honlappal. Az internet társadalmi részvételt segítő felhasználásával azóta is számos eredményes kísérlet zajlott. Devon County Council például 1995-ben "Devon 2011" stratégiai tervét egy válasz-formanyomtatvánnyal együtt a webre tette, lehetővé téve a közvetlen részvételt az interneten. A Közép-magyarországi Régió készülő fejlesztési stratégiájához szintén interaktív honlap felületen lehetett ötletekkel, elképzelésekkel, illetve kritikai megjegyzésekkel hozzájárulni 2004-ben. Vannak önkormányzatok, amelyek hasznos területi és terület-felhasználási, valamint más várostervezési információt (például korábbi és folyamatban lévő engedély kérelmekről), mások pedig egyszerűen csak a különféle engedélyezési eljárások

tudnivalóiról szóló tájékoztató szolgáltatásokat nyújtanak a hálózaton (Smith és Dodge, 1997). Az ezredfordulóra a legfejlettebb európai országok polgárainak közel 70%-a internet felhasználóvá vált. Magyarországon is a legtöbb önkormányzat, civil szervezet és gazdasági társaság megjelent a világhálón.

Az internet alkalmazásai a demokratikus várostervezésben még korántsem merültek ki, az úgynevezett “digitális demokrácia” lehetőségeivel történő kísérletezés csak nemrégiben indult el. Az egyik legígéretesebb területnek az információ két- és háromdimenziós kommunikációja tűnik.

k) egyéb módszerek

- önszorgató útmutatók – melyek azt segítik elő, hogy egy közösség megsegítse magát
- feladatorientált munkabizottságok (task force) – egy adott komplex problémakör széles szakmai és társadalmi alapokon történő feldolgozására
- nyílt ház (open house) – a hivatal vagy más szervezet nyílt napot rendez, amikor is a szakemberek tetszés szerint rendelkezésre állnak a kérdések megválaszolására.

Egyéb gyakorlati megfontolások

Minél több résztvevőt vonunk be a döntéshozatal folyamatába, annál formálisabb eljárásra van szükség, és annál kevésbé valószínű, hogy az hatékonyan fog működni. Nem kell mindenről mindenről konzultációt folytatni: a lényeg annak biztosítása, hogy bárki, akinek valami érdemi hozzáfűznivalója van, azt megvitatásra bocsáthassa. Amikor a polgárok úgy érzik, hogy a hivatalos szervezetek olyan döntéseket hoznak, amelyeket ők maguk is tennének, valamint azok gazdaságilag ésszerűek, vagy a döntéshozatalhoz speciális ismeretekre van szükség, nem valószínű, hogy aktív részvételt igényelnek. A kritikus a közvélemény folyamatos és korrekt tájékoztatása. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az emberek túl vannak terhelve információval, amelyeknek nem hisznek, és amelyekhez általában nem tudnak viszonyulni. A túl sok információ majdnem olyan rossz, mint a túl kevés. Az adott terv, illetve a probléma léptéke nagymértékben befolyásolja a közösségi részvétel jellegét. Egy megfelelően irányított részvétel részletes, helyi szintű kérdésekben tájékozottságról tanúskodó és hasznos válaszokat eredményezhet, érdekes módon általában olyan problémáknál, amelyek a tervezőknek nem tűnnek fontosnak, azonban az ott élőknek igen. Ezen a szinten a részvétel általában jobb megoldásokat eredményez, és nem fenyegeti annyira a tervezők szakmai integritását sem. Általánosabb, szélesebb kihatású problémákkal (például lakáskérdés, közlekedéshálózat, nagyvárosi növekedés) azonban a részvétel mechanizmusa ritkán tud sikeresen megbirkózni. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a város egészét érintő, általánosabb jellegű kérdésekben aktív részvétel nagyobb valószínűséggel a jobb anyagi helyzetben lévő és hosszabb ideje ott lakó rétegektől várható (International City Management Association, 1979).

A közösségi részvétel biztosítása és irányítása összetett, speciális szakértelmet, illetve készségeket igénylő feladat. A “jöjjön be bármikor, ha problémája van” út nem járható. A folyamat egészét szakemberek segítségével, a szükséges források (anyagi, szellemi, munkaerő) biztosításával együtt előre, alaposan meg kell tervezni. A szakértelmet és az előzetes tervezést nem lehet eléggé hangsúlyozni. A szakértelem magába foglalja a szociológia és a pszichológia idevonatkozó területeit, amelyekből a hatékony kommunikációnak és a konfliktuskezelési képességeknek megkülönböztetett szerepük van. Különösen kritikussá válnak ezek az ismeretek a

közösségi részvétel bonyolításának csoportos formái esetén, amelyek számos buktatót tartalmaznak. Ilyenek például:

- domináns egyének uralhatják az összejövetelt, akik nem képviselik ténylegesen az adott közösséget;
- a megoldás keresésének célja könnyen felcserélődhet a vitában aratott győzelmével;
- konformitásra irányuló csoportnyomás alakulhat ki, amely szociálpszichológiai kutatások szerint a többé-kevésbé demokratikus rendszerben felnőtt polgárok között is közel 35%-nál (!) okoz problémát (Aronson, 1984).

A konfliktusfeloldás különösen kényes terület, hiszen a tényleges eredmény a választott módszer és az azt alkalmazó szakember hitelén múlik. Ezt pedig csak a konfliktusmegoldás ún. vereségmentes módszerével lehet felépíteni, amely sikerének titka az alábbiakban foglalható össze (Gordon, 1990):

- a résztvevők jobban motiváltak a megoldás megvalósításában, hiszen a döntést nem kényszerítették rájuk, hanem annak megszületésében részt vettek;
- kevesebb ellenőrzésre és kényszerítésre van szükség;
- a módszer elvezet a valódi problémához;
- nagyobb az esély a jobb minőségű megoldásra;
- jó agytorna; valamint
- nem utolsósorban benne terápiás lehetőség rejlik.

Gordon III. módszernek nevezi a vereségmentes konfliktusfeloldást, ellentétbe állítva a hatalmat használó, illetve az engedékeny győztes-vesztes (I-II.) módszerrel.

Visszatérve a részvételi folyamat tervezésére, a stratégiai jellegű kérdések mellett a legkisebb részletre is alaposan oda kell figyelni. Például egy lakóhelyi gyűlés esetén az időpont megválasztását (napközben a dolgozó emberek nem érnek rá részt venni azon, kora este pedig a nők közül az anyák jelenlétére nem számíthatunk), a helyszín “semlegességét”, de a befogadóképességet és a terem elrendezését, illetve berendezését is mérlegelni szükséges.

Megállapítások

A közösségi részvétel igényét legtöbbször meglevő társadalmi igények stimulálják, megkettőzve a “hivatalos” megoldások iránti bizalom hiányával, a konkrét igény pedig a társadalmi-gazdasági körülményektől függ. Nem javasolható “helyes” (értsd: követendő) út vagy módszer a közösségi részvétel biztosítására, mivel nincsenek univerzálisan helyes válaszok.

Közösségi érzés, büszkeség, kötődés a lakókörnyezet múltjához és jelenéhez csak akkor jöhet létre, ha a polgároknak valamilyen jellegű beleszólásuk van környezetük alakításába. A kérdés nem az, hogy kell-e vagy legyen-e közösségi részvétel a tervezésben. Az emberek egy része részt kíván abban venni. A kérdés az, hogy kik, mikor és hogyan. Nem lehet, és nem kell senkit sem kényszeríteni arra, hogy részt vegyen a tervezés komplex folyamatában. A törvények és a gyakorlat lehetővé kell, hogy tegyék ezt, a szakembereknek pedig minden segítséget meg kell adniuk ehhez. Vigyázni kell azonban arra, hogy a “hangos csoportok” általában nem képviselik a közösség egészét, ezért a “csendesebb” csoportok véleményének megismerésére tudatos erőfeszítéseket kell tenni.

Nem az embereknek, hanem az emberekkel kell tervezni. Ennek megértésére jó analógia az orvosi hivatás gyakorlása. A jó orvos mindig együttműködést ajánl betegének, dialógust folytatva és alternatívákat ajánlva, a várható következményekre vonatkozó magyarázatokkal együtt.

Az önkormányzatoknak a részletekre is kiterjedő felelőssége és beszámoltathatósága kulcskérdés. A részvétel nemcsak azt jelenti, hogy a választott képviselők munkája nyitottá válik, hanem hogy a szakigazgatási szervek napi munkája is nyitottabb lesz (például a célok, tervek, akciók, költségvetés felhasználása vonatkozásában), és kapcsolata a különféle lakossági csoportokkal – amelyeket szolgálni hivatott – szorosabbá válik. Sokszor az igény elsősorban információ, és nem feltétlenül közvetlen kontroll. És bár a nyilvánosság önmagában még nem részvétel, de mindenképpen az első szükséges lépés annak irányába.

A közösségi részvétel nem helyettesíti a megfelelő tervezést és a választott önkormányzatot. A közösség szerepe csak kiegészítő a szakemberek és a politikusok markánsan elkülönülő munkamegosztásában. Ugyanakkor a közösségi részvétel a radikális társadalmi változásoknak, a nincstelenek, illetve a hatalomból kirekesztettek bevonásának nem hatékony eszköze, az egyetlen garancia azonban az önkényességgel szemben.

A nyugati országok tapasztalata egyértelműen rámutat, hogy a közösségi részvétel egyik formája sem tökéletes: a részvétel folyamata általában sokkal fontosabb, mint tényleges eredménye. A közösségi részvétel tulajdonképpen egy kölcsönös tanulási folyamat, mind a lakosság, mind a tervezők számára. Kritizálni és hibát találni az elvégzett feladatokban, illetve akciókban meglehetősen könnyű: ami sokkal nehezebb, az a reális, megvalósítható alternatívák kidolgozása. A társadalmi részvétel biztosításával ez egyrészt jobban tudatosodhat a közvéleményben, másrészt az ilyen módon meghozott döntéseket az adott közösség magáénak fogja érezni, és ezáltal azt jobban fogja védeni is. Paradox módon, az átmeneti nehézségek után, a nagyobb mértékű részvétel több realizmust eredményezhet.

A központi hatalmak, a központosított tervezés korszaka, úgy tűnik, lejárt. Párhuzamosan ezzel erősödik a felismerés, hogy a településtervezés és a városépítéset a terület-felhasználás rendezésének és a fizikai környezet alakításának nem semleges módja, hanem egyben eszköze az előnyök és hátrányok térbeli és társadalmi elosztásának is, és ezáltal politikai dimenziókkal is rendelkezik. Sokszor retrográd jellegétől csak úgy szabadulhat meg, ha a szakemberek levetkőzik a tervezés apolitikus természetére vonatkozó idealizmusukat. A nyolcvanas évekre nyilvánvalóvá vált, hogy a várostervezés egyre kifinomultabb módszerei (területi és hálózati munkamegosztás, úthierarchia, rendszerelmélet, számítógépes modellek) ellenére nem volt képes alapvető problémák megválaszolására. A túlszervezés vádja éri, amellyel párhuzamosan erősödik a társadalom önszervező, kritikus magatartása. A helyi közösségek részvételi igénye elkerülhetetlenül politikai tényezővé vált, amely egy nem feltétlenül racionális, de mindenképpen humánusabb egyedi értékrend védelmében száll síkra (Meggyesi, 1985).

4.3 A kommunikációs kihívás

A településtervezés, de valójában minden olyan szakmai tevékenység, amely hozzájárul a településfejlesztéshez, elvesztette társadalmi hitelét. A hitel újraépítése ijesztően nagy feladat,

amely elkötelezettséget, kitartást, empátiát és olyan képességeket is igényel a tervezőktől, mint a kitűnő interperszonális kommunikáció. Ugyanakkor a többdimenziós változások által jellemezhető új világrend növekvő és látszólagosan kaotikus komplexitása közepette egy újfajta realizmusra van szükség, amely felismeri, hogy a települések fejlesztése és tervezése egyenlő a kultúra „tervezésével”. Ahhoz, hogy a városépítészetet az alapvetően változó posztmodern társadalom igényeire ismét érzékennyé, illetve reagálóvá tegyük, a figyelmet a kommunikációra kell irányítani.

A kultúra egy igazán komplex többdimenziós jelenség, amelyben a kommunikációnak kiemelt szerepe van. A várostervezési gyakorlat lényege szintén a kommunikáció, legyen az verbális, írott, grafikus, multimédia, meta- vagy telekommunikáció: elképzelések, vélemények, aspirációk, félelmek, értékek és hitek kommunikálása; értelmezés, odafigyelés, tájékoztatás, visszacsatolás, konfliktusfeloldás és -közvetítés szakemberek, tervezők és döntéshozók, valamint a közösség és a tervezők között. A posztindusztriális korszakban, amely az emberiség harmadik nagy társadalmi átalakulásaként jelentkezik, a kommunikáció különleges hangsúlyt kap. Az információ-előállítás, -feldolgozás és -csere, a gazdasági tevékenység, illetve siker alapjává válik (amelyben mind az input, mind az output információ). Mindezekkel az emberi szabadság újabb fenyegetései jelentkeznek, de ugyanakkor az emberi önmegvalósítás új lehetőségei is. A kulcs bármelyikükhöz a kiváló kommunikációs képesség.

Mi az NLP?

A NeuroLingvisztikai Programozást (NLP) az 1970-es években az Egyesült Államokban fejlesztették ki és alkalmazták először. Azóta a személyes és a csoportos kommunikáció leghatékonyabb eszközévé vált, amelyet a világ számos országában alkalmaznak úgy az egyéni, mint a csoportos problémamegoldásban, stratégiafejlesztésben, illetve konfliktuskezelésben. Az elnevezés arra utal, hogy az emberek a viselkedés kódolására, átvitelére és módosítására azonos folyamatot használnak. A modell a legsikeresebb kommunikátorok gyakorlati munkamódszereinek elemzésére épült. Többek között magába foglalja P. Watzlawick kutatási eredményeit a kommunikáció területén, G. Batesonét a viselkedés, valamint V. Satir and M. H. Ericksonét a viselkedésváltoztatás módszereinek területén. Az NLP, mint az alkalmazott tudományok speciális területe, hatékonyan összegzi a pszichológia/társadalompszichológia, a fiziológia/neurológia, a filozófia, a lingvisztika és a kibernetika szakterületeit (O'Connor, Seymour, 1996).

Az NLP célja emberek, azok csoportjai, valamint különféle szervezetek segítése azáltal, hogy közvetlenül dolgozik perцепciós “térképeikkel”, amelyet tapasztalataik szervezésére hoztak létre, különösen az olyanokra, amelyek magukba foglalják a döntéshozatalt, a kreativitást, a motivációt és a tanulást. Az NLP meghatározó elvei a következők:

1. “A kulturális térkép még nem a terület.” (a valóság többdimenziós szűrése történik)
2. Az emberek megjelenítik domináns reprezentációs (vizuális, auditorikus, kinezteziás, olfaktorikus vagy gusztatorikus) rendszerüket, melyet fel lehet ismerni, és a könnyebb kapcsolatteremtés értelmében figyelembe lehet venni.
3. Minél rugalmasabb az ember “térképe” és viselkedésének prezentációs stílusa, annál hatékonyabb a kommunikáció.

Az NLP a viselkedési minták gazdag táráat kínálja ahhoz, hogy bármilyen helyzetet megoldjunk, és szakszerűen kezeljük a konfliktusokat. A vonatkozó nyelvi struktúrák és metakommunikatív viselkedési elemek feltárásával segít abban is, hogy leghatékonyabb probléma-felismerési illetve megoldási, valamint döntéshozatali stratégiákat fejlesszünk ki. Az NLP–stratégiák kidolgozása a problémamegoldás és a konfliktuskezelés számára egyaránt hatékony eszközöket kínál. A településtervezésben a lehetséges alkalmazások az irányítástól a jövőképeken át a közösségi részvétel bonyolításáig terjednek. A folyamatban a kultúrák közötti kommunikáció különös figyelmet igényel, amelyet a technika szintén képes megfelelően kezelni.

Miért kombináljuk a kettőt? – Közös utazás a jövő felé

A két terület kombinációjának, vagyis az NLP-módszerek alkalmazásának a várostervezés gyakorlatában, kiaknázatlan előnyei vannak. Igen hatékony technikák nyerhetők a tervezési folyamat kezeléséhez, beleértve a szakmai csapatmunkát, a döntéshozók informálását, valamint a lakosság különféle érdekcsoportjaival való kapcsolattartást, illetve azok bevonását.

A várostervezés változó, kihívásokkal teli világában a legfontosabb készségcsoport a vezetéssel/irányítással kapcsolatos, mely minden szakmára és területre kiterjed. NLP-terminológiával a vezetők olyan emberek, akik elkötelezték magukat arra, hogy egy olyan világot vagy helyzetet hozzanak létre, amelyhez az emberek tartozni akarnak. Kevés kétséget hagy, hogy a legnehezebb magukat a vezetőket vezetni, vagyis a várostervezőket és a politikusokat. A metavezetés főbb, átfogó irányokban hoz létre mozgalmakat (mint a fenntartható fejlődés, a műemlékvédelem, a neotradicionális városépítészet vagy a közösségi részvétel). A metavezetés „az egyéneket a vezető jövőképe által kapcsolatba hozza a környezettel” (Dilts és Epstein, 1991).

A metavezetés által érintett területek magukba foglalják:

- új elképzelések bevezetését egy meglévő közösségben, illetve kultúrában;
- egy meglévő közösség vagy kultúra megváltoztatását; valamint
- egy új közösség vagy kultúra létrehozását.

A hosszú távú stratégiai tervezésben a jövőképek és fejlődési irányok felvázolása különösen fontos. A szakemberek és/vagy a lakosság csoportját egy NLP–tréner meditációs gyakorlatra viszi, akinek segítségével belső forrásaikhoz fordulhatnak, azaz a tudatalattijukhoz, majd egy képzeletbeli időutazáson vesznek részt a kíváncsú jövő felé. Hasonlóan szokatlan technikákat alkalmaztak néhány éve az angliai Gloucestershire-ben egy folyamatosan működő közösségi program részeként egy a 2020-ra vonatkozó helyi Agenda 21 utópia vizuális megjelenítése során.

A szakemberek vagy a polgárok gondolkodásuk strukturálásával a kialakított célokat és azok megvalósításához szükséges lépéseket jobban megértik, és ezáltal azokra jobban reagálnak majd. A folyamatot a következő kérdések algoritmusával lehet a legjobban leírni:

1. “Pontosan mit akarunk?” – pozitív kijelentés
2. “Hol vagyunk most?” – a jelenlegi helyzet meghatározása
3. “Mit fogunk látni/hallani/érezni/ stb., amikor eljutunk ide?” – a kimenet meghatározása
4. “Hogyan fogjuk felismerni, amikor ide eljutottunk?” – az igazolás folyamata
5. “Mit fog ez az eredmény hozni számunkra?” – egybehangzóan kíváncsú-e?
6. “Csak nekünk szól?” – saját magunk kezdeményeztük-e?
7. “Hol, mikor, hogyan és kivel akarjuk?” – megfelelő kontextualizálás

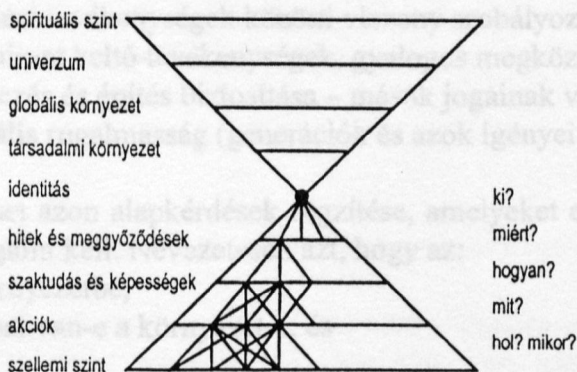

8. "Milyen források állnak rendelkezésünkre most, és milyen forrásokra lesz szükségünk az eredmény eléréséhez?" – erőforrások
  9. "Mi célból akarjuk mindezt? Mit nyerünk vagy veszünk, ha elérjük? Mi történik, ha nem érjük el?" – az ökológia ellenőrzése.
- Ezek a kérdések segítenek abban, hogy az ember tisztában legyen azzal, hogy pontosan mit és miért akar.

Az NLP-technikák kalibrálása után a különféle kultúrák közötti különbségek, illetve akadályok könnyen kezelhetővé válnak. Ez az aspektus különösen ígéretes sokféle kultúrájú közösségek esetén. Az NLP fejlesztésén dolgozó szakemberek közül J. DeLoizer dolgozta ki a különböző közösségek és kultúrák közötti kommunikáció kezelésének gyakorlati módszerét. Első lépésként egy többdimenziós modell alakítható ki az adott közösség és annak kultúrája működéséről. A modell főbb dimenziói a következők:

1. Értékek
2. Nagyra értékelt belső állapotok
3. Metaprogram (személyiség)
4. Életmód – öltözködés, nyelv, érdeklődés, hobby, gépkocsi, otthon, stb.
5. Nyelvi fordulatok
6. Feltételezések
7. Stratégiák
8. Hitek és meggyőződések.

A különféle értékrenddel rendelkező "játékosok" (mint például a szakemberek, a politikusok, a beruházók vagy a lakosok) közötti kommunikáció két nagy lépésben kezelhető aztán. Először az egymásnak ellentmondó igényeket és érdekeket kell nagy gonddal feltérképezni. Ezután speciális lépések sorozatán keresztül lehetővé válik ezek kompatibilitásának megteremtése. Ezek a lépések szorosan illeszkednek az ún. logikai szintek hálójához (személyiségváltozás szintjei), amelyet R. Dilts fejlesztett ki 1985-ben. Az egyes szinteken ezek a lépések megsokszorozódnak. A modell egyének és szervezetek működését is leírja.

11. ábra: Az ún. logikai szintek hálóját (Dilts, 1983)

Hagyományos feladatuk mellett, mely a választott képviselőknek nyújtott szakmai tanácsadás, a várostervező szakemberek egy új, bonyolult, de potenciálisan talán a leghálásabb kihívással néznek szembe: ez a lehetőség megteremtése az értelmes demokrácia kiszélesítésére a társadalom legalsó, de legfontosabb helyi szintjén. Hogy ennek meg tudjanak felelni, kiváló kommunikációs képességekkel kell rendelkezniük.

4.4 A szabályozás lehetséges modelljei

A fejlesztések, illetve az építés szabályozásának több használható modellje működik a nemzetközi gyakorlatban. Elsőként azt célszerű tisztázni, hogy a fejlesztés és az építés egymással nem feltétlenül felcserélhető fogalmak. Előbbi magába foglalja az utóbbit is. Fejlesztés alatt a területfelhasználási tevékenység bármilyen jellegű megváltoztatását, tehát nem csak építést értünk. (Például lakásból iroda, rendelő vagy üzlet, raktárból bevásárlóközpont, mezőgazdasági területből pedig beépíthető belterület lesz.)

Felmerülhet a kérdés, hogy miért van egyáltalán szükség szabályozásra? A múltban a települések beépítését sokkal inkább a hagyományok (természetesen szoros összefüggésben a természeti környezettel és a gazdasági szerepkörrel) „szabályozták”, mint jogászok által szerkesztett bonyolult kódexek. A hagyomány volt az a „genetikus kód”, amely felelős volt a történeti városok harmonikus utcaképének kialakulásáért. Ma, amikor egyre kevesebb a közös érték a városi népességen belül, ezt az elveszett ősi hagyományt kell – hozzáteszem egyre reménytelenebbül – pótolnunk komplikált jogszabályokkal, helyi rendeletekkel, bírásokkal, bontási határozatokkal, rendőrségi végrehajtással.

A kortárs várostervezés gyakorlatában tehát az (építés)sabályozás feladatát az alábbi pontokban lehet összefoglalni:

- az általános célok – egészséges környezet, biztonság, társadalmi jólét, esztétika – érvényesítése;
- a különféle területfelhasználási tevékenységek egyensúlyának biztosítása (például közösségi létesítmények, közlekedési területek, közparkok);
- az egyes területfelhasználási tevékenységek közötti viszony szabályozása (például szennyező, zajos, jelentős forgalmat keltő tevékenységek, gyalogos megközelíthetőség);
- a megfelelő műszaki tervezés és építés biztosítása – mások jogainak védelme, biztonság, tartósság, funkcionális rugalmasság (generációk és azok igényei változhatnak).

További útmutatást jelenthet azon alapkérdések rögzítése, amelyeket egy adott fejlesztési/építési kérelem elbírálásakor vizsgálni kell. Nevezetesen azt, hogy az:

1. beleillik-e a meglevő környezetbe,
2. minimális negatív hatással van-e a környezetre, és
3. javítja-e a környezetet.

Ezek után az (építés)sabályozás alapvető elméleti modelljei a következők:

I. Részletes műszaki (városépítészeti) tervekkel

Ez a megoldás a kontinentális Európában és az USA urbánus hagyományokat követő központjaiban (például Boston, Philadelphia, San Francisco), elsősorban akciószerű fejlesztések esetén terjedt el. Lényege, hogy az egész tervezési terület bépítését részletesen megtervezik, beleértve a közterületek (utak, parkolók, járdák), bejáratok, zöldterületek részleteit is.

Előnye az egyedi adottságokhoz és lehetőségekhez való maximális alkalmazkodás, valamint a megoldások részletekbe menő rögzítése. Hátrányát az angol blue print megjelölés (vagyis a fénymásolattá merevített terv) jól kifejezi: nem tud lépést tartani a megvalósítás ideje során az állandó és gyors változásokkal, kidolgozásához – amely igen munka- és költségigényes - és karbantartásához pedig a városépítészeti tervezésben (tehát az ún. design területén) jól képzett és tapasztalt szakemberekre van szükség.

II. Egyedi elbírálással

Lényege az ún. (város)építészeti „ki mit tud”. A meghirdetett akcióterületre minden fejlesztő/beruházó hozza a saját ötletét, illetve konkrét javaslatát, amelyről aztán egy bizottság dönt egyedileg. Európa eddigi legnagyobb városrekonstrukciós beruházása, a közel 900 ha területű London Docklands középső ütemének (Isle of Dogs) szabályozása is ilyen módon, úgynevezett 'enterprise zone' (vállalkozási övezet) kijelölésével történt.

Az egyes tervjavaslatok erényeinek, illetve hiányosságainak ilyen egyedi elbírálása igen rugalmas szabályozást tehet lehetővé. Magába foglalhatja az ún. bonus-rendszert is, amikor a hatóság és az építető egyezkedésének eredményeként bizonyos szabályozási engedmények fejében (például az övezeti előíráshoz képest többlet-szintterület engedélyezése) a beruházó valamilyen járulékos fejlesztést is elvégez (például gyalogos aluljáró, közforgalomnak megnyitott földszinti passzázs megépítése).

Potenciálisan komoly hátránya, hogy jelentős teret adhat az önkényességnek, a különféle jellegű visszaéléseknek, a korrupciónak. Ez utóbbi az elbírálás átláthatóságával, ellenőrizhetőségével, illetve társadalmasításával (például az érintett közösségek, valamint a közélet köztisztelőiben álló szakember képviselőit is magába foglaló bizottsági keretek között) jelentősen csökkenthető.

III. Normatív előírásokkal

A városrendezési normatívák egymástól eltérő, két alaptípusra oszthatók.

1. Az úgynevezett felíró-hagyományos-receptszerű-mérnöki jellegű (prescriptive standards)

A hagyományos normatíva olyan speciális követelmény vagy akció, amely egy fejlesztés valamely műszaki elemének konkrét paraméterére vonatkozik. Általában minimális vagy maximális értékeket valamely matematikai képlettel írunk elő (például egy lakóutca minimális szabályozási szélessége 16 méter legyen). Előnye, hogy végrehajtása nem igényel magasan képzett szakembereket (hiszen csak pontosan előírt paraméterértékek teljesülését kell többé-kevésbé mechanikusan ellenőrizni), továbbá a kiszámíthatóság a beruházók részére. Ugyanakkor

merev, uniformizáló és nem egyszer gazdaságtalan megoldásokat eredményezhet (például egy adott esetben indokolatlan túlméretezést).

2. Teljesítményelvű (performance standards)

A teljesítményelvű normatíva olyan, az általános célokból levezetett speciális célkitűzés, amelyet mérhetően, műszaki megoldásokkal, akciókkal esetleg többféleképpen is ki lehet elégíteni (például egy megközelítő út burkolatának minimális szélessége olyan legyen, hogy azon az x valószínűséggel szembetalálkozó két jármű egymást biztonságosan ki tudja kerülni; vagy két lakóépület lakóhelyiségeket tartalmazó homlokzata egymástól olyan távolságra legyen, hogy egymásra tél közepén 9 és 15 óra között ne vessenek árnyékot). A teljesítményelvű szabályozást az ötvenes években az USA-ban kezdték először iparterületek esetén alkalmazni, amikor is rájöttek arra, hogy az újabbnál újabb ipari technológiákat nem lehet részletes városrendezési és környezetvédelmi előírásokkal követni. A lényeg annak meghatározása, hogy a tevékenység mennyi zajt, káros anyagot, forgalmat stb. kelthet, és milyen feltételek mellett. Ezt az elvet kezdték aztán alkalmazni a nyolcvanas évektől kezdődően lakóterületek szabályozása során is. A megközelítés legnagyobb előnye az, hogy teret ad az egyediségnek, az innovatív tervezői megoldásoknak, és ezáltal megfelelően rugalmas. Ugyanakkor alkalmazása azt a kétségtelen nehézséget jelenti, hogy magasan képzett igazgatási szakemberek időigényes munkáját igényli (adott esetben például egy bonyolult épülettömeg árnyékdiagramjainak megszerkesztése is szükséges lehet az elbírálás során).

Összefoglalásként hangsúlyozandó, hogy a legritkább esetben találkozni a fent leírt lehetőségek vegytiszta megjelenésével. Inkább ezek különféle mértékű és jellegű kombinációja a gyakoribb. Magyarországon például hosszú ideig (egészen az 1990-es évek első feléig) a hagyományos, mérnöki merevségű normatívákkal (lásd az Országos Építési Szabályzatot) és a részletes műszaki tervekkel együttesen történő szabályozás volt a gyakorlat. Ugyanakkor határozott igény van az egyedi elbírálásra is (tervzsúrik, bonus-alkuk). A nemzetközi szakirodalom egyértelműen rámutat, hogy szakmai szempontból a kívánatos jövő útja a teljesítményelvű szabályozás, amely az összes többi megközelítés előnyét képes konstruktív módon egyesíteni. Ennek egyik szép példája az Ausztrál Szövetségi Kormány által kidolgoztatott (1990) ún. Australian Model Code for Residential Development.

Sajnálatos, hogy Magyarországon csak igen lassú elmozdulás tapasztalható ebbe az irányba, amelynek két fő oka a (jól képzett) önkormányzati szakemberek hiányában, valamint egyfajta szemléleti idegenkedésben keresendő. Az első pozitív lépésként említhető meg a Budapest Általános Rendezési Tervéhez a kilencvenes évek elején készült szabályozási koncepciótanulmány, valamint az Országos Településrendezési Szabályzat 2000 tervezete (mindkettőt a Meggyesi Tamás vezette szakértőcsoport dolgozta ki), de áttörést ezek sem hoztak.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a globális gazdasági és társadalmi változások következtében kialakuló nagyvárosi fejlődés (közterületek privatizációja, a magán- és a közszféra partnerkapcsolatai, szimbolikus tőke-, illetve imázsteremtés) elsősorban az egyedi elbírálás, az egyedi alkufolyamatok lehetőségét részesíti előnyben (Cuthbert, 1992). Természetesen kellő óvatossággal ezt a módszert is használhatják előnyükre hazai nagyvárosaink fejlesztési kérelmeik elbírálása során.

5. Az emberi tényező – igények, státusz, életmód

5.1 Az emberi igényekről

Az egyénnek kétféle célja van: biológiai és ontológiai. Az első a természetes cél, az utódnemzés és a fajfenntartáshoz, illetve -védelemhez tartozó egyéb összes tevékenység (kenyérkereset, társadalmi helyzet stb.). Ha ez a cél teljesülni látszik, kezdődhet a másik folyamata, a kulturális cél kielégítése, amely során az egyén civilizált identitása formálódik. A civilizáció Jung szerint “a szabad energiák racionális, akarat és szándék révén keresztülvitt célszerű szublimálása”. (Jung, 1993.) Jung ún. enantiodrómia-elmélete szerint a kultúra racionális beállítottsága szükségszerűen ellentétébe, azaz a kultúra irracionális elpusztításába torkollik. Ha egy mozgalom például hatalomhoz jut, az enantiodrómia (az ellentét irányába való elmozdulás) és az entrópia (a rendszer pusztulása) közvetlenül fenyeget. Ennek törvényét csak az kerülheti el, aki különbséget tud tenni önmaga és tudatalattija között, de nem úgy, hogy elnyomja.

A pozitívizmus, a fenomenológia, illetve a neoempirizmus filozófiájára épülő kortárs városépítészet egyetlen igazi és legfőbb célja az lehet, hogy olyan városi (közösségi) területeket, illetve létesítményeket hozzon létre, amelyek lehetővé teszik az emberi igények mind teljesebb kielégítését. Christopher Alexander korán felhívta a figyelmet arra, hogy szerinte “az igény koncepciója nem megfelelően definiált”, és a modernizmus által használt redukciós megközelítés elfogadhatatlan. Javaslatára szerint igény helyett az emberek törekvéseivel kell inkább foglalkozni. Olyan törekvésekkel, amelyek kielégítésére, ha adottak a lehetőségek, az emberek tendenciájukkal törekednek. Szerinte a jó környezet nem annyira a szükségleteket elégíti ki, hanem lehetővé teszi az embereknek, hogy maguk elégítsék ki igényeiket. A környezet egyetlen feladata, hogy biztosítsa ezt a lehetőséget. A környezet tudatos, tervszerű formálása (tervezése) pedig azért szükséges, mert ezek a különféle tendenciák egymással konfliktusban vannak.

E fejezet célja egy olyan pozitívista (empirikus) elméleti keret felvázolása, amely segíti a gyakorlati eligazodást. A témában számos pszichológiai, társadalompszichológiai, illetve szociológiai elmélet látott napvilágot. Már a téma korai kutatói egyetértettek abban, hogy az ember (fizikai és pszichológiai/társadalmi) igényei viselkedésének mozgatórugói. Tehát amennyiben megbízhatóan feltérképezhetnénk és értelmezhetnénk ezen igényeket, akkor könnyű dolgunk lenne a várható viselkedés előrejelzésében. (Wallace, 1971). Egy korai kísérlet Bronislaw Malinowski nevéhez fűződik. Szerinte a kultúra nem más, mint olyan intézmények rendszere, amelyeket azért hoznak létre, hogy a hét alapvető igényünket kielégítsék: a metabolikus (anyagcserével összefüggőeket), a reprodukciós, a testi komfortot, a biztonságot, a mozgást, a növekedést (fejlődést) és az egészséget (Alexander, 1974). Az elemzés e szintje még nem vezethetett messzire a városok fejlesztésének jobbítása terén, hiszen ezek a szolgáltatások a kortárs (kora-20. századi) nyugati nagyvárosokban már mind megvoltak; csupán csak több kellett volna belőlük? Korántsem.

A kiváló harvardi pszichológus Henry Murray olyan személyiségmodellt alkotott, amelynek az igény volt a középpontjában. Az e tárgyban kiterjedt tanulmányai legalább 20 különféle emberi igényt azonosítottak. Természetesen Murray úgy gondolta, hogy nem mindegyik emberben van meg egyformán az összes típusú igény; éppen az adott személyiség sajátos jellemvonása, hogy

mely igényei dominálnak. (Wallace, 1974). Alexander Leighton tíz alapvető törekvést azonosított az emberekben: a fizikai biztonságot, a szexuális megelégedést, a gyűlölet kifejezését, a szeretet biztosítását, az elismerés megszerzését, a spontaneitás kifejezését, a közösségben való hely megtalálását, a különféle csoportokhoz való tartozás fenntartását, egyfajta morális rendhez való tartozást, valamint a helyes cselekvést. Ha elfogadjuk, hogy ez a tíz törekvés mind jelen van a felnőtt egyén életében, akkor már világosabb, hogy jelen kultúránk és városaink nem feltétlenül nyújtanak megfelelő intézményeket és lehetőségeket e törekvése kielégítéséhez. Ez pedig frusztrációhoz vezet, amely egy bizonyos ponton túl személyiségzavarokat okoz (Alexander, 1974).

Erik Erikson fejlődési típusú elmélete szerint minden ember nyolc fokozaton megy keresztül személyiségfejlődése során, amely során belső lelki csatákat (kríziseket) kell, hogy megvívjon, és – amennyiben egészséges – megnyerjen minden egyes továbblépést megelőzően. Ezek a krízisek:

alapvető bizalom – bizalmatlanság	(kisgyermek)
autonómia – szégyen/kétség	(kisgyermek)
kezdeményezés – büntudat	(gyermek)
igyekezet – kisebbségérzet	(gyermek)
identitás – szerepzavar	(teenager)
intimitás – izoláltság	(fiatal felnőtt)
alkotóképeség – stagnálás	(felnőtt)
ego integritás – leépülés	(időskor)

Erikson elmélete is rámutatott arra, hogy mennyire alkalmatlan jelenlegi kultúránk és a városaink kínálja környezet e krízisek sikeres kezelésére (Alexander, 1974).

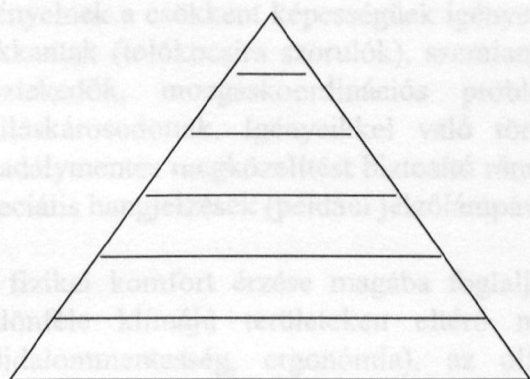
A városépítészet céljaira a mindezidáig leghasznosabbnak bizonyuló megközelítés, Abraham Maslow ún. “emberi motiváció-elmélete”. Bár Maslow “piramisát” jónéhány évtizeddel ezelőtt alkotta meg és azóta sokan és sok szempontból kritizálták, a szociálpszichológia azóta sem tudott e bonyolult kérdéskörhöz ennél megfelelőbb, illetve jobban használható, praktikus modellt kínálni. A dinamikus jellegű elmélet szerint, mely korábbi pszichológusok munkájára is támaszkodik (például az ún. Gestalt-elméletre vagy a pszichoanalitikusokra), az emberi szükségletek, illetve igények hierarchikus viszonyban egy piramisba rendezhetők. A modell szerint a legalapvetőbb igények kielégítése szükséges ahhoz, hogy az ember magasabb rendű pszichológiai, illetve ezoterikus igényei kielégítésével tudjon törődni (Maslow, 1987).

Természetesen nem mindenki rendszerezi igényeit pont ebben a hierarchikus rendben, valamint az egyéni prioritások is változhatnak. (Ismert, hogy az emberiség számtalan esetben áldozta fel ontológiai létezéséért a biológiai alapokat. Hamvas Béla szerint éppen ez a humánus egyik leglényegesebb vonása, illetve megnyilvánulása. Vannak példák arra is, hogy más klímára költözve bizonyos emberek jelentős mértékben áldozzák fel fiziológiai komfortjukat kulturális szokásaik fenntartása érdekében.) Előfordul, hogy bizonyos esetekben a modell éppen a feje tetejére fordítva ad eligazítást. Ugyanakkor az egyes emberi igények sem nem függetlenek egymástól, sem nem zárják kölcsönösen ki egymást, hanem kölcsönhatásban vannak. Városépítészeti alkalmazásuk csak az egymással való összefüggéseik ismeretében lehet sikeres.

Maslow szerint az ember igényeinek némelyike biológiai természetű, másokat a társadalmi környezet hoz létre. A legalacsonyabb szinten az alapvető fiziológiai, túlélésre vonatkozó igények (mint például az evés, az alvás, vagy félfiziológiai értelemben a szex, de a hajlék és a komfortérzés is) jelentkeznek, amelyet a biztonsággal kapcsolatos szükségletek (fizikai és pszichikai védettség például a természet erőitől, a művi környezettől és más emberektől, kontroll, rend, kiszámíthatóság, magánélet védettsége) követnek. A (társas) kapcsolatokkal összefüggő szükségletek magukba foglalják a hovatartozást, a szeretetet és a kötődés érzését, melyek felett következnek az önképpel kapcsolatos (beleértve az önértékelést, az önbizalmat, a megbecsülést és a társadalmi státuszt is) törekvések. A piramis csúcsát a kognitív és esztétikai igények (a szépség és a tanulás utáni vágy – öncélúan is!), valamint az önmegvalósítási törekvések (az ember sajátos potenciáljának teljes megvalósítása mellett magasabb rendű társadalmi célok szolgálata) koronázzák meg, amihez később Maslow még magasabb szinten hozzátette a transzcendencia igényét is.

Maslow elmélete szerint az emberi lét motiválója az önmegvalósítás. A legmagasabb szintekre eljutott önmegvalósítók (például Beethoven, Einstein vagy Hamvas Béla) olyan jellemzőkkel rendelkeznek, mint a spontaneitás, a problémacentrikus megközelítés, valamint a misztikushoz, a nonkonformhoz és a kreativitáshoz való affinitás. A fejezetrész szerkezete a fenti modell rétegeit követi.

Kognitív és esztétikai igények

Önmegvalósítás igényei

Megbecsüléssel összefüggő igények

Hovatartozás igényei

Biztonsággal kapcsolatos igények

Fiziológiai igények

12. ábra: Maslow - az emberi igények piramisa

Fiziológiai igények

A modernizmus városépítészete túl gyakran megállt a legalapvetőbb fiziológiai igények szintjénél. Előfordul(t) azonban, hogy bizonyos városépítészeti együttesek még a fiziológiai igények teljes körű kielégítését sem (voltak) képesek biztosítani – például a termálkomfort elemi igényeit sem biztosító munkahelyek, az időjárás viszontagságaitól nem védő bevásárlóutcák, levegőszennyezett parkok, mesterséges szélörvényekkel zavart városi terek, ergonómiai szempontokat nélkülöző utcabútorok. A fiziológiai igények önmagukban is hierarchikus rendszerbe foglalhatók, a legalapvetőbb túlélési igényektől indulva az egészséges fejlődésen keresztül a kényelmes környezet követelményéig haladva.

A túlélés nemcsak az egyedi ember, hanem az egész faj (és környezete) egyik alapvető igénye, amely magába foglalja a levegő, a víz, az élelem és a hajlék iránti igényeket. Sajnos, az emberiség jelentős részét a túlélésért folytatott küzdelem foglalja el, amely alól egyre kevésbé kivétel a fejlett országok nagyvárosainak nincstelen, hajléktalan rétege. A nincstelenek problémáin a városépítészet eszközeivel persze segíteni nem lehet, de a hajlékteremtés stratégiái lefordíthatók a fizikai környezetet formáló városépítészet nyelvére. Hasonlóan a tiszta levegő iránti igény is (például a városi közlekedés hatásait tekintve) a városépítészet látóterébe tartozó kérdés.

Az ipari forradalom hatásait korrigálni hivatott korai városrendezés legfőbb célja volt a higiénikus és egészséges lakó-, illetve városi környezet megteremtése, többek között az utcák burkolásával és csatornázásával, valamint az alapvető városi funkciók elválasztásával. A fejlődő országokban ez a hangsúly manapság sem veszített jelentőségéből.

Az egészség igényei a posztindusztriális országok városépítészében a hagyományos rendezési jellegű paramétereken túl (például beépítettségi mutató, tájolás, előkert-mélység, benapozás, zöldterületi ellátottság, stb.) inkább magas színvonalú egészségügyi létesítmények (klinikák, egészségügyi és rekreációs központok) elhelyezésével és formálásával kapcsolatos feladatokat jelentenek. Az egészséges testi fejlődéssel kapcsolatosan a városépítészet feladata a megfelelő játszó- és sportterületek mellett többek között olyan fizikai környezet létrehozása, melynek használata során az egyes eltérő igényű korcsoportok (gyerekek, fiatalok, idősök, rokkantak) kreatívan gyakorolhatják és fejleszthetik fizikai/fiziológiai képességeiket. Különös figyelmet igényelnek a csökkent képességűek igényei, akik három csoportba sorolhatók: nonambulatorikus rokkantak (tolókocsra szoruló), szemiambulatorikus rokkantak (mankóval, bottal, járókerettel közlekedők, mozgáskoordinációs problémáktól szenvedők), valamint a látás-, illetve halláskárosodottak. Igényeikkel való törődés olyan megoldásokat eredményezhet, mint az akadálymentes megközelítést biztosító rámpák, széles bejáratok, burkolatba épített vezető sávok, speciális hangjelzések (például jelzőlámpával kombinálva).

A fizikai komfort érzése magába foglalja a légáramlat, a hőmérséklet, a nedvességtartalom különféle klímájú területeken eltérő módon biztosítandó kontrollját, de a kinezteziás (fájdalommentesség, ergonómia), az olfaktorikus (szaglással kapcsolatos), az auditorikus (hallással kapcsolatos) és a vizuális élményeket is.

A vizuális komfort két fő fiziológias aspektusa az események és a tárgyak különböző távolságból való látásának lehetősége különféle megvilágítási viszonyoknál, valamint a tükröző felületek vakításmentessége. A vizuális információ (például reklámok, vagy eligazító táblák) sűrűsége, a betűk nagysága és a szemlélő sebessége közötti összefüggések egyre fontosabbá válnak, különösen a sokféle használó (gyalogosok, helyi és átmenő forgalom) változatos igényeit szolgáló városi főutak mellett. Gyengülő fényviszonyok mellett a megfelelő világítás teszi lehetővé és kényelmessé egyes tevékenységek folytatását, emellett az antiszociális viselkedés láthatóbbá válik, segíti a tájékozódást, valamint szimbolikus esztétikai funkciókat is ellát.

Zajnak általában a nem kívánt hang tekinthető, tehát a megítélés nagymértékben függ a kontextustól és a megfigyelő pillanatnyi céljától. Városépítészeti szinten a probléma a privát miliő (privacy) védelme, a főutak melletti tevékenységek, valamint a légi folyosók alatti területek tervezése, illetve szabályozása formájában jelentkezik. Például olyan közterületeken, ahol élénk

gyalogos tevékenység gerjesztése a cél, alapvető követelmény olyan zajszint biztosítása, amely mellett a járókelők egymást beszélgetés közben nehézség nélkül megértik. Figyelmet érdemel azonban az is, hogy maguk az épületek is kelthetnek igen kellemetlen zajhatásokat (például irodaépület ventilátor-gépháza lakóépületek szomszédságában). A zaj elleni védekezésnek a zajforrás csökkentése (például forgalomkorlátozás) mellett két módja a passzív (távolságnöveléssel) és az aktív (zajvédő falakkal, illetve dombokkal való) védekezés. Ugyanakkor a kellemes hangok (mozgásban lévő víz, madarak, köztéri órák) arányának növelése, a városi környezet "hangképének" tudatos alakítása sokat javíthat a kellemetlen hanghatások (például a közúti forgalom keltette zaj) megítélésében vagy elnyomásában.

A szagok és illatok kellemetlen és kellemes élményeket egyaránt nyújtanak a városi embereknek. Az ipari jellegű szagszennyezést az övezeti és környezetvédelmi előírásokkal lehet kezelni. A kellemes illatélményeket azonban tudatos erőfeszítéssel lehet növelni (például fák, növények, virágok, bevásárlóutcákban pékségek, kávéházak, cukrászdák, virágboltok telepítésével). A gyalogosok nehezen modellezhető viselkedésében, például miért választanak a és b pontok között az amúgy nagyjából azonos erőfeszítést igénylő útvonalak közül egy adottat, valószínűleg olyan, nem tudatos megfontolások is szerepet játszanak, mint a terület "illattérképe".

A fájdalommentes, illetve ergonómiailag megfelelő környezet olyan követelményeket is kielégít mint a burkolatok csúszásmentessége, az ülőfelületek relatív kényelmessége, a mindenki által könnyen működtetett kilincsek és bejáratok, valamint a megfelelően szerkesztett lépcsők, szegélyek és rámpák. Természetesen ezeket az ergonómiai jellemzőket tudatosan manipulálni is lehet egy adott cél érdekében: például gyorsétkerem láncok előszeretettel alkalmaznak viszonylag kényelmetlen ülőbútorokat. Így biztosítják a vendégek kíváncsi forgási sebességét.

A szabadtéri tevékenységekkel kapcsolatos termális komfort (megfelelő hő- és páraérzet) biztosítása összetett feladat. Mások a megoldások mérsékelt égövi kontinentális klímán, mint trópusi, vagy sivatagi égöv alatt. Az időjárás viszonyosságai ellen a gyalogosoknak védelmet adnak nagy lombkoronájú fák, előtetők, ponyvák, passzázsok és árkádok. A mikroklímát minden esetben kedvezően temperálják a vízfelületek, a növényzet, valamint a burkolatok anyagának és kiterjedésének helyes megválasztása. A befelé forduló, mesterséges klímával rendelkező bevásárló központok egyik attrakciója az időjárás viszonyosságai elleni védelem. Mindezeket túl az energiahatékonyság és az energiafelhasználás fenntarthatósága egyre inkább meghatározó szempontok a tervezésben és az üzemeltetésben egyaránt.

Az uralkodó szelek a beépítés és a városszerkezet tudatos alakításával megfelelően csatornázva biztosíthatják a város átszellőzését. A magas épületek által keltett kedvezőtlen légáramlatokat azonban az épület (például pódiumszerű) megformálásával vagy a szintkülönbség csökkentésével szükséges enyhíteni.

Bármilyen jellegű új épület valamilyen mértékben megváltoztatja a környezet mikroklímáját. Az enteriőr klimatikus viszonyaiért az építész felelős, a teljes város, vagy városrész mikroklímájáért a városépítész, egyrészt elemzésekre alapuló klimatikus kérdésekkel is foglalkozó tervezési útmutatók közreadásával, valamint új fejlesztési javaslatok ilyen értelmű szakszerű hatásvizsgálatával. San Francisco belvárosa ezen a téren nemzetközileg is kiemelkedő gyakorlatot

folytat (például amennyiben egy javasolt épület által keltett mesterséges légmozgás sebessége a gyalogos járdaszinten várhatóan meghaladja a 10 m/s értéket, az épületet újra kell tervezni).

A fiziológiai igények kielégítése során az egyéni elvárások és értékek is komoly szerepet játszanak, mely utóbbiak szoros kapcsolatban vannak magasabb rendű pszichológiai igényekkel. Külön figyelmet érdemel, hogy az egyéni kompetencia, a társadalmi státusz és a kulturális háttér is mind jelentős hatást gyakorol a környezettel kapcsolatos fiziológiai igényekre. Előbbire példa a mozgásukban a tolószekhez kötött rokkantak igénye rámpára és szélesebb bejáratokra, míg utóbbiakra a közterület-használat eltérő módjai a különféle kultúrákban, akár Európán belül is. A túléléshez kapcsolódó fiziológiai igények szoros összefüggésben vannak a biztonsággal kapcsolatos igényekkel (lásd például a közlekedésbiztonságot, az építmények állékonyságát vagy a földrengésbiztosságot).

A fiziológiai igények városépítészeti léptékű kielégítése komplex feladat. Ugyanakkor mára egyszerűbbé is vált, hiszen lényegesen több empirikus tudás áll a tervezők rendelkezésére, mint a modern mozgalom építészei számára ismeretes volt. A városépítészeti döntések azonban szinte sohasem csupán e legalapvetőbb igények szintjén születnek, hiszen Maslow modellje is rávilágított arra, hogy sok esetben hajlandóak vagyunk komfortunk valamelyik dimenzióját feláldozni más jellegű igényeink kielégítése érdekében.

A biztonsággal kapcsolatos igények

Ezek a szintén alapvetőnek tekinthető igények sokáig meghatározták a történeti városok alaprajzát, valamint életre hívtak számos intézményt (például rendőrség, bíróság, börtön) is. A problémakört a modernizmus is központi kérdésként kezelte, gondoljunk csak a gyalogosok elválasztására a gépjármű forgalomtól, vagy a tűzvédelmi előírásokra, mely törekvések a mai napig érvényesek. A biztonsággal kapcsolatos azon igények, amelyeknek városépítészeti kapcsolata van, két csoportba sorolhatók: fiziológiai (a testi sérülés elkerülése) és pszichológiai (földrajzi és társadalmi helyzet meghatározása).

A fiziológiai igények elérése érdekében az emberek igyekeznek elkerülni állatok és bűnözők támadásait, természeti katasztrófák hatásait, fertőzéseket, valamint különféle, közúti, háztartási, stb. baleseteket. A fizikai sérülések elkerülésére a tervezési módszerek, anyagok, illetve technológiák jól fejlett tárháza áll rendelkezésre. Mérlegelésre azonban itt is gyakran szükség van gazdasági vagy esztétikai okokból. Az alapvető dilemma úgy fogalmazható meg, hogy egyrészt a tervezőnek milyen messze kell elmennie az épített környezet biztonságossá tételében irracionális viselkedés ellen (példaként említhető a sokszor esztétikailag kedvezőtlen korlátok esete), másrészt a valóságos használói igények, illetve szokások és a tervezők normatív pozíciója közötti szakadék hogyan hidalható át (lásd például a vegyes használatú utcákat – ahol a gépjármű- és a gyalogosforgalom elválasztás nélkül egy burkolaton bonyolódik – a városi közlekedéstervezésben, amelyeket történelmi létezésük ellenére sokáig nem voltak hajlandók a különféle hatóságok elismerni).

Utóbbihoz, vagyis a pszichikai jellegű biztonsági igényekhez a váratlan, a kontrollálhatatlan elkerülése, a társadalmi és fizikai térben való magabiztos, félelem nélküli eligazodás a kulcs.

Természetesen a félelemérzetnek számos más forrása is lehet, például a nukleáris háború lehetősége, a környezetszennyezés vagy a munkahely elvesztése, ezek azonban a városépítészeti kompetenciáján messze túl esnek. Bár a racionalizmus, illetve a környezeti determinizmus szellemében működő szakemberek meggyőződéssel igyekeztek az általuk elképzelt "helyes" fizikai környezet segítségével megreformálni a társadalmat, valójában a városépítészeti társadalmi problémák tüneteivel tud csak foglalkozni, és nem feltétlenül magával a problémák okaival. Antiszociális viselkedés esetében például lehet olyan alaprajzú és olyan felületekkel rendelkező fizikai környezetet létrehozni, amely csökkenti ennek veszélyét, és teret ad különböző egyéni védekező mechanizmusoknak – a bajok gyökereit azonban ezzel nem lehet kitépni.

A kontroll elérésének egyik mechanizmusa a privát miliő (privacy) megteremtése. Körülményeinek biztosítása az egyes tevékenységek különböző igényszintjének megfelelően a jól funkcionáló épített környezet egyik feladata. Két összetevője az (át)látástól, illetve az (át)hallástól való teljes vagy részleges mentesség.

A biztonsággal kapcsolatos pszichológiai igények széles skálájának egyik végén jelentkezik a félelemtől való mentesség, a másik végén, átfedésben és kölcsönhatásban magasabb rendű igényekkel, egyfajta kozmikus renddel megvalósuló lelki béke, illetve egyensúly. Ennek kielégítésének egyik megnyilvánulása a szakrális építészet, városépítészeti léptékben pedig olyan városok alaprajza, mint például az indiai Jaipur, Peking vagy az arizonai Arcosanti.

Manapság a pszichikai biztonságérzet két legfontosabb városépítészeti vetülete a bűnözés (beleértve a vandalizmust és a terrorizmust is) lehetőségének csökkentése a fizikai környezet formálásán keresztül; valamint a környezetben történő tájékozódás lehetőségének különféle szintű biztosítása (lásd Kevin Lynch úgynevezett mentális térképeit).

A kultúra, valamint a személyiségbeli különbségek is nagyban befolyásolják az egyes ember biztonsággal kapcsolatos konkrét igényeit, illetve az adott környezet ilyen értelmű megítélését. Más kultúrájú, értékrendű vagy viselkedési szokásokkal rendelkező emberekkel való érintkezés súrlódást, de legalábbis bizonytalanságérzetet okozhat. Bizonyos típusú emberek kerülnek az ilyen helyzeteket, míg mások az ilyen környezetben nemcsak hogy jól érzik magukat, de kreativitásukat is fokozza. Ahhoz, hogy a városépítészeti program ezeket kezelni tudja, egy úgynevezett viselkedési program kialakítása szükséges. Az hogy ez formálisan vagy informálisan történik, a projekt léptékétől és az alkalmazott munkamódszertől függ (vagyis hogy inkább intuitív; vagy inkább analitikus, tudományos-e a megközelítés). Az emberek biztonsági igényeivel a városépítészeti szintjén való törődés az alábbi öt egymással összefüggő területet jelenti a viselkedési, majd az ezt követő tervezési program kialakítása során (Lang, 1994):

1. Az egymással nem kompatibilis tevékenységek elválasztásának mértéke

A modern mozgalom kritikájának egyik legfontosabb eleme, hogy sokszor szükségtelenül törekedett a városi funkciók elválasztására, ami a városok lényegének, azaz a materiális és szellemi cserének, valamint a kreativitásnak a halálát okozza. A nem kompatibilis tevékenységek keverése stresszt okozhat, de ugyanez történhet kompatibilis tevékenységek steril elválasztása esetén is. A kevert tevékenységek egyrészt élményekben gazdag közterületet, másrészt a közterületeken folyamatos közösségi felügyeletet eredményezhetnek.

2. A mindennapi élet feletti természetes és mesterséges felügyelet mértéke

A természetes felügyelet azt jelenti, hogy az emberek megfelelő közelségben vannak egymással, illetve többé-kevésbé állandóan jelen vannak a közterületeken, és ezáltal szemmel tarthatják egymást. Ez fokozza a biztonságérzetet. Ez a fajta kölcsönös figyelemmel kísérés a vidéki életmód hagyományos és természetes velejárója. A privát egyedüllét igényeivel azonban sokszor konfliktusba kerülhet. Az ellentmondást azonban ügyes tervezési trükkökkel át lehet hidalni.

A romló közbiztonság, illetve a szigetszerű társadalmi elkülönülés életre hívja a mesterséges eszközökkel fenntartott vagy fokozott felügyelet igényét (például kaputelefon, biztonsági örök, videokamera, stb.) Elsősorban New Yorkban végzett, részben vitatott empirikus kutatások mutattak rá arra, hogy azokon a területeken alacsonyabb a bűnözési ráta, amelyek többek között világos territoriális lehatárolással rendelkeznek, közterületeik a félközösségi és a magánterületektől fizikai vagy szimbolikus eszközökkel jól meg vannak különböztetve, kevés az olyan zöldterület, amely fölött senki sem gyakorol fennhatóságot, a természetes közösségi felügyelet (az ablakok elhelyezése, házak tájolása, távolságok, kerítések kialakítása útján) jó, valamint a környezet kialakítása, részleteinek minősége pozitív kollektív önképet sugároz. Ilyen környezetet általában könnyebb létrehozni családirházas területeken, mint magasházak lakótelepeken. Ugyanakkor olyan alapvető kérdésekről sem szabad megfeledkezni, mint a jó megvilágítás vagy a növényzet típusának és nagyságának helyes megválasztása. (Newman, 1972.)

A viselkedési szempontból közösséginek tekinthető tevékenységek, illetve területek feletti kontroll jelentős és vitatott városrendezési kérdéssé növekedett. A piactereken, főutcákon korábban pezsgő kiskereskedelmi életet egyre inkább magánkézben lévő, befelé forduló bevásárlóközpontok helyettesítik pseudo-közterületeikkel. Az ezekben kíváncsú viselkedési minták az üzemeltetők által direkt, vagy kifinomult eszközökkel kontrolláltak (mikor, ki és hogyan viselkedhet az adott területen).

3. A megfelelő szintű privát miliő elérésének mechanizmusa különféle viselkedési helyzetekben

Rapoport (1977) szerint a privát lét magába foglalja a kölcsönhatások ellenőrzésének képességét, a lehetőségek közötti választást és a kívánt kölcsönhatás megvalósítását. Számos formája létezik: magány (egyedüllét), intimitás (a külvilágtól szabadon másik személlyel való együttlét), anonimitás (ismeretlennek maradni tömegben is), visszahúzódás (pszichológiai gátak alkalmazásával a nem kívánt behatolás ellenőrzése); amelyek különféle célt szolgálnak: személyes autonómia, az érzelmek kiengedése, önértékelés, valamint a kommunikáció korlátozása, illetve védelme. Elérése két tényezőt foglal magába: az adott tevékenységen kívüli személyektől jövő, illetve azok felé irányuló információ feletti kontrollt, valamint a nem kívánt információ tevékenységi körbe történő behatolásának megakadályozását. Az információ multimodális, tehát lehet vizuális (képek), auditorikus (hangok), kinezteziás (tapintás, fizikai kontaktus), olfaktorikus (szagok) és gusztatorikus (íz) is. A kíváncsú privát miliőszint kultúrafüggő, de a társadalmi státusszal, személyiség típussal és a korrallal is változik, sőt még a személyiség változásainak pillanatnyi állapotával is összefügg (például stressz esetén általában nő az emberek egyedüllét-igénye). A viselkedési környezetre vonatkozó konvenciók is befolyásoló tényezők (például egy városi utcán, zsúfolt autóbuszban, strandon vagy liftben mások a lehetőségek és az elvárások). E konvenciók sokszor nem magától értetődőek, a várostervezőnek

ezért ezek megismerésére tudatosan törekednie kell. A túlzott privát miliő a társadalmi elzártság, a túl kevés pedig a zsúfoltság szubjektív érzéséhez vezet. Utóbbi világosan megkülönböztetendő a laksűrűség objektív mutató számaitól, hiszen itt a környezet feletti ellenőrzés elvesztésének érzéséről van szó.

A zsúfoltság érzése szinte mindig negatív viselkedést eredményez, míg a sűrűség ezzel nincs kimutatható ok–okozati összefüggésben. (Lang, 1987.)

A privát miliő elérésének mechanizmusai a visszavonulás (például társasági beszélgetésből, szemkontaktusból; szimbolikusan vagy/és a fizikai távolság növelésével) és a különféle eszközökkel vagy jelzésekkel való fizikai vagy szimbolikus lehatárolás (falak, ernyők, függönyök, kerítések, kapuk, vagy burkolati textúra váltása, stb.), illetve ezek kombinációi. Egy terület feletti kontrollhoz a lehatárolás mellett a használók által történő személyesség-otthonosság-tétel és a védelem is hozzátartozik.

A városi közterületek kialakítása lehet osztatlan vagy a különféle tevékenységek igényének megfelelően osztott. Mikroszinten a legkisebb egység lehet például egy szék, amely használója számára személyes terület mindaddig, amíg elfoglalja. Osztatlan térben történő beszélgetés résztvevői ideiglenesen egymáshoz forduló testhelyzetükkel alakítják ki saját, ellenőrzött területüket. A tervezésnek arra kell törekednie, hogy a lépcsők, utcabútorok, burkolatok, növényzet, falak, stb. megfelelő elhelyezésével lehetőséget adjanak az emberek közötti kommunikáció lehető legszélesebb skálájának, ugyanakkor a különféle viselkedésformák és tevékenységek pedig megtalálhassák maguknak az éppen igényelt privát miliőt (visszavonultságot) is. A privát miliő és a közösségi lét közötti dinamikus egyensúly megtalálásában a városépítészet a változatos lehetőségek betervezésével sokat segíthet. Ha egy környezet használójának nem sikerül elérnie a kívánt szintű visszavonultságot, akkor vagy viselkedésén változtat, vagy a környezetet próbálja adaptálni. Ha egyik sem lehetséges, akkor túl kevés privát miliő esetén a zsúfoltság érzése vagy stressz, túl sok esetén pedig az izoláltság érzése jelentkezik.

4. A térben és időben történő tájékozódás megvalósítása

A három-, illetve négydimenziós környezetben való tájékozódásnak (lásd negyedikként az időtényezőt) háromféle aspektusa van: az ember hogyan érzékeli a helyét a kozmológiai rendszerben, földrajzi értelemben, illetve az időben. Előbbi a nyugati civilizációban a múlt századig bírt különösebb jelentőséggel a városok alaprajzának, illetve az épületek geometriájának különféle matematikai törvényszerűségeknek megfelelő kialakításával. Más (például indiai vagy kínai) kultúrákban e szabályok még mindig fontosak. A biztonságérzethez tartozik az is, hogy az épített környezet használói földrajzi értelemben meg tudják határozni helyzetüket, valamint az úti céljukhoz vezető útvonala(ka)t. Ehhez szükségük van egy úgynevezett mentális vagy kognitív térképre, vagyis a település alaprajzának absztrahált emlékképére. E probléma kutatásában a 3. fejezetben tárgyalt Kevin Lynch neve emelendő ki, aki széles körben végzett felmérései segítségével azonosítani tudta azokat a vizuális elemeket, amelyek az egyes emberek egymástól természetesen kisebb-nagyobb mértékben eltérő mentális térképeiben közösek. Ezek az útvonalak (lineáris elemek, amelyek mentén közlekedünk), a csomópontok (útvonalak metszéspontja, ahol bizonyos döntéseket kell hoznunk), a jelzőpontok (pontszerű, egyedi, emlékezetes tárgyak),

határvonalak (lineáris topográfiai vagy infrastrukturális elemek) és a körzetek (bizonyos vizuális kohézióval rendelkező területek, melyeken belül kisebb léptékben a fenti elemek ismétlődnek).

Természetesen az olyan emberek, akik nem a vizuális környezetet érzékelik (például a világtalanok) is hasonló mechanizmus segítségével alakítják ki mentális térképeiket, csak a rögzítés elemei mások. A kérdéskör összefüggésben van a környezet komplexitásával, de a tájékozódási képesség egyén- és kultúrafüggő is. Ezeken túlmenően az egyén pillanatnyi célja is befolyásolja, hiszen ha sietünk, nem kis stresszt okoz a tájékozódás nehézsége egy ismeretlen helyen, ugyanakkor bizonyos helyzetekben szívesen “elveszünk”, hogy ráérősen felfedezhessük egy labirintusszerű városrész izgalmait (például ráérős vásárlás vagy turizmus esetén). A stresszmentes környezet nemzetközi hotelláncok esetén például tudatos törekvés (minden kiszámítható), teljes kiküszöbölése azonban (mivel az nem feltétlen negatív) sokszor kifejezetten nemkívánatos. Az idő múlása mérhető órákban, napokban, években és korszakokban. Bizonyos létesítmények (például kaszinók) időérzékünkötől szándékosan igyekeznek megfosztani bennünket, míg mások (új beépítések) az örökös változást vagy a múlttal való folyamatosságot (műemlékek) szimbolizálják. Az évszakok változását legjobban a megfelelően megválasztott és elhelyezett lombhullató növényzettel lehet érzékeltetni.

5. A hely társadalmi és földrajzi identitása

Ezek szoros összefüggésben vannak a területiális viselkedés kérdéskörével, valamint a hovatartozás igényeivel. A területiális viselkedés is különféle fizikai és szimbolikus lehatárolásokat hív életre. A középkori, fallal körülvett város a védelmen túl pszichikai igényeket is szolgált. Hasonló másodlagos szerepe a nagyvárosok lehatárolását szolgáló zöld gyűrűknek is van. Hasonlóan egy tengeri szigethez, erősíti a hovatartozás érzését. Ezt a tervezési elvet kisebb léptékben is szükséges alkalmazni: városi terek és városrészek szintjén. A különféle negyedekkel az ott lakók szerencsés esetben azonosítani tudják magukat. A lehatárolást markáns utcák, parkok, folyók, vagy a topográfia biztosítja. A hely szelleme kétféle módon értelmezhető: generikusan (egy bevásárlóközpont úgy néz ki, mint egy tipikus bevásárlóközpont), illetve egyediségében (erre a nemzetközileg kiterjedt utazásokat nem feltétlenül folytató ott lakóknak nincs mindig igényük). Az iparosítást, illetve a tömegkommunikációt megelőző korszakokban a helyi karakter megteremtése nem kívánt különleges erőfeszítést, hiszen helyi anyagokból, a helyi hagyományoknak megfelelően építkeztek. A manapság egyre terebélyesedő és egyre komplexebbé váló építési előírások szerepét a tradíció töltötte be – tegyük hozzá: sokkal hatékonyabban.

A hovatartozás igényei

A hovatartozás igényei igen komplexek, és kölcsönhatásban vannak más szintű igényekkel. Gyakran például ezen igények legalábbis részleges teljesülése a feltétele a túlélésnek és a biztonságérzetnek. Nem teljesülésük elidegenedéshez, súlyosabb esetekben pszichopatológias tünetekhez vezethet. Sohasem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a városi közösségi területek alaprajza és formálása önmagában semmilyen specifikus viselkedési vagy társadalmi szervezeti mintát sem indukál; a városépítészet a maga eszközeivel csupán támogathatja e fontos emberi igények kielégítését.

A hovatartozás lehetséges szintjei (Lang, 1994.):

- család, rokonság

A preindusztriális társadalmak városlaprajzai sokszor tükrözték e rendszereket. A családi kötelék, a foglalkozás és a lakóhely határai egymással szorosan összefüggtek. Manapság a fejlett világban a családszerkezet jelentős átalakuláson ment keresztül, a családi kötelékek vesztek a jelentőségükből.

Minden városépítészeti ideológia feltételez(ett) egyfajta családmódellet. Mind a racionalista, mind az empirista modernisták a “két szülő+gyerekek” sémájú nukleáris családmódellet vették alapul, és a lakóterületet (lakótelepeket, elővárosokat) alapvetően feminin, a város- illetve foglalkoztatási központokat pedig maszkulin birodalomnak tekintették. Manapság a nemek e sematikus szerepének változása és az egyéni életmódok sokfélesége kifinomultabb és összetettebb modelleket igényel.

- közösségi szerveződések

A legfontosabb tanulság a városépítész számára, hogy e közösségeket nem lehet kívülről “megtervezni”: maguknak kell belülről létrejönniük. Sok minden mellett a homogenitás, a hasonlóság sokat segíthet. A különféle társadalmi-közösségi csoportokhoz tartozó emberek keverése kontra a homogenitás örökzöld dilemma. Tekintélyes mennyiségű kísérlet, illetve empirikus kutatás eredményeként konszenzus látszik kialakulni a nemzetközi szakirodalomban, miszerint a mikroszintű (például tömb) homogenitás és a makroszintű (például városrész) heterogenitás a kívánatos. A homogén társadalmi környezet növeli a gyermek biztonságérzetét és identitástudatát, a heterogén környezet pedig a világról szerzett tapasztalatait gazdagítja.

A városépítészet olyan környezet létrehozásával segíthet, amely megfelelő lehetőségeket és miliőt teremt a közösségi érzés kialakulásához. Az informális közösségeket szinte minden formális szervezeten belül is fel lehet fedezni. Feltérképezésük azonban jóval nehezebb, de a sikerhez elengedhetetlen.

- formális szervezetek

Ezeket a szervezeteket valamilyen jól meghatározott közös (vallási, üzleti, rekreációs) cél tartja össze. A kapitalista világban a munkavállalók többségének mindenképpen tartoznia kell egy ilyen formális szervezethez. A kommunikációs társadalom korában egyre jellemzőbb, hogy földrajzi egységeken túlnyúló, variábilis geometriával rendelkeznek (multinacionális vállalatok, szakmai szövetségek, pártok).

- nép(csoport)

Etnikai csoporthoz való tartozás közös történelmet, közös értékeket, közös nyelvet és közös szimbólumokat feltételez. E szimbólumok egy része a területiális viselkedésben is fontos szerepet játszik, és az épületeken, határvonalakon, valamint a közösségi területeken is megfigyelhető. A környezet ilyen jellegű személyessé tételét jól tükrözik például a homlokzatok festésének domináns színei, a bejáratok, a kertek, kerítések, parkok, a temetők kialakítása).

- nemzet

Különbő népcsoportok formális szervezettel való összekötése meghatározott földrajzi területen. A nemzettudat kialakulásához ezek azonban nem elegendők (lásd a Balkánt vagy a volt Szovjetuniót). Szimbólumai a nemzeti zászlótól jelentősebb épületeken, illetve építményeken keresztül (például az Eiffel-torony, vagy a Sydney-i Opera) a fővárosig terjednek. (Nem véletlen, hogy némely, a gyarmati rendszerből szabaduló új nemzet annyi energiát fektetett új fővárosának városépítészeti megformálásába; lásd például Canberra, Washington DC, Új-Delhi, Chandigarh vagy Brasilia fővárosokat.)

- hely

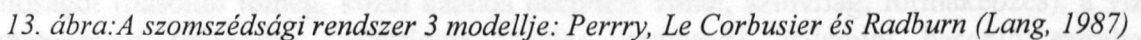
A regionális identitás, a hely szellemének megteremtése nagy (város)építészeti kihívás. A probléma a modern mozgalom törekvéseinek köszönhetően több évtizedre háttérbe szorult, azonban az utóbbi tíz évben ismét a szakmai érdeklődés homlokterébe került (posztmodern reakció). A legnagyobb városépítészeti aggodalom e területek karakterének megőrzése a sokszor jelentős változásokat eredményező fejlődés során. A veszély azonban az, hogy e területek – amelyek sokszor egy-egy nemzet, régió, vagy város szimbólumaivá váltak – a nemzetközi turizmusnak áldozatul esve tematikus parkokká degradálódnak (például The Rocks Sydney-ben, Beacon Hill Bostonban vagy Szentendre a Dunakanyarban).

A városépítészek egész sora (például Clarence Stein, Le Corbusier, Christopher Alexander) törekedett arra, hogy munkájával elősegítse a közösségi érzés erősödését. Ennek során megpróbálták a közösségi létesítmények és területek minősége révén az embereket közelebb hozni egymáshoz. Tudjuk, hogy ez nem ilyen egyszerű, és hogy az ezek közti közvetlen kapcsolat további tudományos bizonyítást igényel. Nemcsak arról van szó, hogy megfelelő tereket kell biztosítani a különféle társas kapcsolatok keretének (például gyalogosutcák, kávéházak, közösségi házak), hanem arról, hogy a városépítésznek teljes tudatában kell lennie munkájának potenciális társadalmi hatásaival.

Az emberi lépték a fizikai és a társadalmi környezet formálásának olyan fontos jellemzője, ami hidat képezhet a kettő között. Pszichológiai kutatások megerősítették, hogy kis közösségekben, például kisvárosokban, ahol az egy főre jutó viselkedési szituáció magas, az emberek jobban kötelezettségüknek érzik, hogy részt vegyenek e tevékenységekben, ezáltal működésben tartásuk a közösséget. A nagyvárosok előnye fordított: több specializációra adnak lehetőséget, ugyanígy a visszahúzódásra és az anonimitásra is, de ezzel párhuzamosan nő az elidegenedés és az elszigetelődés veszélye is. Nem törvényszerű azonban, hogy a nagyobb városokban a viselkedési szituációk fajlagos sűrűsége csökkenjen; némely intézmények (például opera, stadion, múzeum) csak egy bizonyos nagyságrend mellett tarthatók fenn, valamint az elektronikus kommunikáció (tévé, videó, számítógép) egyre inkább helyettesít több hagyományos kommunikációs formát.

A városépítészek szóhasználatában a közösség és szomszédság fogalmak gyakran szinonimaként jelennek meg. Valójában ezek között különbség van, hiszen a szomszédság egy földrajzi egység, a közösség pedig egy csoport interszónális kapcsolatainak hálózata, tehát társadalmi kategória. Előbbi megtervezése lehetséges, az azonban csak potenciális keretet hozhat létre utóbbi számára. A kettő átfedésben lehet, sőt egybe is eshet. Ezt sok tervező tartja kívánatosnak.

1. egy olyan terület, amely egy bizonyos ökológiai helyzetet foglal el egy nagyobb területen belül;
2. közösségi szimbólum;
3. egy sajátos funkcionális szereppel rendelkező terület;
4. egy sajátos atmoszférával rendelkező terület.

A fizikai környezet szimbolikus esztétikája különös figyelmet igényel, hiszen az egyéni és csoportos önmeghatározás egyik alapvető kifejezési formája, illetve eszköze. Szimbolizálja az emberek ízlését és esztétikai értékrendjét. A választott lakókörnyezet például egyben az ízléskultúra kinyilatkoztatása is. Az ízléskultúra pedig sokszor bizonyos társadalmi, gazdasági, vagy kulturális csoporthoz való tartozást jelez. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni,

hogy átmeneti társadalmakban, mint például a magyar, fejlődési sajátosságoknál, valamint anyagi korlátoknál fogva az emberek egy jelentős része nem választhat szabadon; ezen kívül minél nagyobb az emberek társadalmi és fizikai mobilitása, annál több lehetőségük van identitásuk ilyen módon való kifejezésére.

Az egyes ember egyszerre többféle közösséghez is kapcsolódhat: például családhoz, baráti körhöz, lakóközösséghez, szakmai egyesülethez. Ezek rokonsági, földrajzi vagy érdeklődési alapon szerveződnek. A kommunikációs technológiákban végbemenő forradalmi változások azonban jelentősen megváltoztatják az emberek hovatartozással kapcsolatos viselkedési mintáit. (Korábban a telefon és a személygépkocsi okozott ilyen változást.) A magasabb képzettségű emberek egyre kevésbé földrajzi, hanem inkább érdeklődési alapon kapcsolódnak az országhatárokon is túlmutató valós vagy virtuális közösségekhez. A hagyományos lakóterületi szomszédság így veszít jelentőségéből az ilyen társadalmi osztályok esetében. Más társadalmi rétegek esetében viszont a területi kötöttség egzisztenciális kérdés. Mindezek figyelembevétele elkerülhetetlen, ha nem akarunk olyan (akár modern vagy romantikus) együtteseket létrehozni, amelyeket nem használnak, vagy nem szeretnek az emberek.

A hovatartozás igényéhez tartozik az is, hogy egy új létesítmény beleilleszkedjék környezetébe. A kontextualizmus mint városépítészeti ideológia alapvetően a Gestalt-törvényeket alkalmazza: a hasonlóságot (hasonló tömeg, közel azonos beépítési vonal, színvilág, formaképzés), a vizuális folyamatosságot (magasság, vízszintes tagolás, osztások), valamint hasonló szimbolikus tartalmat, még eltérő építészeti formálás esetén is. Ennek alternatíváját kínálja a dekonstruktivizmus, amely ezzel mit sem törődve a részmegoldások halmazából állítja elő az egészet, egyfajta kollázsként, a sokféleség és a váratlan izgalmanak értékeit kínálva.

A megbecsültséggel összefüggő igények

A magas (ön)értékelés nemcsak az egyénnek, hanem csoportoknak, szervezeteknek, intézményeknek, etnikai csoportoknak és nemzeteknek is igénye. Két eleme egyrészt a saját magunkról alkotott kép, másrészt a mások általi értékelés. Mindkettő előfeltétele az önbizalomnak, illetve az önmegvalósításnak. Bizonyos kultúrákban nagyobb hangsúlyt helyeznek az eredményekre és a státuszra, mint másokban, de még egy azonos kultúrában sem minden ember egyformán ambiciózus. A tekintély kivívásának számtalan módja van: kiemelkedő tudás megszerzése, kiváló sport- vagy művészeti eredmények elérése, bizonyos foglalkozások űzése, materiális javak tulajdonlása, lakcím, iskola megválasztása, stb. Még egy épületnek vagy városépítészeti együttesnek adott névnek is van szimbolikus jelentősége.

Vannak azonban, akik bizonyos presztízt, illetve figyelemfelkeltést antiszociális, alapvetően kompenzációsnak tekinthető tevékenységgel (például bűnözés, vandalizmus vagy falfirka segítségével) törekednek elérni. Ez mindenképpen annak a jele, hogy bizonyos embereknek nehézségeik vannak a környezetükkel való kölcsönhatások kezelésében. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a mindennapok türelmünkkel, odaadásunkkal, kitartásunkkal és önfeláldozásunkkal szemben tulajdonképpen banális követelményeket állítanak, amelyeknek alázatosan és elismerésre váró hősies gesztusok nélkül kell megfelelni; ehhez azonban kívülről láthatatlan hősiesség szükséges (Jung, 1993).

A megbecsültséggel kapcsolatos igények szoros összefüggésben vannak a megismerés és a hovatartozás szükségleteivel. Kifejezésének városépítészeti vonatkozásai az alábbi három területen összegezhetők:

1. A legszélesebb értelemben vett tanulási lehetőségek biztosítása a fizikai környezet megfelelő, viselkedési szituációkban és érzékszervi élményekben gazdag formálása által. Sajnos, sok új városépítészeti együttes meglehetősen unalmas, sivár (informális) tanulási lehetőséget biztosít a gyerekek számára. Ugyanakkor a gyerekek előszeretettel játszanak nem komponált területeken (grundokon, építkezéseken, elhanyagolt telepeken), amelyek sokféle izgalmas tanulási lehetőséget kínálnak.

2. Lehetőség biztosítása a készségek kimutatására, illetve kipróbálására, vagyis az aktív részvételre a csupán passzív megfigyelő szereppel szemben. A formális lehetőségek (iskola, sportpálya, színház, park) mellett szinte minden környezet kínál lehetőséget valamilyen készség informális kipróbálására, bár ez deviáns viselkedést is jelenthet. Ilyen veszély esetén a lehetőségeket kell csökkenteni.

3. A státusz, a siker szimbólumainak bemutatása, illetve kiállítása mind magunk, mind mások számára. Ennek egyik fontos mércéje az egyén által elérhető privát milió szintje, de jelezheti az iroda, vagy a telek- és lakásnagyság, a városközponttól való távolság, a kilátás, az épületmagasság, építészeti ízlésvilág, de még az amúgy hasonló kvalitású területek fenntartásában, illetve karbantartásában jelentkező különbségek is. (A társadalmi státusz tervezési kérdéseivel bővebben a következő pont foglalkozik.)

A városépítészet egyik legfontosabb célja volt mindig is olyan környezet létrehozása, melynek elemei és az azok közötti kapcsolatok olyan jelentéstartalommal rendelkeznek, illetve olyan elképzeléseket, üzeneteket közölnek, amelyek fontosak a közösség önbecsülésének erősítésében. Az épületek konfigurációja, térbeli elhelyezése, a közterületek karaktere, a környezet elemei, anyagok, színek, megvilágítás, valamint a nonvizuális hatások (szagok, hangok, hőmérséklet, tapintható textúrák) mind hordoznak presztízszre vonatkozó szimbolikus jelentést is. A presztízs, státusz, hatalom kifejezése az építészet, a kertépítészet és a városépítészet eszközeivel végigkíséri e tevékenységek történetét a Mediciektől a római pápákon át Napóleon Párizsáig, de a huszadik században hasonló célokkal lépett fel a City Beautiful mozgalom, Hitler és Ceausescu városrekonstrukciója, ám a modern vagy a posztmodern is. (Lang, 1994.) Az elmúlt évtizedben különös jelentőségre tett szert a globális hálózatok csomópontjaivá váló nagyvárosok imázsának fejlesztése a városépítészet segítségével.

Az épített környezet geometriája sokféle funkciót szolgál, többek között szimbolikus is. Számos építész, valamint viselkedéstudományokkal foglalkozó kutató (például Robert Venturi, Kevin Lynch, Amos Rapoport) foglalkozott már a monotonitás nélküli rend, valamint a káosz nélküli változatosság kettős követelményével, városépítészeti együttesek esetében ezen alapelvek tudatos és rendszerezett alkalmazása mégis igen ritkán történt, illetve történik. Az ún. olvashatóság (legibility) követelményét kiterjedt empirikus kutatásaira alapozva Lynch fogalmazta meg először. Amit most itt kiemelni szükséges, az az, hogy a város percepciók tapasztalása négy

dimenzióban történik, vagyis a háromdimenziós fizikai környezet időben szekvenciálisan tárulkozik fel.

A színvonalasan kiképzett és jól fenntartott közterületek és közparkok mennyisége gyakran összefüggésbe hozható egy terület presztízsével, de ugyanígy a közterületeket határoló épületek karaktere vagy a közúti forgalom nagysága és a gyalogosforgalom jellege is. A szimbolikus esztétika a beruházóknak gazdasági kérdés is, hiszen az a piac által elismert bérleti díjjal, illetve eladási árral is összefügg. Üzleti negyedekben a tágassággal szemben az épületek magassága, a központ sziluettje válik a hatalom és presztízs jelképévé. Némely feminista kutató megközelítése szerint ezek úgy formális, mind jelképes értelemben maszkulin szimbólumok. (Weisman, 1992.)

A fenntartás, karbantartás szerepéről kiemelten kell szólni, hiszen egyre inkább e megfontolások is a városépítész tevékenységéhez kell, hogy tartozzanak. A fenntartás költségei az emelkedő energiaárak, az önkormányzatok pénzügyi problémái, valamint az emelkedő munkabérek következtében jelentősen nőnek. Számos esetben, még a magánszektor által létrehozott városépítészeti együttesek esetén is hiányzik az üzemeltetési, fenntartási terv. Az eredmény egyre elhanyagoltabb és lehangolóbb köz-, illetve kvázi közterületek. Pedig viszonylag szegényebb, de gondosan karbantartott területek a lakosság magas fokú önbecsüléséről tanúskodnak. Ugyanakkor elhanyagolt területeken a kételkedés kollektív légköre uralkodhat el, és nem csoda, hogy az önkifejezés elsősorban antiszociális formái válnak uralkodóvá. Sajnos, a kollektív önbecsülés hiányának Magyarországon egyre nagyobb az aktualitása.

A megbecsültség, illetve az önkép igényeivel függ össze a környezet használóinak a tervezési folyamatban való bevonása, azaz a tartalmas társadalmi részvétel kérdése (ezzel részletesen a 4.2 fejezet foglalkozik), valamint a fizikai környezet személyessé tételének lehetőségei is.

Az önmegvalósítás igényei

Eddig a szintig, amit Jung az individualizáció folyamatának nevezett, a legtöbben, megrekedve a nagyobb önbecsülésért folytatott küzdelemnél, el sem jutnak. Csak keveseknek adatik meg a pszichológiai érettség e szintje. Az idáig eljutott emberek közös jellemzői a következők:

- problémára és nem saját egójukra orientáltak,
- független, autonóm személyiségek, akik ellenállnak a kulturális konformitásnak,
- elkötelezettek a társadalmi kérdések és a demokratikus értékek iránt,
- spontánok és kreatívak,
- humoruk filozofikus,
- magas fokú spirituális, misztikus élményekkel rendelkeznek,
- önmagukat és másokat természetesnek fogadják el,
- kevesebb emberrel, de mélyebb, intimebb kapcsolatot alakítanak ki,
- nagyfokú az igényük a privát létre.

(E tulajdonságok nem jellemzőek gyermekek, serdülők és fiatalok esetében.)

Ezek az emberek általában olyan környezetet keresnek, amelyek gazdagon kínálják a lehetőséget kognitív és esztétikai élményekre. Ismeretszerzés, tanulás, érdeklődés mindenféle konkrét cél, illetve viszonzás nélkül. Ezek azok az emberek, akik azt is figyelemmel kísérik, hogy az épített környezet milyen mértékben elégíti ki a körülöttük élő emberek igényeit. Amennyiben

elégtelennek találják azt, ők azok, akik a környezet javítására erőfeszítéseket tesznek, kezdeményezik azt, figyelemmel kísérik a döntéshozatalt, valamint részt vesznek a közösségi életben. Tehát elsősorban procedurális (eljárás jellegű) városépítészeti követelményeket támasztanak, mint például a közösségi részvétel tartalmas biztosítása. Igényeik további érdemi (szubsztanciális) városépítészeti vonatkozásai mindezekig tisztázatlanok. Pontosabban úgy tűnik, hogy amennyiben a környezet kielégíti az önbecsülés és a többi korábban tárgyalt szint igényeit, megtalálják saját örömeiket, illetve kielégülésüket (Lang, 1994).

Kognitív igények

A tanulás szorosan összekapcsolódik a legalapvetőbb szükségletekkel, hiszen a túléléshez tanulásra is szükségünk van. A tanulás olyan folyamat, amelynek során a világ jelenségeinek mind finomabb megkülönböztetése, valamint egyre tágabb osztályozása válik lehetővé. A tanulás növeli kompetenciánkat és tapasztalatainkat a világ dolgaival való foglalkozás során. A kompetencia két oldala a fizikai és a mentális. Magasabb szintre eljutott embereknek a fizikai készségek mellett szükségük van a megértés, az információ-szervezés és -elemzés, valamint az összefüggések keresésének képességére. A legmagasabb szinten ez már öncélú is lehet. Számos elmélet látott napvilágot ezzel, vagyis az emberi kíváncsisággal kapcsolatban. Annyi biztos, hogy egyetemleges emberi tulajdonság, illetve igény, amellyel az állatvilágban is találkozni.

A város az információk roppant gazdag tárháza, melyek megértése egyfajta bölcsességet is gyümölcsözhet. Bár az informális tanulás elsősorban a társadalmi környezettől függ, a számos formális (például iskolák, egyetemek) és félformális (könyvtárak, múzeumok, színházak, koncerttermek, vásárok) keretein túl a fizikai környezet maga is rengeteg lehetőséget teremt a folyamatos tanulásra, illetve felfedezésre, beleértve a különféle viselkedési szituációkat is. Az ilyen, a szakirodalom által participatív tájnak hívott környezet lehetőséget ad a különféle szerepek és feladatok tanulására, az (öncélú) felfedezésre, képességeink tesztelésére, valamint önmagunk kifejezésére is. Az informális tanulás sokszor számos tevékenység (például játék, beszélgetés, olvasás, tévénézés, autóvezetés, bábémszkodás) mellékterméke.

A formális tanulási lehetőségek szervezése lényegében a városépítészet kompetenciáján kívül esik. Néhány megfontolás, elsősorban az intézmények térbeli elhelyezkedésével kapcsolatban, azonban mégis idetartozik. Egyik például a klasszikus lakóterületi szomszédság központjába helyezett általános iskola, amely a tanulás szerepéről és jellegéről tartalmaz implicit feltételezéseket, illetve értékítéletet. Egy másik dilemma pedig az a bizonyított felismerés, hogy a nagyobb (centralizált) létesítmények fajlagosan kevesebb viselkedési szituációt kínálnak, ugyanakkor jobb lehetőséget teremtenek a specializációra. A kommunikációs technológia rohamos fejlődése a fejlett országokban már megkezdte a formális oktatási formák legalábbis részleges átalakítását.

Egyes korcsoportok, különösen a gyermekek és serdülők igényei külön figyelmet érdemelnek. A gyermekeknek, azaz a világ jövő népessége nagy részének a városok informális bölcsők. A gyermekek és a környezet kölcsönhatásaiban az alábbi kérdésekkel szükséges kitüntetetten foglalkozni (Monchaux, 1981):

- érzékszervi és percepciók sajátosságai

ezek életkorral változnak, általában sokkal lassabban, de részletekbe menő “képet” alkotnak, különféle korlátaikra (például a tájékozódásban) tekintettel kell lenni a fizikai környezet tervezése során (például törekedni kell emlékezetes helyek, jelzőpontok “betervezésére”)

- lépték

bár nagyságuk jelentős skálán mozog, de az átlag felnőttnél, akihez a fizikai környezet méretezve van, kisebbek, ezért – hogy ne frusztrálódjanak rendszeresen mindennapi felfedező tevékenységük során – többek között a lépcsők elhelyezésére és méretére, a kilincsek, valamint az üzletek pultjainak magasságára, illetve berendezésére is figyelmet érdemes szentelni

- tevékenységeik

a felnőttekhez képest, akik hajlamosak megszerezni, kategorizálni és megfontolni egyes tevékenységeiket, a gyerekek inkább spontánul és impulzíven cselekednek (ez egyfajta tevékenység-éhség, valamint állandó ingerkeresés), hajlamosak bárhol játszani, de különösen azokat a helyeket kedvelik, amelyek érdekesek és próbára tevően kihívóak számukra

- társadalmi hatások

a fizikai környezet csak keret, illetve lehetőségalmaz, a meghatározó a kulturális és a társadalmi háttér (a befolyásoló tényezők magukba foglalják a szegénységet, az életmódot, a gyermek–szülő kapcsolatot, a felnőtt figyelem, illetve felügyelet mértékét)

- az általuk frekvenciált városi területek

lakóterületek, lakóterületi utcák, üzletek, formális és informális játszóterek (utóbbiakhoz tartoznak a természeti helyek, valamint az üres telkek, építkezések, személtlerakók, elhanyagolt telephelyek).

A fentiek tükrében a gyermekbarát fizikai környezet, függetlenül attól, hogy tudatosan alakították-e, funkcionálisan és esztétikailag megfelelő felületekkel, a képzeletet serkentő változatos formákkal és szintkülönbségekkel, világosan megkülönböztető és védelmet nyújtó határokkal rendelkezik, az unalmat elkerülendő változatos mozgásformákat és a természetes világgal (állatokkal, növényekkel és ásványokkal) való kapcsolatot kínál, valamint minimális közúti forgalom, illetve veszély terheli.

A serdülők sajátos igényeivel való törődést a városépítészet szintjén a különféle, általuk kedvelt változatos szórakozási, illetve sportolási lehetőségek jó megközelítése jelenti. Rekreatív területeik mellett figyelmet érdemel még az iskolák nagyobb környezetének kialakítása is. Gyakran felbukkanó antiszociális viselkedésükkel elsősorban a nevelés és a jó minőségű iskoláztatás szintjén lehet foglalkozni, bár az ilyen jellegű önkifejezési vágy kielésére speciális lehetőség biztosításával is meg lehet próbálkozni. Grafiti vonatkozásában ez lehet egy egyszerű, időszakosan újrafestett falfelület, de akár egy vízparti homok is felkínálhatja a mulandó artisztikus önkifejezés pillanatnyi lehetőségét.

A felnőttek ismeretszerzéssel, tanulással kapcsolatos igényeiket mobilabban elégíthetik ki. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy sokuk a mindennapok rutin életstílusába zárkózva, elsősorban a biztonságot keresve, illetve választva nem is jut el az igények hierarchiájában eddig a szintig. Az idősebbek elsősorban szemlélni szeretnek, az eseményeken kívül, de közel (nem szegregáltan) azokhoz. Figyelmet érdemel még az “élményipar”, a globális méretű és jelentőségű turizmus, az összes városépítészeti következményével (lásd többek között a 3.1, valamint az 5.3

fejezetrészeket). Az informális tanulást elősegítő városi környezet jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

- változatos lakás- és lakóháztípusok,
- olyan utca-, illetve telekosztási rendszer, amely támogatja a változatos viselkedési szituációk létrejöttét,
- változatos városi funkciók, illetve területfelhasználási tevékenységek együttélése,
- a közösségi intézmények gazdagsága,
- aktív gyalogos felületek, illetve járdák,
- különféle korokból származó épületek,
- kalandos játszóterek és parkok,
- időszaki rendezvények (vásárok, szabadtéri előadások, cirkuszok) megtartására alkalmas hely,
- köztéri grafika, jelzések, táblák, hirdetmények, cégérek,
- lehetőleg lombhullató növényzet.

Tanulság, hogy az ismeretszerzést segítő környezetek általában kevésbé rendezettek, komplexek, valamint egy kevés misztikus légkört is árasztanak. A tervezés céljairól ezért tágabb értelmezésben is el kell gondolkozzunk, hiszen az több kell, hogy legyen, mint egyszerűen egy rendezett, időtlen, karbantartott világ létrehozása. Az embereket ösztönözni kell a városépítészet eszközeivel is, hogy a körülöttük levő világ aktív használóivá váljanak, és ne csupán információk passzív befogadói maradjanak. Ez az ún. igényekre reagáló, vagy másképpen társadalmilag érzékeny környezet létrehozására irányuló törekvés a legutóbbi időkben a neoempirista városépítészeti munkájában jelenik meg (például Bentley és társai, Jacobs vagy Alexander).

Esztétikai igények

A környezetesztétikáról számos elmélet született, a Gestalt-törvényektől kezdve spekulatív filozófiai vagy alkalmazott pszichológiai megközelítésekig. Az esztétikai elméletek fejlődéstörténete szoros összefüggést mutat az általánosabb társadalmi fejlődéssel, beleértve misztikus, metafizikus, vagy vallási elképzeléseket is. A legújabb elemzések versengő esztétikai értékek egymás melletti jelenlétéről, mint társadalmi tényről beszélnek. Ezek szerint a legtöbb hatalommal rendelkezők azok akik, a leginkább képesek rávetíteni esztétikai értékrendjüket a város kialakítására, ezáltal a városépítészet tulajdonképpen reprodukálja a domináns esztétikai értékrendet (Hayward McGlynn, 1993). Mindenesetre úgy tűnik, hogy a különféle megközelítésekben kifejtett szempontok és elvek számos területen konvergálnak.

A szépség koncepciója igen összetett, többek között kultúra-, életkor- és iskolázottság-függő. A természeti környezettel ellentétben komplex városi együttesekre a szép szó helyett sokszor inkább az érdekes vagy az élvezetes jelzőket használjuk. A motiváció is alapvető különbségeket eredményez a megítélésben; nem mindegy, hogy a látványt egy turista veszi alaposan szemügyre önmagáért az esztétikai élményért, vagy egy helyi polgár mintegy melléktermékként "használja" mindennapi (esetleg sietős) tevékenysége során. A város, mint esztétikai élményeket nyújtó műalkotás alapvetően különbözik a többi műalkotástól, hiszen egyrészt kollektív művészet, másrészt a használó része a műalkotásnak, nem dönthet szabadon arról, hogy résztvevője kíván-e lenni annak. (Amennyiben egy festmény, amely előtt állva és kívülről szemlélve, vagy egy szobor

körüljárva nem tetszik, továbbléphetünk, vagy egy nem tetsző zeneszám esetén a rádiót egyszerűen lekapcsolhatjuk, a városban, a várossal ezt nem tehetjük meg!) A város, mint statikus kompozíció kívülről, madártávlatból való szemlélése, illetve vizsgálata a modernista városépítészet egyik legnagyobb, szinte érthetetlen melléfogása volt, ami szinte a közelmúltig kísértett. Mindez persze ismét felveti az ún. demokratikus, reagáló környezet koncepciójának érvényességét.

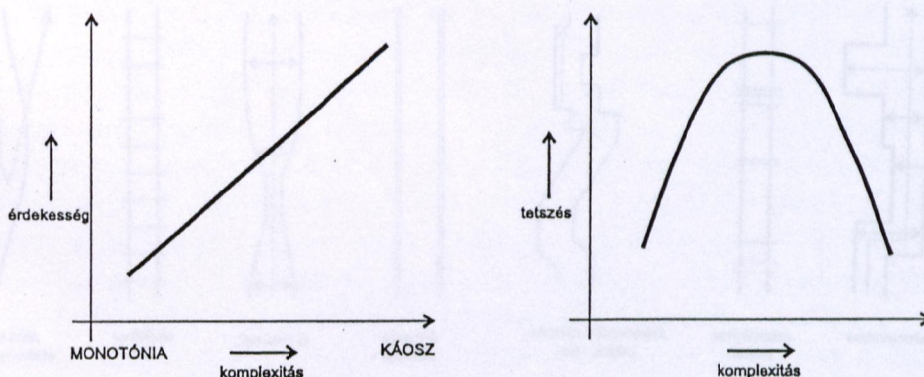
Az esztétikai élmény négy alapvető kategóriája (Nasar, 1992):

1. Érzékszervi

A percepció kb. 80%-a tudat alatti. Bár az emberek kb. 60%-ának domináns érzékszervi modalitása a látás, nem szabad figyelmen kívül hagyni a többi módon érkező benyomások szerepét sem. Például egy városépítészeti együttes szemlélése során a csobogó víz hangja, a növényzet vagy parfümök kellemes illata, a lehullott falevelekre érkező puha lépések mind jelentősen befolyásolhatják az esztétikai élményt. Mindez fordítva is igaz; a gépjárműforgalom vagy a légkalapács zaja, a szemét bűze, vagy az egyenetlen burkolaton való bukácsolás mind negatívan hatnak a teljes élményre. A látásról érdemes megjegyezni, hogy egyrészt sohasem képszerű, hanem az aktív és kutató szemmozgás fokozatosan hozza létre a vizuális képzetet, másrészt pedig "az emberek azt látják, amit ismernek", vagyis hogy az objektív világból érkező információk erős szubjektív szűrőkön mennek keresztül. Az ún. filter modell szerint a szűrő két rétege a kulturális háttérrel, illetve a személyiséggel függ össze (Rapoport, 1977).

A legfontosabb tanulság az, hogy a környezet minőségének vizuális érzékelését a társadalmi státusz, a kultúra, a tevékenység célja, a látogatás tartóssága és gyakorisága, a helyváltoztatás módja és sebessége mind befolyásolja. A vizuális érzékelésnek a városépítészet számára legfontosabb négy aspektusa a komplexitás, az emberi látás korlátai és jellege, a lépték, valamint a sebesség.

A komplexitás, vagyis a vizuális gazdagság utáni igény az ember változatosság kereső viselkedésére hívja fel a figyelmet. Érdekes megjegyezni, hogy pszichológusok kutatása szerint az állatoknak is szükségük van ilyen környezetre. A megfelelő mértékű komplexitás a káosz és a monotonia közötti egyensúlyi sáv.

14. ábra: Vizuális komplexitás diagramok (Rapoport, 1977)

A többé-kevésbé szabálytalan kúpszerű emberi látómező három markáns területe különböztethető meg: a perifériális, a tiszta és a részletes. Az ábrán közölt szögek értékei a sebesség növekedésével jelentősen csökkennek. Az emberi látás további, a városépítész számára lényeges korlátai: a méretéhez képest körülbelül 3500-szoros távolságban lévő tárgyat már nem láthatjuk, valamint a testbeszéd és egy ember neme csak egy körülbelül 120–150 méteres távolságon belül értelmezhető.

A tervezés számára levonható tanulságok között szerepel:

- az alapsík (járófelület, burkolat) megfelelő minőségű kezelése
Normál fejtartás mellett látómezőnk döntő részét foglalja el, mégis indokolatlanul kevés figyelmet szentelünk esztétikus tervezésének.

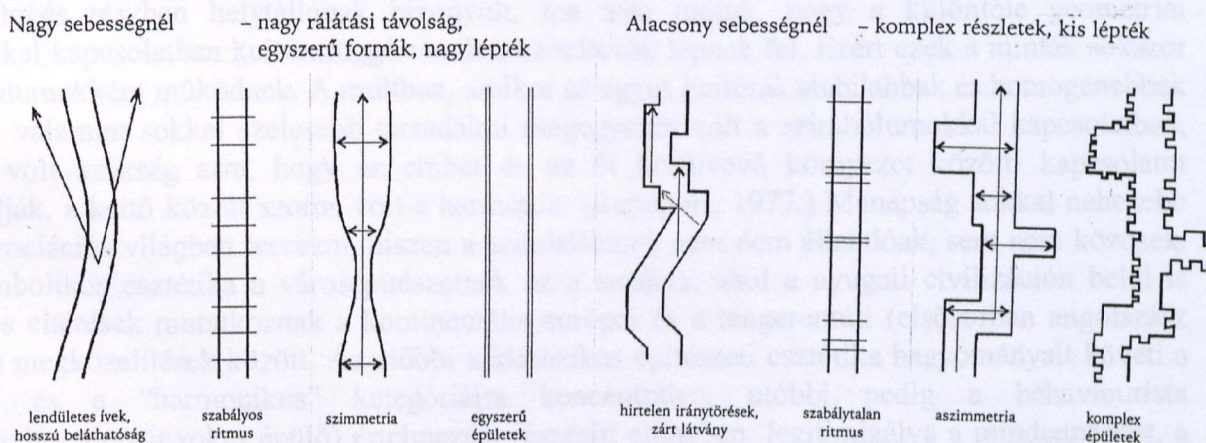
- az emberi lépték

A történeti városok kedvelt tereinek mérete szinte sohasem haladja meg a 120–150 métert, vagyis egy olyan léptéket, ahol a közvetlen emberi kontaktusok még bizonyos szinten fenntarthatók. Léptéknek elvileg bármilyen vonatkozási rendszert választhatunk, a városépítész számára ez azonban egyedül az ember lehet. Ez azt jelenti, hogy a város, illetve annak részletei egymáshoz és az emberhez, valamint az ember képességeihez úgy viszonyulnak, hogy képesek legyünk felfogni és megérteni azokat.

- szemlélő távolsága, valamint sebessége és a díszítettség mértéke, illetve részletei közötti összefüggés

A képelemek, illetve részleges látványok integrálását az érzékelő sebessége jelentősen befolyásolja. A sebesség ugyanakkor befolyásolja az idő és a távolság megbecsülését is. Ezért a különféle sebességtartományokhoz (gyalogosok, gépjárművek) elvileg a fizikai környezet különböző szintű komplexitása tervezendő. Ami séta közben felfedezni és tanulmányozni érdemes részletgazdagságnak tűnik, az nagy sebességnél káosznek mutatkozik.

A gyalogosok sebességüknél fogva szabadon fedezhetik fel a környezet finom részleteit is, bármikor megállhatnak, körülnézhetnek. Nagy sebességnél azonban ez lehetetlen, ugyanígy lehetetlen egy városi autópályát gyalogos sebességgel értékelni.

15. ábra: Autós, illetve gyalogos környezet komplexitása (Rapoport, 1977)

Az általános tanulság az, hogy az alacsony, valamint a nagy sebességre tervezett környezetek percepcionálisan inkompatibilisek. Ez persze nem okoz különösebb gondot a tisztán megjelenő szélső esetekben, például belvárosi gyalogos övezetek, vagy városi autópályák környezetében. A nagy kihívás olyan városi útvonalak (ún. folyosók) környezetének komplex kezelése, ahol a forgalom kontra gyalogos területfelhasználási tevékenységek konfliktusában egyik prioritása sem állapítható meg a másik rovására, hanem a konfliktusok kiiktatása helyett azok eltűrhető szinten való kezelésével egyfajta szimbiózisban kell, hogy együtt éljenek, biztosítva a városi élet lényegét jelentő gazdag változatosságot és a legszélesebb értelemben vett cserét.

2. Formális

Minden környezet rendelkezik egyfajta geometriával. A tervező is előbb-utóbb geometriai mintákat alkalmaz, egyrészt mint rendező elveket, másrészt mint az önkifejezés egy módját. A kompozíció geometriája többek között a Gestalt percepció elmélet segítségével elemezhető. Az ún. Gestalt-törvények az arányok, a ritmus, az egyensúly, a szimmetria, a hasonlóság és a kontraszt kérdéseivel foglalkoznak. Az aranymetszés törvénye például egy nevezetes és az emberi agy által kellemesnek érzékelt arányrendszer megfogalmazása. Hogy ez mennyire kultúrafüggő jelenség, arra nincsenek egyértelmű bizonyítékok.

A városkép érzékelése sohasem statikus, mint egy festményé, hanem szekvenciális. Ahogy a szemlélő mozog a környezetben, a látványok sorozata tárul fel számára az időben. A város észlelése ezért nem három, hanem négy dimenzióban történik. A sokféle látvány lehet tengelyes (axiális), zárt (íves utca végén), panorámás (kiemelkedő pontról), sziluett (oromfalak és tetők az éggel, mint háttérrel), keretezett (például kapu vagy keskeny köz által sejtetve), vagy szűrt (rácsos vagy növényzeten átszűrődő).

3. Szimbolikus

A Gestalt-pszichológia, miszerint a vonalak és formák önmagukban, tehát intellektuális beavatkozás nélkül is jelentést hordoznak, a kubisták, a városépítészetben pedig a racionalisták és a modernisták meghatározó ideológiájává vált. És bár ez az egyszerű stimuláció-érzelmi reakció összefüggés részben helytállónak bizonyult, ma már tudjuk, hogy a különféle geometriai mintákkal kapcsolatban kultúrafüggő tanult asszociációk lépnek fel. Ezért ezek a minták sokszor szimbólumokként működnek. A múltban, amikor az egyes kultúrák stabilabbak és homogénebbek voltak, valamint sokkal szélesebb társadalmi megegyezés volt a szimbólumokkal kapcsolatban, ritkán volt szükség arra, hogy az ember és az őt körülvevő környezet közötti kapcsolatot vizsgálják, a kettő között szoros volt a harmónia. (Rapoport, 1977.) Manapság sokkal nehezebb az asszociációs világban tervezni, hiszen a szimbólumok sem nem állandóak, sem nem közösek. A szimbolikus esztétika a városépítészetnek az a területe, ahol a nyugati civilizáción belül is jelentős eltérések mutatkoznak a kontinentális európai és a tengerentúli (elsősorban angolszász típusú) megközelítések között. Az előbbi a klasszikus építészeti esztétika hagyományait követi a “szép” és a “harmonikus” kategóriáira koncentrálva, utóbbi pedig a behaviourista (viselkedéstudományokra épülő) értelmezést részesíti előnyben, legitimizálva a mindennapost, a névtelent, a spontánt és a vulgárist is.

4. Intellektuális

Az esztétikai élmény e kategóriájában a szemlélő élménye többek között abból származik, hogy megérti a létrehozó (tervező) ideológiáját, valamint a szóban forgó városi együttest, mint művészi önkifejezést tekinti. Természetesen ez vonatkozik a történeti városok kialakulásának megértésére és elemzésére is. (Például az indiai Jaipur szimbolikájának megértése a hindu mandala segítségével különleges intellektuális élmény.) Ez a fajta igény valószínűleg elsődlegesen kognitív, másodlagosan esztétikai, és csak az embereknek egy igen kis hányada foglalkozik vele. Napjainkban is több tervezési ideológia él egymás mellett, mint például a neoracionalizmus, a neoempirizmus, a neotradicionalizmus, a diszkrét építészet vagy a dekonstruktivizmus. Megértésük fejlett intellektust és tudatos erőfeszítést igényel, amellyel még szakemberek körében sem mindig találkozni. Persze egy tervezési szándék megértése bár önmagában élmény, mégsem feltétlen jelenti, hogy az megnyeri a tetszésünket is. Újabb és újabb városépítészeti ideológiák keletkeznek, sokszor nem azzal a céllal, hogy a környezetet emberibbé tegyék, hanem azért, hogy újak legyenek. Az empirikus iskolán kívüli irányzatok közös jellemzője, hogy a tervezők saját motivációik, aspirációik és asszociációik segítségével értelmezik a környezetet. Az így keletkező normatív elméletek nem kapcsolódnak szervesen az emberi tapasztalatokhoz. (A városépítészeti ideológiákkal a 2. fejezet foglalkozik.)

Egy városépítészeti együttes mindenképpen tekinthető művészeti alkotásnak is, hiszen kifejezi a közösség, a város kultúráját, valamint azt is, hogy a városépítész (team) mit tart helyesnek a társadalomról. Egy intellektuális esztétikai “nyilatkozat” természetesen a többség számára provokáló is lehet (lásd például Szentendrén a 11-es út mellett felállított Tungsram-izzóra emlékeztető sárga, valamint a piros körmű emberi ujjat ábrázoló köztéri szobrokat).

A város nemcsak önmaga lehet műalkotás, hanem köztéri művészeti alkotások hordozója is. A szobrok, szökőkutak, burkolatok, falfestmények és díszítések szerepe többértű:

- a környezet szépítése,
- a közösség önbecsülésének, identitásának erősítése (például emlékművek esetén),
- a közművelődés, valamint
- kiállítási lehetőség biztosítása a művészek számára.

Összefoglalásul: az esztétikai igények két dimenziója az önkifejezés és a szépség. Előbbi szem előtt tartása tehet egy városépítészeti együttest elfogadhatóvá azáltal, hogy adott esetben nem teljes befejezettsége révén módot ad használóinak ez irányú igényük kielégítésére is, azaz rányomhatják bélyegüket fizikai környezetükre, megteremtve az otthonosság és a kötődés érzését. (Ez a fajta személyes “bélyeg” tesz többek között egy lakást otthonná.) A nehezen megfogható szépség utáni vágy pedig az élvezettel hozható összefüggésbe, melynek forrása lehet érzékszervi (például egy felület tapintása), formai (geometriai), szimbolikus (azaz személyes asszociációkra épülő), valamint intellektuális. Természetesen a jól funkcionáló városépítészeti együttesek párhuzamosan egy sereg igényt képesek kielégíteni. Például egy egyszerű játszótér is a gyerekek testi fejlődésére vonatkozó alapvető fiziológiai követelmények, valamint a biztonságérzet mellett kognitív és esztétikai igényeket is szolgál. Megfelelő multifunkcionális miliő megtervezése igen nehéz feladat, ez is magyarázza, hogy a tervezők többsége miért csak néhány kérdésre redukálja sokszor a tervezési problémát.

5.2 A társadalmi státuszról és tervezési következményeiről

A társadalmi osztályok, illetve rétegződés a (város)szociológiában talán leggyakrabban használt változó. Különböző részletezettségű osztályozások léteznek, amelyek számszerűsíthető (például jövedelem, képzettség, foglalkozás) és közvetlenül nem mérhető kritériumok (például hatalom, presztízs, tisztelet) alapján jönnek létre. Egy gyakran használt megkülönböztetés az alábbi módon definiál:

- a) alsó osztályok: alacsony jövedelem, jellemzően alkalmi munka, vagy nem állandó munkahely, alacsony iskolázottság
- b) munkásosztály: állandó állás, fizikai munka
- c) alsó középosztály: mérsékelt, alkalmazotti jövedelem, rendszeres irodai munka
- d) felső középosztály: magas iskolázottság, kényelmes jövedelem, gyakran önálló vállalkozás, képzettség mindenképpen rugalmasan, más szférába is átvihető
- e) felső osztályok: jelentős vagyon, legalább mérsékelt iskolázottság, a foglalkozás (ha van) tekintélyt parancsoló.

Természetesen ennél jóval finomabb osztályozásra is szükség lehet. Bizonyos emberek csak speciális kategóriákba férnek bele. Még a leghomogénebb társadalmi csoportban is további megkülönböztetésekre kerül sor, például az öltözködési stílus, hobbi, (tudományos) eredmények, stb. alapján. Például a tengerentúli (amerikai típusú) közösségeken belül, területi pozíciójuktól függően (városközpont, előváros, vidék) igen eltérő jellemzőkkel rendelkező népességcsoportok különböztethetők meg. Belvárosi közösségeken belül például

- a kozmopoliták (tipikusan művészek, tudósok)
- az egyedülálló gyermektelenek („szinglik”)
- az etnikai csoportok tagjai (zárt közösségekben)
- a lecsúszottak (városi szegények)
- a csapdába kerültek („lefelé mobilok”, leszakadó rétegek)

típusú csoportokat különböztetett meg Gans (1968).

Bizonyos, elsősorban német szociológiai iskolák viszont vitatják az osztályelemzés érvényességét. Az „osztályok haláláról” érvelnek, mert szerintük az emberek vágyai, viselkedése, vagy politikai magatartása sok esetben kevés (efféle) meghatározottságot mutat. Kialakul a „rizikótársadalom” fogalma, amely szerint az emberek együttesen néznek szembe a globális problémákkal, mint például a túlnépesedés, a környezetszennyezés, a természeti katasztrófák, a tőzsdeválság, vagy a terrorizmus. (Almási, 1998.)

Számunkra a lényegesek a különböző társadalmi osztályoknak, illetve csoportoknak a fizikai környezet formálásával kapcsolatos vonatkozásai. Kiterjedt külföldi kutatások alapján ezek a területek a lakásminőség, a környezettípusra (lakóhely) vonatkozó preferencia és a társadalmi keveredés kérdései (Lang, 1987). Szociológiai kutatások világosan kimutatták, hogy nincs semmiféle bizonyíték arra, hogy a gazdagoknak és a szegényeknek, pusztán e megkülönböztetés alapján, jelentősen eltérő környezetminőségi igényeik lennének. Persze a különböző társadalmi-gazdasági helyzetű csoportoknak különböző elképzelésük van a megfelelő lakásról. Ami a társadalmi keveredést illeti, a kérdés az, hogy milyen szinten kívánatos a homogenitás, hiszen ami

az egyik szinten egy homogén közösség, az egy magasabb szinten egy heterogén környezet része. Alacsonyabb osztályokhoz tartozók szétszórása középosztály lakóközösségében izoláltság érzetéhez vezethet.

A társadalmi státusz az emberi társadalmak történetével egyidős, és még egalitáriánus, illetve demokratikus társadalmakban is töretlenül jelen van. Ennek oka azok a fontos funkciók, amelyeket betölt:

- csökkenti a bizonytalanságot a társadalmi érintkezések során,
- az emberek szeretnek hasonló emberekkel találkozni,
- az önbecsüléshez, illetve az önkép kialakításához nagyban hozzájárul.

A társadalmi státuszt számos módon kommunikáljuk: a beszédstílussal, az öltözködéssel, a lakóhely megválasztásával, rekreációs szokásokkal stb. Az épített környezet – többek között - a társadalmi státusz kifejezésének fontos eszköze, mivel szimbolikus jelentéstartalma gazdag. Jelentősége a hazai várostervezésben mindeztidáig nem kapott megfelelő hangsúlyt. Várostervezési konzekvenciái az alábbiakban foglalhatók össze.

1. *A változással szembeni ellenállás és különféle jelenségei*, amelyekre a külföldi szakirodalom az alábbi szellemes rövidítésekkel utal:

- ❑ lulu ('locally unwanted land uses' – azaz helyben nemkívánatos tevékenységek),
- ❑ nimby ('not in my backyard' – ne az én kertemben),
- ❑ banana ('build absolutely nothing anywhere near anybody' – semmit se építsünk senki közelében sem),
- ❑ dream ('damn right for everybody apart from me' – átkozottul érvényes mindenkire, kivéve engem).

A fenti megnyilvánulások általában olyan létesítményekkel kapcsolatosak (például szennyvíztisztító, lakótelep), amelyek vélhetően csökkenthetik a lakóhely társadalmi státuszát. Az olyan létesítmények, amelyek imázsa növelheti ezt a státuszt, kívánatosnak minősülhetnek (például közpark, rekreációs létesítmények, magasabb társadalmi státuszú nívós lakópark).

2. *A lakás- illetve ingatlan tulajdon*, amelynek megszerzése univerzális céllá vált az egész világon, és amelynek léte mindig magasabb társadalmi státusszal jár. (Itt meg kell jegyezni, hogy ingatlan tulajdonlása az emberi létnek egyáltalán nem természetes állapota, mint ahogyan azt hajlamosak vagyunk axiómaszerűen elfogadni. Sok előnye van a különféle bérleti formáknak is, ezek közül talán a legfontosabb a nagyobb fokú mobilitás, kisebb lekötöttség, illetve elkötelezettség, valamint a rugalmas alkalmazkodás az időben változó igényekhez.)

Az ügyes beruházók hasznot húz(hat)nak abból, hogy alacsony társadalmi státusszal rendelkező, tehát olcsóbb területeket felvásárolnak, és megfelelő fejlesztéseik segítségével növelik annak státuszát. Ehhez azonban megfelelő lépték, illetve nagyságrend kell, kis területen ez a tapasztalatok szerint nem valósítható meg. Megfigyelhetjük azt is, hogy a piacra kerülő fejlesztés (ingatlan), például lakópark, a marketing során kivétel nélkül a felső középosztály életstílusához kapcsolódó imázssal jelenik meg mind a projekt elnevezése, mint a képi illusztráció vonatkozásában.

3. *Az ún. kizárásos városfejlesztési politika alkalmazása a helyi városrendezési előírásokban*, mint például a minimális teleknagyság minden megalapozott szakmai indok nélkül magas

értékben való megállapítása, vagy bizonyos lakás-, illetve lakóház típusok kizárása. A nyilvánvaló cél bizonyos nemkívánatos társadalmi rétegek beköltözésének megakadályozása, tehát a diszkrimináció. Itt felmerül egyrészt a városépítész felelőssége is, valamint a társadalmi részvétel azon fontos tanulsága, hogy a több (hatalom) nem feltétlenül jelent jobbat.

4. Meglepő módon sokszor még a *műemlék-, illetve értékvédelem is* szoros kapcsolatban lehet a társadalmi státusz emelésére vonatkozó törekvésekkel.

Végezetül az emberi társadalmak meghatározó jellemzője (például a méhekével vagy a hangyákéval ellentétben), hogy minden egyede egyszerre több közösséghez is tartozik; legalább egy helyhez kötött közösséghez (például család, falu, szomszédság, egyház, város), amely tipikusan a társadalmi szolidaritásra fekteti a hangsúlyt, valamint legalább egy hely nélküli közösséghez (például osztály, szakma, klub), amelyek viszont a környezetükkel szembeni másságot "ünneplik". Ezen utóbbi csoportok is időnként kénytelenek térben realizálódni (például közgyűlések, bankettek, kongresszusok, szertartások), hiszen e nélkül fennmaradásukat kockáztatnák (Hillier, 1989).

A különféle mértékben területhez, illetve helyhez kötött osztályok különféle morfológiai követelményeket igényelnek kapcsolataik fenntartásához. A kiszámítható, de nem kontrollált találkozásokat kínáló hagyományos városi utcák azokat privilegizálják, akik helyfüggők. Megfordítva: az olyan típusú beépítés, illetve létesítmények, amelyek nem segítik elő az ilyen találkozások sűrűsödését, az olyan társadalmi osztályoknak nyújtanak inkább megfelelő környezetet, amelyek kapcsolatai szelektívebben jönnek létre, tértől, illetve távolságoktól független hálózatok támogatásával. Az elmúlt kétszáz év városépítészete fejlődéstörténetének legfőbb paradoxona, hogy a helyhez kötött közösségek igényeit nem támogató beépítési módokat kínálták (lásd a lakótelepeket) pont azoknak, akik társadalmi kapcsolatai ettől függenek, és mindezt a közösség nevében (Peponis, 1989)!

Az amerikai Jane Jacobs volt az, aki először mutatott rá arra, hogy az olyan városi környezet, amely a helyfüggő osztályok életmódjának kedvez, nem hátrányos azoknak sem, akik inkább földrajzi távolságokat átívelő, szelektívebb kapcsolatokat tartanak (Jacobs, 1961). Nem véletlen, hogy a rehabilitált belső városi területek dzsentrifikálódnak, azaz népszerűvé válnak a tehetősebb fiatal értelmiségi rétegek (yuppie-k) körében (lásd például Budapesten a SEM IX. Rt. által folytatott ferencvárosi rehabilitációt). A városi típusú, sokféleséget hangsúlyozó környezetben a különféle embereknek rendszeresen össze kell találkozniuk, ahelyett, hogy egyfajta idealizált világképet reprodukálnának. Mindez nagyobb pszichológiai érettség elérését teszi lehetővé.

A hagyományos városi utca pedig lehetővé teszi a különféle életmódok és az informális nyilvános kapcsolatok természetes összefonódását. Mivel a társadalom az embereket különféle osztályokba sorolja be, a városi utca a társadalmi méretű újraintegrálódás egyik eszköze lehet.

Bár az életmód is a társadalmi rétegződéshez szorosan tartozó kérdés, a tapasztalat azt mutatja, hogy az homogén társadalmi csoportokon belül is jelentősen változhat etnikai, vallási, de személyes preferenciák alapján is. Ezért külön alfejezetben kiemelten érdemes foglalkozni vele.

A hazai életstílus csoportokat az orientáció (társas-, státusz-, vagy siker-), valamint a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely szerint (lent, középén, vagy fenn) kilenc típusba sorolja egy tipikus, a fogyasztói célcsoportokat számbavevő, (hely)marketing szemléletű megközelítés (Fischer, 2005):

- ❑ társas-orientáció: biztonságkereső, kísérletező, önmegvalósító,
- ❑ státusz-orientáció: reménykedő, otthonülő, megállapodott (ez a csoport az ún. „főáram”),
- ❑ siker-orientáció: teradicionális munka-etika, törekvő, versengő.

Ezek a csoportok – bár a korreláció kimutatható – nem feleltethetők meg egy az egyben a társadalmi rétegződésnek, hiszen egy-egy életstílus típus több réteget is átfoghat.

5.3 Életmódjaink

Az emberek személyes jelenlétükkel és tevékenységükkel egyaránt formálják közvetlen lakókörnyezetüket. A választott lakóhely, az otthon, vagy a szomszédság sok mindent elárul az ott élők életmódjáról. Egy ház vagy lakás még nem otthon, csak ha használóik rányomják személyes bélyegüket. A környezetpszichológia segítségével olyan sokatmondó kérdések elemezhetők ezen a szinten, mint a privát miliő megteremtésének módjai, a berendezés, dísz tárgyai, színválasztás, hobbik, háziállataink, vagy a gépkocsihoz való viszonyunk. A személyesség vagy otthonosság megteremtésére vonatkozó igény lényegében igaz a tágabb környezetre is. Ezen a szinten a felmerülő kérdések között szerepel a környezeti stressz, a közbiztonság, a közösségi érzés kifejlődése, a munkahelyi és az iskolai környezet vagy a rekreáció (Marsh et al, 1990). Mindezek tárgyalása során elkerülhetetlen némi átfedés az 5.1 fejezetben tárgyalt Maslow-modell emberi igényeivel.

A közvetlen környezet

Az otthon

Az otthonunk több mint pusztán falak és tető. Az otthon osztja ketté a világot a miénkre és a többire. Amikor otthon vagyunk, a területiális jogok komplex rendszere megvéd minket a külső világgal szemben. Itt tudjuk a legnagyobb ellenőrzést gyakorolni közvetlen környezetünk felett. A területiális viselkedés mások jogainak és életmódjának tiszteletben tartását is jelenti. A kerítés vagy a bezárt ajtóra akasztott “Ne zavarj!” tábla a legegyszerűbb megnyilvánulásai a viselkedésnek, azonban a törölközőbe hímzett monogramok vagy ruhánk külön szekrényben való tartása is ennek finomabb megnyilvánulásai. A területiális ellenőrzés sokféle lehet a jogitól (például a háziúr), a ház környezetére is kiterjedő szimbolikusig (például a ház előtt rendszeresen szokásjog alapján parkoló autó). Az emberek és az állatok területiális viselkedése közötti egyik fontos különbség, hogy az emberek időnként kívülállókat is meghívnak területükre (például vendégség). A kommunikációs technológiáknak (kezdetben a telefonnak, majd a rádióknak és a televízióknak, legutóbb pedig a személyi számítógépnek) köszönhetően az otthon és a külvilág kapcsolata változóban van. Míg egyre több tevékenységhez (például szórakozás, vásárlás, bankügyletek) el sem kell hagyni otthonunkat – ami sokak számára kétségtelen előnyökkel is szolgál, valamint stresszt oldó személyes kapcsolatok kiterjedt hálózatának kialakulását is elősegíti –, rengeteg nemkívánatos információ is átlépi így a küszöböt, ami az otthon elsődleges funkciójának (vagyis a gyermekek-fiatalok védelme) erodálásához vezet.

Az otthon fogalma meglehetősen bonyolult és kultúrafüggő; nyugati kultúrákban általában egy állandó épületben birtokolt vagy bérelt hely, más kultúrákban azonban nem egyszer egy kunyhó, sátor vagy egy csónak. Az otthon pszichológiai jelentősége négy fogalommal foglalható össze: rend, ellenőrzés, identitás és kapcsolat. Fizikai funkciói, vagyis a hajlék és a komfort, nem választhatók teljesen el a pszichológiaiaktól. A megfelelő otthon megteremtése döntő a jövő generációját jelentő gyermekek számára, felnőttként pedig a saját otthonuk nyújtja majd a lehetőséget személyiségük kibontakoztatására.

Mivel az otthon ilyen központi jelentőségű életünkben, ezért bármilyen ebben okozott változás, kár vagy behatolás komoly traumát okoz. Betörés esetén a személyes térbe való ellenőrizetlen behatolás okozta pszichológiai trauma sokszor nagyobb, mint a veszteség. Az érzelmi reakciók skálája a dühtől a szomorúságon át a félelemig terjed. Sokaknak a trauma olyan nagy lehet, hogy az otthonba vetett bizalmuk, illetve hitük sohasem jön tökéletesen rendbe. Ez a sokk különösen az otthon elvesztése esetén gyakori, amelyet természeti katasztrófák (árvizek, földrengések, tüzek vagy szélviharok) okoznak. A hajléktalanság pedig egyre kevésbé csak a fejlődő világ problémája. A legfontosabb leszögezni azt, hogy az urbánus nomád életmód romantikus fikció, és hogy a hajléktalanoknak csak egy töredékük a saját akaratából az.

A költözés is mindenképpen stresszt okozó változás, még önkéntesen elhatározott esetben, az új, esetleg nagyobb vagy jobb izgalma ellenére is. Városrekonstrukciós beavatkozások eredményeként a kényszerű lakóhely-változtatás által okozott trauma pedig pszichológusok szerint olyan nagy lehet, mint például egy szeretett hozzátartozó elvesztése esetén.

A lakás, illetve a lakóhely megválasztása

A lakás és lakóhely "szabad" megválasztásában számos objektív, valamint tudatos és tudattalan szubjektív tényező befolyásol bennünket. A legerősebb anyagi korlátokon túl olyanok, mint a foglalkozás, a társadalmi aspirációk, az ingatlan értékének tartóssága, esetleg tradíciók, valamint múltbeli élményeink, illetve tapasztalataink. A társadalom mobilabb rétegének (például a yuppiek) a lakásválasztás sokszor nem több mint például egy autó kiválasztása, hiszen munkájuk miatt sokszor kénytelenek költözni. Az otthonteremtés csak másodlagos, jóval a fizikai burok elkészülte, illetve megvásárlása után jelentkezik. Másoknak a lakóhely választása vagy adottsága egy életre jelentő kötöttséget, illetve kötődést jelent. Tradicionális környezetben az otthonteremtés még a házépítés teljes befejeződése előtt megkezdődik. Az újabb generációk igényeinek megfelelő bővítés, felújítás folyamata tulajdonképpen sohasem fejeződik be.

Meglepő kutatási eredmény, hogy a választás két legfontosabb tényezője, a hely és az épület, illetve lakás minősége között nem feltétlenül van szoros kapcsolat, azaz az emberek egy része meglepően nagy kompromisszumra hajlandó a lakásminőségben egy kíváncsnak tartott hely kedvéért, mások pedig gyengébb környéken is szívesen élnek jó minőségű lakásban. A lakásválasztás szempontjai rendkívül sokfélék: a pénzügyi lehetőségek mellett a családnagyság, az életmód, a társadalmi státusz, a munkahely, a hely státusza, régi vagy új építés, az építészeti stílus, a laksűrűség, a beépítés jellege, szolgáltatásoktól, a központtól, illetve rekreációs

lehetőségektől való távolság, az iskola, illetve gyermekintézmények színvonala és megközelíthetősége.

A privát miliő

A privát miliő (visszavonultság) hatékony megteremtése jelentősen befolyásolja a többi emberrel való kapcsolatunkat. Az ember saját identitását, illetve egyéniségét a másokkal való kapcsolata során fejleszti. Ennek során bizonyos esetekben és ideig kitárulkozik, más esetekben visszavonultságra, nyugalomra vágyik, és mindezt az általa ellenőrzött módon és mértékben.

A túlságosan nagymértékű visszavonultság magányosságot okozhat, mert egyrészt úgy érezhetjük, hogy másokat nem érdeklünk, másrészt mert nem kommunikálunk másokkal. A túl kevés pedig a zavartság érzetét keltheti a zsúfoltság érzése és saját visszavonulás utáni igényünk miatt.

A vágyott privát miliő sokféle lehet: néhány nyugodt perc, amíg magunkra maradunk gondolatainkkal, megszakítás nélküli beszélgetés vagy olvasás akár egy zsúfolt helyen is, intim együttlét valakivel, kis csoport találkozója anélkül, hogy idegen szemek vagy fülek ellenőriznék, vagy csak egyszerűen a szemkontaktus elkerülése például egy zsúfolt liftben. Az otthoni környezetnek (is) lehetőséget kell erre nyújtania, használoinak pedig a környezet jelzéseit olvasniuk kell tudni. Ha az otthon nem nyújtja azt a kívánt mértékben, az sokkal nagyobb stresszt okoz, mint egy túlszúfolt intézmény vagy közlekedési eszköz, mert onnan nincs menekvés. A dinamikusan változó és komplex igényekhez igazodó privát miliő menedzselése bizonyos íratlan szabályok kialakítását igényli, amelyek nagy része természetesen család- és kultúrafüggő.

Univerzálisnak tűnő társadalmi etikett például, hogy invitálás nélkül nem lépünk más otthonába, még akkor sem, ha az ajtót nyitva találjuk. Család- és személyiségfüggő etikett határozza meg, hogy megzavarhatunk-e valakit például a családban tévénézés közben saját sürgős mondanivalónkkal. Külön gondot szükséges fordítani a gyerekek privátmiliő-igényére, mely az életkor előrehaladtával növekszik (csecsemő – nincs saját személyes tér, gyermek – külön szoba, serdülő – igény a fürdőszoba ajtajának bezárása). Mindezen igényeket a viselkedésen, testbeszédén, tevékenységen kívül az egyes terek, illetve szobák berendezése, azok használata is kommunikálja. Általában a nappali, az étkező, esetleg a konyha, a vendégfogadásra is használt közösségi zóna (kétszintes elrendezés esetén jellemzően a földszinten), míg a hálószobák és a dolgozó sokkal inkább a magánszférába tartozó területek (kétszintes ház esetén jellemzően az emeleten), ahová kívülálló határozott hívás nélkül nem léphet, kivéve a fürdőszoba használatát engedély kérése után.

A lakás, illetve a ház berendezése és díszítése

A ház külső kialakítása, az otthon berendezése, díszítése személyiségük markáns megnyilatkozása. Könyveink, kiállított dísz tárgyai személyes történetünkről árulkodnak. Asszociációikkal ezek a tárgyak sok ember számára a múlt és a jövő közötti kapcsolatot jelentik. A különféle színek és fények, illetve megvilágítás pedig jelentősen befolyásolják hangulatainkat. Az otthoni saját szoba nemcsak a privát lét igényeit szolgálja, hanem lehetőséget ad arra is, hogy a család tagjai személyiségük bélyegét ízlésüknek és fantáziájuknak megfelelően rányomhassák

közvetlen környezetükre. A dekoráció azonban nemcsak identitásunk megnyilatkozása, hanem egy társadalmi csoport, illetve kultúra hagyományait, normáit és szokásait is jellemzi, valamint sokszor a társadalmi státuszt is tükrözi. Amellett, hogy mindannyiunknak igénye személyiségünk valamilyen mértékű kifejezése, ugyanakkor sok embernek az is igénye, hogy a közvetlen lakókörnyezetéből, vagy/és társadalmi csoportjából jelentősen ne lógjon ki. Az individualitás és a szolidaritás kombinációi azonban sokszor konfliktusba is kerülhetnek. A környezet uniformitása például nyomasztó is lehet, amelytől adott esetben szándékosan akar valaki eltérni.

Sokszor a dekoráció nem a használó mostani életmódjáról árulkodik, hanem aspirációiról, azaz arról, hogy hogyan szeretne élni. De óvatosan kell bánni azzal, hogy egy-egy külsőségből következtetéseket vonjunk le az ott lakó személyiségére vonatkozóan, hiszen az számtalan befolyásoló tényező együttes hatásának eredménye.

Érzékszervi élmények

Ha nem is mindig tudatosan, de mindegyik érzékszervünk (tehát a látáson kívül a hallás, tapintás, szaglás, sőt még az ízlelés is) hozzájárul valamilyen módon ahhoz, hogy otthon érezzük magunkat. A szagokkal kapcsolatos attitűd a kultúrával változik. Például mediterrán, közeli fizikai kontaktuson alapuló társadalmakban a szagoknak jelentősebb hangulati és kommunikatív szerepe van. Angolszász, az antiszeptikusságot hangsúlyozó kultúrkörben inkább a szagmentesség az általánosan elfogadott norma. Bár a szaglás és a hallás csak igen korlátozottan szelektív, az otthoni környezet az, ahol ezek felett a legnagyobb ellenőrzést, illetve befolyást tudjuk gyakorolni.

A zaj nemkívánatos hanghatásként definiálható. Egy más esetben kellemesnek tartott zeneszám is bizonyulhat zajnak, amennyiben zavar bennünket egy adott tevékenység során. A zajjal kapcsolatos attitűdünket nagymértékben befolyásolja tehát az aktuális tevékenység, amit végzünk, lelki és fizikai állapotunk, a zaj okozójához fűződő viszonyunk, de természetesen a zaj erőssége, tartóssága és gyakorisága is. Érdekes megfigyelni például, hogy az emberek sokkal érzékenyebbek a szomszédból jövő zajra, mint a külső forrásból érkezőre, vagy az utcán elhaladó, de a helyi közösséghez tartozó gépjármű zaja kevésbé tűnik zavarónak, mint egy másik hasonló, de idegen járműé (az átmenő forgalom részeként). A különféle anyagok és textúrák érintésével kapcsolatos élmények pedig különösen gyermekkorban fontosak, és jelentősen hozzájárulnak a környezet gazdagságáról kialakult emlékeinkhez.

A pihenés

Pihenésünk, szabadidős tevékenységeink háromnegyed része otthoni. Ezért, és mivel többségünk számottevő (ha nem a legtöbb) időt otthon tölt, az otthon a legfontosabb pihenő-, illetve szabadidős terület. E tevékenységek egyik legfontosabb meghatározója a rendelkezésre álló tér. Még szűkössége esetén is a konvencióktól szabaduló ötletek segítségével számos tevékenységnek nyújthat teret például egy konyha, hálószoba vagy garázs. A kert talán az egyik legsokoldalúbban kihasználható terület ezen a téren, a konyha pedig természeténél fogva egyfajta természetes mágnesként a családi élet fókuszpontja.

Várostervező egyetemi hallgatókkal általam is – a University of New South Wales, School of Town Planning nappali undergraduate kurzusán az 1990-es évek elején - elvégzett kísérlet általános tanulsága, hogy otthonainkban az egyes szobák, helyiségek, illetve terek tradicionális elnevezése, valamint azok érdemleges használata jelentősen eltérhet egymástól. A gyakorlat lényege, hogy az otthonukról készített alaprajzon egyrészt konvencionális elnevezésekkel meg kellett címkézniük az egyes helyiségeket, majd mindegyikről leírni az ott ténylegesen folyó tevékenységeket, valamint három szóval jellemezni a helyiségről kialakult érzéseiket. Összességében megállapítható, hogy otthonaink még rengeteg kiaknázatlan lehetőséget nyújtanak e téren is.

Étkezések

Hogy mit, mikor, hogyan és kivel eszünk, az nem egyszerűen csak táplálkozási kérdés, hanem sokkal inkább az életmódé, illetve társadalmi szokásoké. A részvétel, a gondolatok, gondok, örömek megosztásának egyik fontos eszköze a közös étkezés, így fontos szerepe van emberi kapcsolataink alakításában, úgy a családon belül, mint barátok körében. Az étkezés formálisabb szerepe a szórakoztatás, elkápráztatás, illetve a társadalmi státusz kifejezése is lehet, különösen üzleti, vagy szakmai társadalmi érintkezés során. A rituálé lényege, hogy kifejezzük: a másik fél valamilyen szempontból fontos nekünk, törődünk vele, hiszen legfinomabb falatjainkat osztjuk meg vele, melynek során meglehetősen intim módon magunkról sok mindent elárulunk. Meg kell említeni azonban azt is, hogy az étkezést a ruházkodáshoz hasonlóan jelentős mértékben befolyásolja a divat is. Nehéz magunkat kivonni az újabb és újabb étkezési trendek, valamint az egyre elérhetőbbé váló más kultúrák konyhájának hatása alól. Az étkezés ugyanakkor a szexualitáshoz is erősen kötődik az agy érzelmi és motivációs mechanizmusain keresztül, hiszen mindkettő érzéki tevékenység.

A közös étkezésre annak céljától és kívánt hangulatától függően sokfajta helyszín jöhet szóba: a konyhától vagy egy hangulatos pincétől a kerten illetve teraszon át a formális étkezőig vagy a tévé előtt, illetve a hálósobában tálcán elfogyasztott szendvicsig. A közös étkezés ültetése, a fogások tálalásának módja, azok sorrendje, de még a fogyasztás társadalmilag elfogadott módja is erősen kultúrafüggő. Nyugati kultúrákban például mindenkinek terítéssel megjelölt saját helye van, az egyes ételféleségekhez pedig megfelelő eszközökkel illik nyúlni (kanál, halkés, desszertvilla stb.). A kéz használata csak kenyér, gyümölcs és sajt esetén elfogadott, ugyanakkor az arab világban gyakori, hogy közös tálakból kóstolják körbe az egyszerre felszolgált fogásokat; a thai konyha nem használ kést, a japán teaelfogyasztás pedig egy kifinomult ceremónia.

A személygépkocsi

A személygépkocsi által eredetileg kínált legnagyobb előny, vagyis az “ajtótól ajtóig” mobilitás városi környezetben néhány utazás típusnál (például a belvárosi ügyintéző forgalom esetén) eltűnőben van. Ennek, valamint jelentősen emelkedő költségeinek ellenére úgy tűnik, hogy az autó továbbra is jelentős (szimbolikus) helyet tölt be életünkben. Sokunk élete során többet költ autókra (valamint autós felszerelési tárgyakra, magánrendszámra, garázsra), mint amennyit otthonába investál! Ennek oka, hogy a személygépkocsi sokkal több számunkra, mint egy funkcionális, kényelmi használati eszköz: havi jövedelmünk és értékeink mobil kifejezője is

egyben. Sok más, minket körülvevő tárgyhoz hasonlóan egyfajta nyilatkozat magunkról, önképünkéről, aspirációinkról, sokak számára pedig a szabadság és a társadalmi státusz szimbóluma. Az autó sok esetben olyan mértékben vált családtaggá, hogy a ház elrendezését, illetve bejáratát (lásd garázskapu, előkert) is uralja.

A típusválasztás szociológiai kutatások szerint sokat elárulhat a személyiségről. A sportos, erősebb motorral rendelkező vagy kétajtós modelleket inkább a “macsó” típus, a családi, kombi modelleket inkább az idősebb, konzervatívabb emberek választják. Bizonyos típusok köré pedig, mint például a VW Bogár, az MG vagy a Harley-Davidson, valóságos szekták, illetve szubkultúrák alakultak. A típusválasztás egészen finom megkülönböztetéseknek is lehet kifejezője, például a régi vagy az újonnan szerzett gazdagságának a jómódúak körében (lásd az amúgy azonos karosszériájú angol Rolls Royce-t vagy Bentley-t előnyben részesítők státuszbeli különbségét). Magyarországon pedig említésre érdemes a keleti típusok, illetve a nyugati márkájú személygépkocsik, a luxus cégautók vagy az aszfaltról soha le nem térő divatos “városi” négykerék-meghajtású terepjárók státusz-üzenete. Egyfajta kulturális jelenséggént értékelhető az autós, behajtós szolgáltatások terjedése a McDrive-től az autós mozikon át az autós bankokig, sőt templomokig. Az első autós mozit a harmincas évek végén nyitották meg New Jersey-ben. Bizonyos korosztályoknak az autó szexuális szimbólum is volt, John Steinbeck szerint a század első felében az amerikai gyerekek nagy része T-Fordban fogant.

A ma használatos autók maximális sebessége messze túl van azon a határon, amivel azok legálisan vagy biztonságosan valaha is közlekedhetnének. Sokan ennek ellenére igénylik ezt a kapacitást. A sebesség mámorának fiziológiai és pszichológiai okai is vannak, amelyek egyesekben félelmet, másokban izgalmat keltenek. A sebesség növekedésével azonban a percepció torzulás is növekszik; a tiszta látómező jelentősen beszűkül, a kép többi perifériális része elmosódik, a távolság és időérzet romlik. Mivel az autó személyes terünknek, illetve otthonunknak egyfajta kiterjesztése – beleértve a hozzá közvetlenül kapcsolódó útfelület egy darabját is – védelme sokszor agresszivitást vált ki tulajdonosából. Ez a fajta viselkedés gyalogosok esetében a legritkábban figyelhető csak meg. Városképi szempontból a gépjárműveket sokan a vizuális szennyezés egyik fő forrásának tartják, ám esztétikus reklámjaikkal, speciális üzeneteikkel az utcaképet gazdagító érdekes elemként is megjelenhetnek.

Háziállataink

A városlakókban mélyen farmer, sőt vadász is lakozik. Ezért háziállatainkhoz sokunk éppen annyira ragaszkodik, mint őseink. Erre figyelemmel kell lenni a lakóhely megválasztásánál (például nagy mozgásigény esetén kertes ház, vagy parkközeli lakás), az otthon berendezésénél, valamint napi életvitelünk kialakításánál. Az általánosan leginkább elterjedt két kedvenc a kutya és a macska. Míg a kutya (számukat a világon kb. 500 millióra becsülik) elsősorban olyan előnyös tulajdonságai miatt, amelyek az együttélést megkönnyítik (falkaszerű közösséghez szokottak, szobatisztaságra hajlamosak, könnyen taníthatók), a macska inkább önállósága és nyugodtsága miatt. Nem elhanyagolandó szempont, hogy a macska tartása lényegesen olcsóbb és kevesebb helyet igényel, ezért például kis lakásokban előnyösebb, mint a kutya.

Némely ember azonban, elsősorban sajátos érdeklődésétől vagy esetleg különbözősége irányuló önkifejezési vágyától vezérelve különleges, egzotikus fajtákat részesít előnyben. Ezek – például színes kakaduk vagy mérges kígyók – igen drágák is lehetnek, és speciális körülményeket, illetve bánást igényelnek. Az erősödő környezeti mozgalmak azonban egyre inkább megkérdőjelezzik e nemritkán védettségre szoruló állatok tartását. Vidéki környezetben élő szerencsésebbek akár lovat vagy szamarat is tarthatnak, különösebb nehézség nélkül.

A háziállatot és gazdáját vizsgálva sokszor nehéz eldönteni, hogy mi választjuk meg háziállatainkat, vagy ők választanak minket. Egy pitbull-terrierrel ijesztgető “macsó” vagy egy palotapincsit dédelgető vénkisasszony kölcsönösen jól beleválasztottak. A háziállatok a társadalmi státusz kifejezése mellett sajátos pszichoterapeuta funkciót is betöltenek gazdáik életében. Stressz idején lelki menedéket nyújtanak, rendszeres sétáltatásuk testmozgást és társadalmi életre is alkalmat adó programot jelent, gondozásuk, etetésük során a gazda érzi, hogy szükség van rá. Gyermekek, idősek vagy valamilyen okból sérültek számára érzelmileg különösen jelentősek. (Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy némely kilátástalan nyomorban élő népcsoport körében a kutya, macska és más háziállat elfogyasztása bevett gyakorlat.)

A háziállat-tartás várostervezési vonatkozásai között említhető a lakástípus, a közparkkal, illetve sétaúttal való ellátottság, a kerítés építésének lehetősége (némely lakóközösségben korlátozzák), az állatpanziók, állatklinikák és állattemetők telepítése, valamint a közterületek tisztántartása. A jövő trendje valószínűleg a macskáknak és a kisebb méretű kutyáknak fog kedvezni, de a környezeti tudat erősödésével valószínűleg újjáéled a viktoriánus vivárium (növényzet és akvárium, terrárium vagy aviárium kombinációja) is.

A kert

A kert vagy az erkély gondozása, illetve stílusa sokat elárul arról, hogy az illető hogyan vélekedik nemcsak saját magáról, hanem a környékről is. A kert személyisége sokféle lehet attól függően, hogy tulajdonosa milyen értékrenddel rendelkezik, illetve mit hangsúlyoz: természetes (kevés design, sokféle növény, kalandosan természetes megjelenés), kontrollált (az előző ellentéte, manikűrözött gyepek, szabályos élek, formális ágyások), vizuális (a látvány az elsődleges, levegős, rózsákkal, színes virágokkal, axisokkal, esetleg szobrokkal), organikus (az egészség kiemelten fontos az életmódban, gyógyfűvek, komposztot termesztenek zöldségek, gyümölcsök), botanikai (tudományos érdeklődésűeknek, néhány ritka fajtaival, gyógynövényekkel stb.), valamint rekreációs (a prioritás a hússütésé, a medencéé vagy a tenispályáé).

A kert pompás színek mellett kellemes illatokkal (virágoké, gyümölcsöké, levágott fűé) és hangokkal (levelek susogása, víz csobbanása, énekes madaraké) is megajándékozhatja művelőjét, melyek mindannyiunkra megnyugtatóan hatnak, de különösen fontos vakoknak vagy mozgáskorlátozottaknak, akiknek a szaglás az élvezetek kiemelt forrása. A kert ugyanakkor spirituális élményeket is nyújthat (különösen az orientális kert, mint a kínai vagy a japán, de a kert legkorábbi elnevezése – az éden vagy paradicsom – is erre utal), ezért fontos hogy megfelelő privát milióban, hosszasan sétálva vagy ücsörögve is elidőzhessünk ott.

Némely ember azonban, elsősorban sajátos érdeklődésétől vagy esetleg különbözőségeire irányuló önkifejezési vágyától vezérelve különleges, egzotikus fajtákat részesít előnyben. Ezek – például színes kakaduk vagy mérges kígyók – igen drágák is lehetnek, és speciális körülményeket, illetve bánást igényelnek. Az erősödő környezeti mozgalmak azonban egyre inkább megkérdőjelezzik a nemritkán védettségre szoruló állatok tartását. Vidéki környezetben élő szerencsésebbek akár lovat vagy szamarat is tarthatnak, különösebb nehézség nélkül.

A háziállatot és gazdáját vizsgálva sokszor nehéz eldönteni, hogy mi választjuk meg háziállatainkat, vagy ők választanak minket. Egy pitbull-terrierrel ijesztgető “macsó” vagy egy palotapincsit dédelgető vénkisasszony kölcsönösen jól beleválasztottak. A háziállatok a társadalmi státusz kifejezése mellett sajátos pszichoterapeuta funkciót is betöltenek gazdáik életében. Stressz idején lelki menedéket nyújtanak, rendszeres sétáltatásuk testmozgást és társadalmi életre is alkalmat adó programot jelent, gondozásuk, etetésük során a gazda érzi, hogy szükség van rá. Gyermekek, idősek vagy valamilyen okból sérültek számára érzelmileg különösen jelentősek. (Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy némely kilátástalan nyomorban élő népcsoport körében a kutya, macska és más háziállat elfogyasztása bevett gyakorlat.)

A háziállat-tartás várostervezési vonatkozásai között említhető a lakástípus, a közparkkal, illetve sétaúttal való ellátottság, a kerítés építésének lehetősége (némely lakóközösségben korlátozzák), az állatpanziók, állatklinikák és állattemetők telepítése, valamint a közterületek tisztántartása. A jövő trendje valószínűleg a macskáknak és a kisebb méretű kutyáknak fog kedvezni, de a környezeti tudat erősödésével valószínűleg újjáéled a viktoriánus vivárium (növényzet és akvárium, terrárium vagy aviárium kombinációja) is.

A kert

A kert vagy az erkély gondozása, illetve stílusa sokat elárul arról, hogy az illető hogyan vélekedik nemcsak saját magáról, hanem a környékről is. A kert személyisége sokféle lehet attól függően, hogy tulajdonosa milyen értékrenddel rendelkezik, illetve mit hangsúlyoz: természetes (kevés design, sokféle növény, kalandosan természetes megjelenés), kontrollált (az előző ellentéte, manikűrözött gyep, szabályos élek, formális ágyások), vizuális (a látvány az elsődleges, levegős, rózsákkal, színes virágokkal, axisokkal, esetleg szobrokkal), organikus (az egészség kiemelten fontos az életmódban, gyógyfüvek, komposztot termesztett zöldségek, gyümölcsök), botanikai (tudományos érdeklődésűeknek, néhány ritka fajtával, gyógynövényekkel stb.), valamint rekreációs (a prioritás a hússütése, a medencéé vagy a teniszpályáé).

A kert pompás színek mellett kellemes illatokkal (virágoké, gyümölcsöké, levágott fűé) és hangokkal (levelek susogása, víz csobbanása, énekes madaraké) is megajándékozta művelőjét, melyek mindannyiunkra megnyugtatóan hatnak, de különösen fontos vakoknak vagy mozgáskorlátozottaknak, akiknek a szaglás az élvezetek kiemelt forrása. A kert ugyanakkor spirituális élményeket is nyújthat (különösen az orientális kert, mint a kínai vagy a japán, de a kert legkorábbi elnevezése – az éden vagy paradicsom – is erre utal), ezért fontos hogy megfelelő privát miliőben, hosszasan sétálva vagy ücsörögve is elidőzhessünk ott.

Az átrium, az üvegház, a télikert, a veranda, az erkély, vagy az ablakpárkányon elhelyezett virágláda mind a középkori kolostor zárt belső kertjéhez hasonlóan az otthonbelső békét sugárzó kiterjesztése. Ugyanakkor a szabad külső tér a társadalmi élet, társas tevékenységek, gyermekek játéka, valamint a házimunka (ruhaszárítás, autómosás) számára is sokszor lehetőséget kell, hogy biztosítson. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a kert gondozása folyamatos és igen munkaigényes tevékenység. A kert nagysága és stílusa meg kell, hogy feleljen használói életmódjának. Például egy átriumház kisméretű belső kertje, amely a szobabelső szerves része, artistikusan igényes, konyhakertet, lomtárolást nem igénylő embereknek való. A szakirodalom szerint az (értelmiségi) hivatásának élő ember munkája mellett egymagában kb. ötven négyzetméternyi kertet képes különösebb nehézség nélkül fenntartani.

A kert territoriális viselkedésünkben is fontos szerepet játszik, határainak védelmére, a kertet érő külső hatások ellenőrzésére nagy gondot fordítunk. Nem véletlen, hogy szomszédok sokszor kicsinyes kerítésvitája néha hosszú ideig tartó pereskedéssé fajul.

A tágabb környezet

A hely

A hely szelleme és jelentése három egymással összefüggő síkon nyilvánul meg; egyrészt az érzékszervi emlékeinken (látás, hallás, tapintás, szaglás és ízlelésen keresztül rögzített fizikai tulajdonságok) és az ezek segítségével jelentkező asszociációkon keresztül, másrészt az ott folyó, illetve az ott lehetséges tevékenységekre gondolva (séta, tenisz, fürdés, üldögélés, koncert, meccs stb.), harmadsorban pedig szubjektív értékelésünkön keresztül (attraktív, kellemes, érdekes, zsúfolt, békés, sivár, forgalmas stb.).

Az emberek számára jelentéssel bíró helyek mindig egy nagyobb hierarchikus rendszerbe tartoznak (helyiség, épület, utca, szomszédság, városrész, város, régió, kontinens stb.), ahol az ismert helyek, illetve objektumok az egyén számára viszonyítási pontokat képeznek. Az emberek ezáltal az általuk megismert helyekről kialakítják mentális térképeiket.

A személyes elvárások (például egy műemlékekben gazdag város első ízben történő meglátogatása), illetve emlékek (például gyerekkori élmények egy parasztházban) különösen erős pozitív vagy negatív asszociációkat eredményeznek. Az effajta asszociációkat a (város)építések sokszor fel is használják, de ahhoz, hogy azt sikeresen tegyék, csak a használókkal közös asszociációkra építhetnek.

A használók később akarva vagy akaratlan kölcsönhatásba kerülnek környezetükkel, és pozitív vagy negatív módon, de alakítani kezdi azzal, hogy karbantartják vagy elhanyagolják a házuk előtti járdát, szemetelnek, vagy éppen felszedik mások után a szemetet, virágot vagy fát ültetnek, falfirkákat hagynak maguk után, vandalizálják vagy megóvják a telefonfülkéket.

A lakóterületi szomszédság

A szomszédság, illetve helyi lakóközösség fogalmak olyan asszociációkat keltenek, mint a kölcsönös segítség, törődés, barátság, ismeretségek, informalitás, stb. Földrajzilag a szomszédság

biztosan több mint néhány ház egy utcában, de feltétlenül kevesebb, mint a teljes város. Határai végső soron az egyéntől függenek. Mivel azokat a társadalmi kapcsolatok hálózata rajzolja ki, az életkorral is dinamikusan változnak. Például egy gyermek számára a helyi közösség határai egészen mások, mint amit a szülei a helyi felnőttekkel való kapcsolatokban megélnék.

Kutatások rámutattak arra is, hogy az a hely, illetve társadalmi csoport, amivel az emberek azonosítják magukat, általában sokkal kisebb terület, mint bármelyik térképen önálló névvel megjelölt kerület, vagy amivel a várostervezők mindeztidáig dolgoztak. (Hester, 1984.) Úgy tűnik, hogy a földrajzi kiterjedés sokkal fontosabb a lélekszámnál, hiszen az áttekinthetőség, bejárhatóság, gyalogos megközelítés, az egyes találkozások valószínűsége ettől függ. Ennek ellenére még átlagos nagyságrendet is nehéz megnevezni, mivel a megkérdezettek válaszai a pár utcától a nyolcvan hektárig jelentősen szóródnak. Ami jelenlétére utal, az lehet egy név (például Herminamező Budapest XIV. kerületében), egy imázs (például a külső Józsefváros), vagy identitás (például a Rózsadomb vagy a Wekerle-telep), amelyek külön-külön vagy együtt egy nehezen megfogható sajátos légkörre utalnak, amelyben élők magukat a "mi" személyes névmással különböztetik meg az "ők"-nek hívott többiektől. A fizikai és a társadalmi határok egybeesése mindenképpen erősíti a közösségi érzést.

Annak, hogy bizonyos emberek miért szeretnek egymás közelében élni, sok oka lehet: társadalmi helyzet, vallás, kor, etnikum, származás, nyelv, foglalkozás, iskolázottság, érdeklődés, stb. Egy látszólag heterogén embercsoport is alkothat lakóközösséget, ha vannak közös értékei (egy adott életmód például egy vízparton színes, heterogén társadalmi környezetben). Meg kell azonban jegyezni, hogy e szempontból az emberek egyszerűsítéssel két nagy csoportra oszthatók: egy részüknek igen fontos szerepet tölt be mindennapi életükben közvetlen lakóhelyük, ahhoz a lehetőségekhez mérten ragaszkodnak, más részük életmódja sokkal mobilabb és nem sokat törődnek vele. Ezt az alapvetően kétféle attitűdöt lehet jellemezni a lokálpatrióta-kozmopolita, vagy a népies–urbánus ellentétpárokkal, a valóság azonban sokkal árnyaltabb. A szakirodalom manapság negyven fölötti, különféle életmódot folytató csoportot különböztet meg. Például beszélhetünk fogyasztásorientált, társadalmi presztízszorientált, családorientált vagy közösségorientált csoportokról.

A városépítész számára egy szomszédság vagy közösség tervezése igen nagy kihívás. Rengeteg sikertelen és sikeres kísérlet, valamint a bőséges szakirodalom tanulságaira alapozva három fontos alapvet érdemes követni:

- 1) kis kiterjedésűek legyenek,
- 2) a kapcsolódó közösség ne legyen nagyon más (az esetleges konfliktusok elkerülése érdekében), valamint
- 3) tartalmazzanak ún. társadalmilag semleges területeket. Ez utóbbiak nem feltétlenül a helyi iskola vagy a park (előbbi esetében az oktatással kapcsolatos különféle elvárások és értékrendek megosztják a szülőket, utóbbi pedig nem minden használója számára stresszmentes), hanem a helyi kiskereskedelmi létesítmények: a sarki bolt, a piac, a bevásárló központ vagy (fő)utca.

A helyi lakóközösségek jövőjével kapcsolatban két tendenciáról beszélhetünk. Egyrészt a mobilitás, valamint a kommunikációs technológiák következtében az emberek egy része egyre

inkább egyfajta globális faluban él, ahol kapcsolataik jelentős része messze túlmutat a szomszédság határain. Másrészt ez a társadalmi réteg kisebbségben van, és földrajzilag kiterjedt életterük is egymástól térben messze fekvő, de a szomszédságokhoz hasonló foltokból áll, amelyekben otthonosan mozognak, de a köztes területet nem igazából ismerik.

Környezetünk megértése

A városi környezet olvasásában, azaz az eligazodásban a vizuális jelek segítenek a leginkább. A múltban a hagyomány és a korlátozott technológiai lehetőségek következtében a tájékozódás könnyebb volt a városokban: kiterjedésük áttekinthető volt, az emberek napi szinten nem utaztak nagy távolságokat, az épületek formajegyei egyértelműen jelezték funkciójukat, anyagaik eredete ismert volt használoik előtt, az írástudatlanoknak cégérek jelezték az üzletek profilját, stb. A huszadik század végére mindez megváltozott, amit tetéznek a nemzetközi üzleti hálózatok (gyorsétkezdék, szállodák, biztosítók), amelyek globálisan egységes imázssal, logóval, fogyasztási kultúrával árasztják el a nagyvárosokat.

A mentális térképeinken kiemelt fontossággal bíró jelzőpontok nem feltétlenül jelentős méretű, illetve nevezetes tárgyak, mint például az Eiffel-torony, a Sydney-i Opera vagy a Lánchíd, hanem a mikrokörnyezetnek a helyi lakosok számára jelentéssel bíró sajátos értékei is betölthetnek ilyen szerepet, mint például egy régi postaláda vagy egy szép öreg fa, ahol az iskolába vezető úton el kell fordulni.

A klasszikus bostoni kísérlethez (Lynch 1988) hasonló felmérést egyetemi hallgatókkal magam is folytattam (University of New South Wales, School of Town Planning, 1990-94), amely rámutatott arra, hogy akár egy különleges portékát kínáló – amúgy építészeti teljesen jellegtelen - szaküzlet (például Porsche-szalón), vagy egy szép, öreg, magányos faegyed is nagyban segítheti az emlékezést. A várostervező számára a lényeg, hogy mielőtt bármilyen beavatkozásra tenne javaslatot, megismerje az adott helyi közösség számára fontos jelzőpontokat. Ha a vizsgálatokból az derül ki, hogy egy környék híján van ezeknek, akkor a környezet fejlesztése során törekedni kell új, emlékeztető jelzőpontok kialakítására, valamint a már meglévők megerősítésére.

László Miklós (ELTE) által 2001-ben Budapesten fiatalok körében elvégzett hasonló vizsgálatairól érdekes (de meglehetősen riasztó) eredményre vezettek: a legismertebb és ezáltal mentális térképeinken legfontosabb helyet elfoglaló (köz)épület nem az Országház, a Lánchíd, vagy a budai Vár együttese, hanem a Westend City Centre kereskedelmi komplexuma. A Parlament csak a negyedik helyen szerepelt (Anova Közvélemény-kutató Intézet, megbízó KVM).

A városi stressz

A városi élet bizonyos aspektusai sokszor izgalmasak, ugyanakkor mások sokaknak stresszt okoznak. Sokszor még ugyanaz a jelenség is az egyik embernek lelkesítő, a másik embernek viszont szorongást okoz (például egy zsúfolt piac vagy bevásárlóutca). A városi élet okozta stressz szempontjából kétfajta embertípus különböztethető meg: a versengő, örökös sietségben tevékenykedő és idegeskedő, valamint a nyugodt, könnyed. A városlakók többsége az előbbi csoportba tartozik, és ők azok, akik a stresszel kapcsolatos betegségekre (allergia, magas

vérnyomás, szívbetegségek), de az agresszióra is fogékonyabbak. E stressz okozói között említhető többek között a zsúfoltság, a zaj, a levegőszennyezés, a hőség, az információáradat, a balesetek, a társadalmi kapcsolatok túltengése, valamint a határidők, de az ingerszegény környezet is.

Az emberek különféle stratégiákkal védekeznek a stressz ellen: különböző szerepeikhez megfelelő "álarcot" öltenek, irodájukba csak titkárnőjükön keresztül lehet bejutni stb. A várostervezők által alkalmazható stratégiák között szerepel a zsúfoltság és a zaj csökkentése, valamint a környezet feletti személyes kontroll biztosítása, illetve növelése.

Közbiztonság

Mindennapi környezetünk is jelentősen befolyásolja, hogy áldozataivá válunk-e valamilyen bűncselekménynek. A városi környezet még azonos számú elkövető esetén is több alkalmat ad ilyen cselekményekre: zsebtolvajoknak, autótolvajoknak, csalóknak, orgazdáknak, rablóknak, lakásbetörőknek. Három fontos tényező nagyban hozzájárult az ilyen incidensek ugrásszerű megnövekedéséhez a hatvanas évek nyugati országaiban: a kisméretű (tranzisztoros), tartós (nagy értékű) híradástechnikai fogyasztási cikkek elterjedése, az önkiszolgáló üzletek térnyerése, valamint a háziasszonyok munkába állása (napközben senki nincs otthon).

Bizonyos területek, illetve utcák jobban kínálják e lehetőségeket, mint mások (Newman, 1972). Például a sorházas beépítés, az olyan utcák, melyeken – a területfelhasználási tevékenységek jellegénél és sűrűségénél fogva - egész nap találkozni sétáló emberekkel, a zsákutcás megközelítés, a jól megvilágított közterületek csökkentik a bűncselekmények valószínűségét. A családi házas, alacsony laksűrűségű területek, a lakótelepi (közép)magas beépítés, a jól megközelíthető hálós utcarendszer, a tömör kerítéssel, vagy sövényrel védett előkertek, valamint az elhanyagolt, igazi tulajdonost nélkülöző közterületek esetén viszont növekszik a bűnözési arány. Lakótelepeken a kutatások szerint azért, mert a körülmények nem kedvezőek az ember territoriális viselkedésének gyakorlására (egy lépcsőházra túl sok lakás jut, minden bejárat egyforma stb.).

Vidéki életmód

Nemzetközi felmérések szerint a több milliós nagyvárosok lakosai között hétszer gyakoribb az életmóddal való elégedetlenség, mint az ötvenezer lakosnál kisebb városokban, vagy vidéken. A fejlett nyugati országokban a mezőgazdaságban dolgozók aránya jelentősen 10% alá esett, melynek következtében erősen megnőtt a városok és környékük lakossága. Azonban jelentős kiáramlás is megindult a vidékre, mint lakhelyre, ennek gazdasági alapját azonban túlnyomó részben a városok kínálják. A vidéki életmód előnyeiből való részleges és időleges részesedést nyújtanak a nyaralók, hétvégi házak, második otthonok. Ezek azonban jellegüknél fogva nem hoznak létre igazi közösséget, és nem teremtik meg a komolyabb szolgáltatások megtelepedésének gazdasági alapját.

Azokon a vidéki kistelepüléseken, ahová jelentősebb számban érkeznek a városból letelepedők, fokozatosan megváltozik a korábbi közösség élete. Új képességek, szakértelem, vállalkozások,

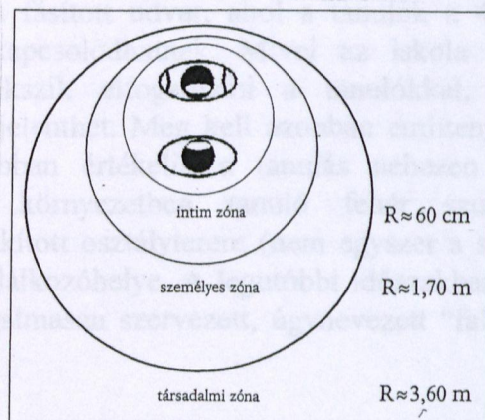
turizmus, rekreációs tevékenységek jelenhetnek meg. A kézművesség és a (hobby)kertek újjáéledése pedig nem károsítja a környezetet, hanem sok esetben éppen a pusztulástól menti meg. A lényeg annak felismerése és tudatosítása, hogy minden kis közösség különleges, egyedi, joga van a túlélésre, és ezért problémáikra egyedi megoldásokat kell találni. A fő cél az, hogy egy közösségnek sikerüljön felfedeznie a különlegességében rejlő potenciált. Ehhez a várostervező szakemberek (is) jelentős segítséget nyújthatnak.

A telekommunikáció fejlődése új lehetőségeket és igazi esélyt kínál a vidéknek is, talán az elsőt és eddig egyedülít az ugrásszerű, legalább részleges felzárkózásra. Az első tele-ház kísérlet 1985-ben kezdődött Svédországban, manapság már közel 80 országban található ilyen faxszal és személyi számítógépekkel, internet-csatlakozással, telefonnal, műholdas tévével felszerelt működő házakat, amelyek a képzés, továbbképzés, távmunka, távtanulás lehetőségein túl a szemtől szembe való találkozásokon keresztül a közösségi életnek is egyfajta új fórumává válnak.

Stagnáló vidéki települések főutcájának, tehát közösségi életük szimbólumának revitalizációjára az utóbbi években figyelemreméltó erőfeszítéseket tett néhány tengerentúli ország, elsősorban Kanada és Ausztrália. Úgynevezett “business improvements area (BIA)”, illetve “main street” programjaik komplex megközelítésének öt alappillére a szervezés, a városépítéset, a hagyomány- és értékvédelem, a gazdaságfejlesztés és a promóció. (Anglin Associates, 1989.) Nemrég itthon is elkészült egy hasonló szellemű főutca program útmutató a Közép-magyarországi Régióban (2002).

A munkahely

A ténylegesen végzett feladat mellett a munkahely kialakítása is jelentős hatással van munkahelyi közérzetünkre. A zsúfoltság, a zaj, a levegőtisztaság, a fény, a hőérzet, a privát miliő éppolyan környezeti befolyásoló tényezők, mint az otthoni környezetben. Az általánosan elterjedt egy légterű irodák legfőbb hátránya az, hogy az ott dolgozók nehezebben elégíthetik ki a területiális viselkedéssel kapcsolatos igényeiket: mikor lehet őket megzavarni, akarnak-e másokkal találkozni, bizalmas beszélgetéseik ne legyenek hallhatóak, zaj ne zavarja őket stb., de beosztásuk, illetve státuszuk kifejezésére is kevesebb lehetőség nyílik. Bizonyos tevékenységekhez azonban jellegük miatt előnyös az ilyen közös tér; ott, ahol rugalmas csoportokban, gyorsan változó rövid kontaktusokra jönnek össze az emberek (például szerkesztőség, tőzsde, tervezőiroda, rendőrség).

16. ábra: Az emberi test körüli védelmi zónák (Lang, 1987)

Az iroda terének felosztásánál, illetve berendezésénél figyelembe kell venni az ember körüli pszichológiai védelmi zónákat: a legbelső ún. intim zónába (kb. $R=55-60$ centiméter) csak a hozzánk közelállókat engedjük, az ún. személyes zónába (kb. $R=1,2$ méter) szemtől szembe való kontaktus, illetve beszélgetés igénye esetén engedünk valakit, míg a legkülső ún. társadalmi zónán (kb. $R=3,6$ méter) belül felszínesebb társadalmi érintkezéseinket bonyolítjuk. (Hall, 1995.) A személyes tér dekorálása, illetve berendezése a territoriális viselkedés egyik megnyilvánulása, és sokat elárul az illető személyiségről. A rendelkezésre álló személyes tér nagysága ugyanakkor a státusz kifejezője.

A szolgáltatási szférában dolgozók munkahelyének kialakításánál egyértelműen az ügyfél szempontjai élveznek elsőbbséget, gyárakban, üzemekben pedig a produktivitás igénye vezérli a konkrét kialakítást. Mindezen szempontok mellett természetesen egyre inkább megjelennek a komfort, az esztétika, az imázs és az ökológiai szemlélet szempontjai is. A cégek egyre inkább felfogják, hogy egy tágabb környezet részei.

Tanulás

Születésünk pillanatától tanulunk. A mindenki előtt nyitva álló formális tanulási lehetőség viszonylag új keletű. A tanítás színvonala, a nevelési célok és a tanár–diák viszony mellett a fizikai környezet is befolyásolja úgy a tanárt, mint a diákot, végeredményben tehát a tanulás minőségét.

Mivel a korai években a gyermek a padló közelében mozog a legtöbbet, kiemelt jelentősége van a padlóburkolat megjelenésének (anyag, textúra, szín, tagoltság, díszítés, ábrák, lépcsők stb.). Az iskolákban követett oktatási-nevelési filozófiát (szájtárgy, tekintélyelvű, vagy gyermekcentrikus) általában tükrözi az osztályterem kialakítása, illetve berendezése is.

Az iskolaméret erősen függ az aktuális oktatáspolitikától. A szülők általában jobban szeretik a kisebb létszámú iskolákat, míg a döntéshozók és a hivatalnokok inkább a nagyobb létszám hívei, elsősorban gazdaságossági megfontolásokból. Vonatkozó kutatások rámutatnak arra, hogy a nagyobb iskola a különféle tevékenységek és specializáció szélesebb skáláját kínálja, és a legjobb tanulók eredményei itt a legmagasabbak. A kisebb iskolákban viszont a tanulók motiváltabbak, és több tevékenységben vesznek részt. Bár az elmúlt 30 évben a fejlett nyugati országokban számos kísérlet zajlott stúdió jellegű flexibilis alaprajzú elrendezésekkel, nincs tudományos bizonyíték arra, hogy ezek összességében jobban működnének, mint a hagyományosabb kialakítású osztályterem.

Ami univerzális igény, az a kreatívan kialakított fásított udvar, ahol a tanulók a 45 perces koncentrációs periódusok után fizikailag is kapcsolódhatnak. Mivel az iskola bizonyos kíváncsiságnak tartott viselkedési mintákat igyekszik elfogadtatni a tanulókkal, egy jól megtervezett, attraktív környezet nagy segítséget jelenthet. Meg kell azonban említeni, hogy a fejlődő szegény országokban, ahol sokszor jobban értékelik a tanulás nehezen elérhető lehetőségét, mint a gondosan megtervezett környezetben tanuló fehér szuburbánus középosztálybeli rétegek, a legrövidebben kialakított osztályterem (nem egyszer a szabad ég alatt) is a gyermekek nagyra becsült és kedvelt találkozóhelye. A legutóbbi időszakban számos nyugati nagyvárosban próbálkoztak alternatív, rugalmasan szervezett, úgynevezett “fal nélküli”

iskolákkal, amelyek hálózatszerűen számos, pillanatnyilag kihasználatlan (üzlet, raktár, kikötő, állatkert, múzeum), de az oktatás szempontjából értékes helyszín felhasználásával működnek.

A jövőbe mutató trend azonban nem ennyire szélsőséges, hanem a hagyományos iskola megnyitása, illetve integrálása a közösségi központtal: közösen használt sportlétesítmények, könyvtárak, ebédlők, gyűléstermek egy olyan létesítmény-együttesben, ahol az óvoda, az általános iskola, a napközi, a középiskola és a felnőttoktatás fizikailag nem feltétlenül különülnek el egymástól. Ez nemcsak gazdaságossági, hanem társadalmi szempontból is kívánatos.

Léptékénél fogva az egyetem egy kisváros méretű tematikus park, kulturális, kereskedelmi és vendéglátási szolgáltatásokkal. Két teljesen különböző elrendezés a blokkos (egy nagy épületegyüttesben), és a pavilonos. Utóbbi esetében az egyes karoknak ideális esetben saját épületük van, a központi adminisztrációs blokk pedig más létesítményekkel (könyvtár, kápolna, orvosi rendelő, sportklub) együtt egyfajta központképző szerepet tölt be. A hallgatók áramlása és találkozásai közösségi tereken (sétautakon, parkokon, fórumokon, étkezdéken, előcsarnokokon) keresztül bonyolódik.

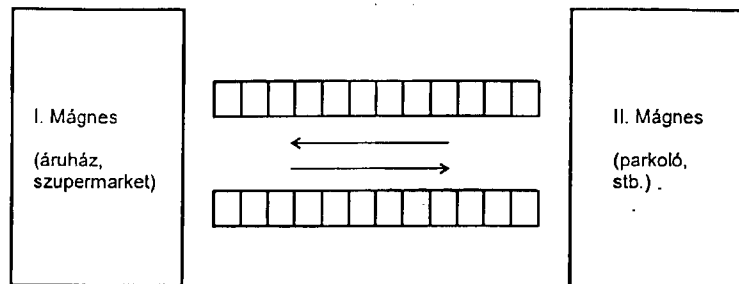
Vásárlás

A vásárlás mindenki számára szükséglet, de sokaknak örömet is okoz. A kiskereskedelem az idők folyamán nagy átalakuláson ment keresztül. A legrégebbi primitív formája az utcai árus, később az alkalmi piac, majd megjelentek az állandó, később a szakosodott (például virág)piacok. A fő utca üzletei, az áruház, majd a városszéli autós bevásárlóközpont a további fejlődés egy-egy állomása. A kilencvenes években a direkt elosztás (például az Amway), valamint a katalógusból történő postai megrendelés, legutóbb pedig a mindezeket helyettesítő Internet szolgáltatásai népszerűsödnek rohamosan. Ugyanakkor mindezek a vásárlási formák egyszerre, egymás mellett, még a fejlett országok nagyvárosaiban is egymást kiegészítve tovább léteznek. A század első felében a vásárlás egy napi társadalmi tevékenység volt. A legnagyobb átalakulást a vásárlási szokásokban a nők munkába állásának elterjedése, a háztartási hűtőgép és az autó elterjedése, valamint az önkiszolgálás megjelenése okozta. A hűtő és az autó lehetővé tette a ritkább (heti, havi), nagyobb tömegű bevásárlást, az önkiszolgálás pedig személytelenebbé tette azt.

A különféle árucikkek, valamint szolgáltatások a vásárlási szokások és ezáltal a tervezés szempontjából is két nagy csoportba sorolhatók: az úgynevezett kényelmi cikkek (convenience goods/shopping), melyeket általában a legközelebbi, vagy legkényelmesebben elérhető helyen keressük (élelmiszer, újság, tisztító), valamint az ún. összehasonlítható áruk (comparison goods/shopping), melyek ára és minősége érdekében nagyobb távolságra is hajlandók vagyunk utazni (bútor, hifi, különleges étterem). Ez a megkülönböztetés az áruházak belső elrendezésében is jól tükröződik (a földszinten, illetve az innen legkényelmesebben megközelíthető helyeken az első csoport áruféleségeivel, a magasabb emeleteken pedig a második csoportéval).

A nagy, szervezett bevásárlóközpontok megjelenése, amelyek úttörője az amerikai építész-beruházó Victor Gruen volt, lényegi változásokat hozott a városi utcákat övező kisüzletek hagyományos világához képest:

- a közterületekről e társadalmi érintkezés szempontjából is fontos tevékenység kontrollált magánterületekre tevődött át, ahol a beruházói érdekcsoportok döntenek el az elfogadható viselkedés játékszabályait (a komplexum például este és a hétvégén sokszor zárva van);
- a pénzköltés maximalizálása érdekében az emberek áramlását tervezési eszközökkel bizonyos irányokban befolyásolni kell;
- a befelé forduló, önálló életet élő mikrovilágoknak nem sok kapcsolata van környezetükkel, megjelenésük nagy tömegükkel, nyílások nélküli homlokzatukkal esztétikai szempontból kedvezőtlen; valamint
- jelentős vásárlóerőt szívnak el a belső városi területek hagyományos kisüzleteitől, fokozatosan lehetetlenné téve a kényelmi és társadalmi szempontból egyaránt fontos „sarki boltok” túlélését.

17. ábra: Bevásárlóközpontok alaprajzi sémája – az ún. súlyzó diagram

Alaprajzuk kialakításánál egyrészt az általánosan követett elv az ún. „súlyzó” elrendezés, vagyis a jelentős forgalmat generáló bérlek és tevékenységek (élelmiszer-áruház, parkoló, stb.) a mágnes pólusaihoz hasonló széthúzása, amelyek között helyezkednek el a kisebb üzletek és szolgáltatások. Ezáltal a kisebb bérlek is kedvezően részesednek a vásárlók áramlásából, vagyis a forgalomból. Másrészt a nagy-bevásárlóközpontok kialakítását elemezve észrevehetjük, hogy egyszerre vannak jelen szakrális és profán elemek is. Előbbire példa az általában felfelé „törekvő”, üveggel fedett nagy, központi tér és szinte kötelező tabernákulum helyettesítője (égbe törő üveglift, márványszobor, vagy szökőkút), utóbbira pedig a klasszikusan kontrollált börtönalaprajz: egy központi térből sugarasan kiágazó folyosók, amelyekre kis „cellák” sorozata van felfűzve.

A megaközpontok (one stop shopping) szinte kivétel nélkül különleges szórakoztatási, kikapcsolódási attrakciót is kínálnak (például műjégpálya, divatbemutatók, operaelőadás, szökőkutak, játszósarkok), amelyek egyrészt több vásárlót csábítanak, az egész család részére élvezetessé téve a bevásárlást, valamint a hétvégén is társadalmi életet gerjeszhetnek.

Étkezés nyilvános helyen

A legtöbb ember nem szükségből eszik étteremben. Az otthoni étkezéseknek is sokszor van ceremóniális összetevőjük; egy étterembe, vagy vendéglőbe való betérésnek azonban sokkal több, mivel többlet-erőfeszítést igényel (választani kell egy alkalmas helyet, fel kell öltözni, másként

kell viselkedni, a választék döntésre kényszerít, többbe kerül). A nyilvános étkezés éppen a mindennapitól eltérő viselkedési normák következtében kiváló alkalom a gyermekek szocializációjára, a felnőtteknek pedig különféle szerepjátékokra.

Hosszú évszázadokon keresztül az ételt otthon készítették és fogyasztották; kivételt ez alól csak az utazók számára fenntartott fogadók és kocsmák jelentettek. Nyilvános helyen, a társadalmi státuszt is kifejező étkezés francia eredetű szokás, mely az ipari forradalom idején kezdett népszerűvé válni. (A francia forradalom után a felsőbb osztályok számára a vendéglő pótolta a társadalmi érintkezéseikben oly fontos, látványos templomi és udvari megjelenéseiket, amelyek értelemszerűen elvesztették jelentőségüket.) Később Nyugat-Európán keresztül terjedt el az egész világon.

Az angolszász, vagy ír kocsmák, illetve fogadó évszázados hagyományokon alapuló, meglehetősen kulturált körülményeket biztosító társadalmi intézmény, ami cseppet sem veszített népszerűségéből. Munka után egy pohár ital melletti beszélgetésre, dart-játékra, vidéki kirándulás alkalmából ebédelésre ma is a társadalmi osztályok széles skálája használja.

A legutóbbi évtizedekben két trend érdemel figyelmet. Egyrészt az idegen tájak, egzotikus országok konyháját divat lett kipróbálni, ami – amellet, hogy karosszékben utazva betekintést ad különféle etnikumok kultúrájába – a globális fogyasztás, illetve kozmopolitizmus megnyilvánulásának is tekinthető. Másrészt a gyorsétkezde-láncok (Pizza Hut, Kentucky Fried Chicken, Burger King, McDonald's, Dunkin Donuts) viharos térhódításának is tanúi lehetünk, különösen a fiatalok körében. Ezek előnyeik között említhető a viszonylagosan olcsó ár, a kiszámíthatóság, valamint a viselkedési komplikációktól és a társadalmi státusztól mentes semleges környezet.

Az ár mellett a berendezés, a székek kialakítása, a dekoráció és a zene mind befolyásolják azt, hogy ki milyen célból és mennyi időre tér be egy étterembe. Például tetszetős, de hosszú távon kényelmetlen székek, valamint erősebb megvilágítás a gyorséttermekre jellemző. Elegánsan díszített, hangszigetelt és hangulatosan megvilágított környezetben az emberek intimebb hangulatban és hosszabban időznek el.

Turizmus, rekreáció

A turizmus az ezredfordulóra a világ egyik legnagyobb iparágává válik. Az üdülés, a kirándulás lényege a kimozdulás a mindennapok rutinjából egy más világba, amely során fizikailag, érzelmileg és intellektuálisan egyaránt regenerálódhatunk. Tipikus tevékenységei a művészeti, kulturális és történelmi nevezetességek felkutatása, a fizikai mozgás, a sport, valamint a napozás, illetve a passzív pihenés. A szuvenírek és ajándékok vásárlása, valamint a hazatérés utáni mesélés, az élmények megosztása is az élvezet szerves része. Mindezeket túl meg kell állapítani, hogy egy ilyen utazás, és az arra való készülődés meglehetősen sok stresszt is okozhat. Különösen, ha hirtelen, átmenet nélkül szakadunk ki és esünk vissza a hétköznapi életbe, ha túlhajtjuk magunkat, vagy ha nehezen kommunikálunk az adott idegen kultúrában.

Maslow emberi igények-piramisa az üdülésre is alkalmazható. A legalemibb fiziológiai igények a szállásra és az étkezésre vonatkoznak. Ezek megoldása után következnek a biztonsággal kapcsolatos szempontok, például előre lefoglalt jegyek, értékek biztonságos elhelyezése, stb. A hovatartozás (beilleszkedés egy csoportba vagy a helyi környezetbe), az önbecsülés (az idegen világ kihívásaival való sikeres megbirkózás), az ismeretszerzés és esztétika (tudás gyarapítása és gyönyörködés a látnivalókban), valamint az önmegvalósítás igényei (egyfajta belső harmónia, a világgal való azonosulás érzése) ezeket követik lépcsőzetesen.

Az utazások típusai:

- csoportos
előnye a szervezett gondoskodás, a társas kapcsolatok lehetősége, és nem egyszer a különleges helyekre való eljutás;
- gyermekes
ennek során a szülők olyan tevékenységet is végeznek gyermekeikkel, amelyet bár élveznek, magukban azonban nem tennének, és amely során gyermekeik fejlődésének is szemtanúi lehetnek a szokásostól eltérő környezetben;
- egyéni
legnagyobb előnyei a rugalmas programválasztás és a függetlenség;
- újhullám, öko, alternatív
kifinomult igényességű, magas fokú környezeti és szociális tudattal rendelkező, nagy műveltségű és igazi különlegességre vágyó emberek kedvelt, és sokszor igen borsos árú időtöltése (például egzotikus kultúrák felfedezése, táborozás bennszülöttekkel).

A mindenfelé behatoló turizmus – hacsak nem az utóbbi kategóriára jellemző környezeti érzékenységgel társul, érdeklődésének tárgyát, vagyis az idegen kultúrákat lassan tematikus parkokká degradálja, vagyis tönkreteszi. A porcelánboltba elefántként megérkező “civilizáció” olyan fejlődési pályát indíthat el a helyi közösségben, melynek hatására a bennszülöttek fokozatosan otthagyják eredeti közösségüket. Ezen túl a keltett gépjárműforgalom, az áruszállítás, a szemét stb. mind negatív következményei a turizmusipar szempontjából sikeres fejlesztéseknek.

Ugyanakkor a rekreációs célú fejlesztések pozitív hatást is jelenthetnek a környezetre. Különösen, ha tőkét hoznak elhanyagolt belső városrészek megújítására úgy, hogy az újonnan létrehozott rekreációs lehetőségek nemcsak növekvő turizmust és ezzel növekvő gazdasági és foglalkoztatási előnyöket, hanem környezetminőségi és szolgáltatásbeli javulást is hozhatnak az adott területnek. Sydney központjának szomszédságában az 1988-ban a déli féltéke legnagyobb városrekonstrukciós beruházása eredményeként megnyitott (korábban elhagyott nagy kiterjedésű teherkikötő) Darling Harbour jó példa erre; akváriumával, tengerészeti múzeumával, fedett üzletközpontjával, attrakatív promenádjával, kínai kertjével, parkjaival, konferenciaközpontjával és kiállítási csarnokaival.

A mindennaposabb rekreációs igényekkel kapcsolatban megállapítható, hogy a városi parkok, parkerdők, természetvédelmi területek, zöldterületek és sportpályák – de bizonyos kulturális létesítmények is – kiemelten fontos mindennapi rekreációs területek. A rekreációnak is lényege a másra, a kikapcsolódásra való éhség, ezért városi emberek gyakran vidékre, vidéki emberek a városba vágnak.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a jövő életmódjának a fenntarthatóság elve köré kell épülnie lakóhelyeink kialakításától kezdve a vásárolt fogyasztási cikkeken és a közlekedésen át a turizmusig. Ez pedig informáltságot és felelősségérzetet, vagyis tudatos választást jelent, amihez időről időre sok mindent újra kell gondolnunk. Ilyen többek között a „fejlődés” fogalma, valamint a társadalmi siker mércéje a nyugati kultúrákban, de az egész fogyasztói társadalom jövőjének globális kérdése is.

6. Normatív teória: a reagáló környezet követelményei

Mint az eddigiek világosan megmutatták, a fizikai környezet interpretációja, illetve az azzal szemben támasztott igények annyira komplexek és kultúrafüggők, hogy bármiféle gyakorlati tervezési elv egyetemlegessége megkérdőjelezhető. Ugyanakkor egyre erősebb az igény arra, hogy a különféle városépítészeti együttesek, illetve tervek minőségét megbízható módon, a véleményező egyén értékrendjét a lehető legjobban kiiktatva mérni, illetve jellemezni lehessen. Így újból felmerül a kérdés: található-e olyan, az emberi igények sokrétű vizsgálatára – tehát alapvetően a viselkedéstudományokra – épülő elméleti mag, melynek követelményrendszere a nyugati civilizációk (tehát egy adott átfogó érték és ideológiai rendszer) keretein belül szinte kultúrától függetlenül érvényes, és ezáltal segítheti az eligazodást tervezőknek és bírálóknak egyaránt. Ehhez kiindulásképpen célszerű megvizsgálni a városépítészettel kapcsolatos általános problémákat.

A kortárs városépítészet globálisan jelentkező problémái az alábbiakban foglalhatók össze:

- a történeti városok harmonikus rendjét szabályozó közös értékek és tradíció szerepe eltűnően van, azokat egyre több szabállyal és előírással igyekezünk meglehetősen kis hatékonysággal pótolni;
- a városi környezet legújabb elemeit egyre inkább a privatizált pseudo-közösségi területek és a gigantikus lépték jellemzi; a privatizált közösségi területek élete szigorúan kontrollált és korlátozott, a lépték gazdaságossága pedig sokszor egész tömböket egy létesítmény (bankszékház, bevásárlóközpont) számára kebelez be;
- a környezettől való elidegenedés, ami azt jelenti, hogy egyre kevésbé értjük a minket körülvevő világot: az anyagok eredetét, a tulajdonviszonyokat, a szándékokat;
- kevés az elmélyült vizsgálódás, illetve elemzés, túl sok viszont a nem a hely szelleméből fakadó javaslat; a különböző szakmák (mérnök, építész, jogász stb.), valamint érdekcsoportok közötti háborúskodás pedig nem egyszer a közösségi területek durva megerőszakolásához vezet;
- „ügyfele” az úgynevezett “nem fizető plurális kliens”, azaz egy olyan közösség, amelynek igényei nehezen fogalmazhatók meg, a közérdek fogalma pedig meglehetősen tisztázatlan;
- az elmélet és a gyakorlat közötti szakadék sokszor áthidalásra vár; valamint
- a különféle társadalmi-politikai elképzelések formai következményei nem kidolgozottak, a fizikai környezet sokszor ezek mellékterméke csupán.

Az emberi igények, a társadalmi státusz és az életmód kérdéseit áttekintve világosan kirajzolódik, hogy a környezet alakítása nem annyira objektív technikai tudásanyag, mint értékek és érdekek kérdése, tehát önmagában sem politikamentes. Valójában az épített környezet egy implicit politikai megnyilatkozás, hiszen a mesterségesen létrehozott fizikai formákkal az embereket befolyásoljuk, illetve kontrolláljuk abban, hogy bizonyos dolgokat tegyenek, másokat meg ne. Ezáltal a tervezés sem lehet politikamentes. Mindez a legprimitívebb példával jól illusztrálható: ha egy úton keresztben egy falat építünk (például lezárás) próbáljon meg valaki keresztülmenni rajta. Mivel ezentúl erre már nem tud menni, változtatni kényszerül korábbi viselkedésén.

Amennyiben a pluralizmust és a demokrácia ethosát, mint alapvető (politikai) értékrendet, illetve ideológiát kiindulásként magunkévá tesszük, kijelenthetjük, hogy amit a városépítészettől elvárunk, az a társadalmilag érzékeny, vagyis (az adott igényekre) reagáló fizikai környezet.

Ennek a fajta reagálásnak az általános követelményét tekintik sokan a városépítészet legfőbb céljának (Samuels, 1985). A demokrácia lényege pedig a választás, a választék lehetőségének biztosítása. Így a “demokratikus fizikai környezet” megteremtésének kulcsa is a választás/választék maximalizálása.

Az alábbiakban kifejtett és a gyakorlati teendők nyelvére is könnyen lefordítható elmélet alapvetően a nyolcvanas években az Oxford Polytechnic, Joint Centre for Urban Design keretében működő, és a viselkedéstudományok eredményeire támaszkodó komplex szakembercsoport munkájának (Bentley et al, 1985) kritikus feldolgozását, az utóbbi másfél évtized legkiválóbb gyakorlati szakembereinek kiáltványait (“Urban Design Manifesto”, Jacobs and Appleyard, 1987; “Charter 2000”, Moudon and Attoe ed., 1996; “Ahwahnee Principles” – Congress of the New Urbanism, Duany, Plater-Zyberk et al), valamint a nemzetközi szakmai és közéletben kibontakozott meglehetősen nagyszabású vita, illetve párbeszéd (Prince Charles, 1989) eredményeit szintetizálja. Mindez azért lehetséges, mert úgy tűnik, hogy a rendkívül sokfajta irányzat és egyéni értékrend ellenére egyfajta szakmai konszenzus van kialakulóban az alapvető kérdések vonatkozásában.

Hogyan befolyásolja a fizikai környezet tervezése a választást/választékot?

A tervezés a környezet alakításának számos szintjén van hatással a használói előtt feltárulkozó lehetőségekre. Ezek a következők (zárójelben feltüntettem a fogalom angol kifejezését):

- az átjárhatóság/megközelíthetőség (accessibility)
hová tudunk menni és hová nem, mikor, milyen erőfeszítés árán, illetve milyen eszközzel
- a vitalitás – a tevékenységek, illetve a funkciók változatossága (variety)
a területfelhasználási tevékenységek rendelkezésre álló skálája
- az áttekinthetőség, illetve az olvashatóság (legibility)
a lehetőségek, a kínálat megértése, illetve annak nehézségi foka
- a funkcionális rugalmasság (robustness)
lehet-e egy adott teret többféle célra is használni, illetve az hogyan alkalmazkodik az időben változó igényekhez
- az érzékszervi gazdagság (richness)
az érzékszervi tapasztalatok skálája
- a személyesség, illetve az otthonosság (personalization)
a környezet használói milyen mértékben tudják személyes bélyegükkel otthonossá tenni azt; végül
- a fenntarthatóság (sustainability)
olyan életmódot előmozdító környezet, amely nem veszi el a választás lehetőségét a következő generációk előtt.

A lista egyrészt nem feltétlenül teljes, másrészt pedig hangsúlyozni szükséges, hogy a felsorolt követelmények, illetve tulajdonságok olykor egymást támogatják, máskor azonban konfliktusba kerülhetnek egymással. Az összhang megteremtése, ellentétek kibékítése, illetve az adott helyzetben érvényes prioritások tisztázása a városépítész egyik legfontosabb feladata.

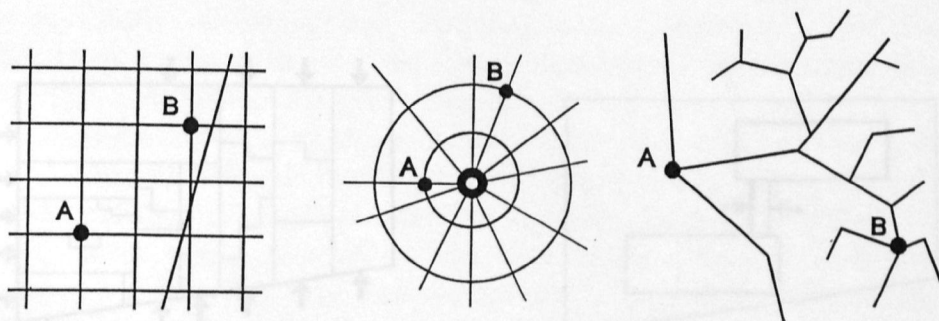
6.1 Az átjárhatóság/megközelíthetőség

A város lényege közterületeinek és közösségi területeinek, vagyis annak az infrastruktúrának a milyenségében rejlik, amelyhez mindenki korlátozás és díjfizetés nélkül hozzáférhet.

Csak a jól megközelíthető és átjárható területek kínálhatják az embereknek a választás lehetőségét. Ezért az átjárhatóság a reagáló környezet fontos jellemzője. Ha azonban a város minden része egyformán átjárható lenne, nem alakulhatnának ki a különféle tevékenységek, illetve életmódok által igényelt privát miliő megfelelő szintjei. Annak érdekében, hogy egy adott kontextusban az elvet megfelelően alkalmazni lehessen, meg kell különböztetni a magán- és közterületek átjárhatóságát, a fizikai és a vizuális átjárhatóságot, valamint a használók, illetve a közlekedési módok szerint differenciált átjárhatóságot.

A városi élet egyik jellemzője, hogy közéleti és magánéleti szerepeink között gyakran kell váltanunk. Ehhez magán- és közösségi terekre egyaránt szükség van. Hogy ezek egymást kiegészítve jól tudjanak működni, egyrészt megfelelő differenciálásukra, másrészt pedig egymás közötti érintkezési felületekre (interface) van szükség.

A közterületek átjárhatósága a két pont között rendelkezésre álló alternatív útvonalak számával és minőségével jellemezhető. Ezeknek az alternatíváknak azonban valamilyen mértékben láthatóknak is kell lenniük, tehát a vizuális átjárhatóság is lényeges. Mindkettőt alapvetően befolyásolja, hogy a közterületek hálózata milyen módon osztja fel a területet tömbökre. A kisebb tömbök általánosságban növelik egy terület fizikai átjárhatóságát, de a jobb vizuális átjárhatóság által a terület olvashatóságát is.

18. ábra: Úthálózat típusok

Természetesen más szintű átjárhatóság kívánatos egy, az üzleti élettől pezsgő belvárosban, mint egy békés hangulatot árasztó külvárosi lakóterületen. Előbbi, különösen erős kiskereskedelmi funkció esetén, minél finomabb (sűrűbb) hálós rendszert kíván, hiszen a bevásárlás – némely sajátosan autós formájától eltekintve – alapvetően gyalogos tevékenység. (Nem véletlen, hogy például Sydney belvárosában a kiskereskedelem központja éppen ott alakult ki, ahol a

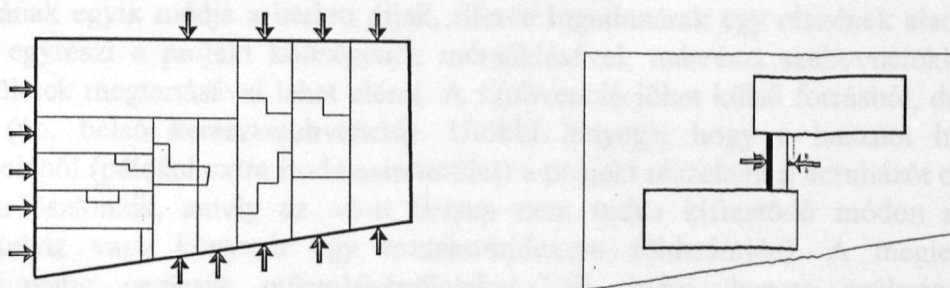
szabálytalan hálós utca- illetve tömbrendszer a legsűrűbb volt.) Lakókörnyezetben ugyanakkor gyakran nem cél az, hogy a környezet átjárhatósága magas fokú legyen: egyrészt a privát milió, másrészt a közbiztonság fokozása érdekében. Itt a privát milió igényét, amelyet elvileg a zsákutcás elrendezés szolgál a legjobban, ellensúlyozni szükséges a tájékozódás (például látogatók), a kiszolgálás (szemét, kézbesítés stb.) és az üzembiztonság (például útlezárás vagy közműrendszerek meghibásodásának kiváltása) követelményeivel.

A területre vonatkozó környezet- és közlekedéspolitikának megfelelően az átjárhatóságot differenciálni szükséges a használók szerint is. Sokszor cél az, hogy a gyalogosok számára egy terület kényelmesen és magas szinten átjárható legyen (például lakóterület, vagy gyalogos belváros esetén), míg a gépjárművek számára ezt szándékosan csökkentett, tehát jelentős különbséget teremtünk a vizuális és a tényleges fizikai átjárhatóság között.

A magán- és a közterületek közötti interface átjárhatóságát a bejáratokkal, kapukkal (fizikai), valamint kerítésekkel, ablakokkal és kirakatokkal (vizuális) biztosítjuk. A két terület világos megkülönböztetése, valamint a kettő közötti átmenet biztosítása (például előkert, lépcső, előcsarnok segítségével) fontos. Mindez azt jelenti, hogy az épületek többségének világosan elkülönülő elejére és hátára van szüksége. Az első front a hozzá kapcsolódó közterület tevékenységeivel tart fenn szoros fizikai és vizuális kapcsolatot, míg a hátsó a privát tevékenységeknek nyújt inkább teret.

Végül szólni kell arról is, hogy a közterületek átjárhatóságának romlása a közelmúlt olyan általános tendenciája, amelyet elsősorban gazdaságossági törekvések, illetve hibás tervezési elvek okoztak. A fő okok közé sorolható a létesítmények (szállodák, irodaházak, bevásárlóközpontok, kulturális együttesek, lakókomplexumok) léptékének növekedése, a hierarchikus beépítési, illetve közlekedésszervezési gyakorlat, valamint a gyalogosok és gépjárművek szegregációja.

Mind az átjárhatóság, mind a következőkben tárgyalt változatosság követelményei a korábbiakban megismert emberi igények szinte minden szintjével összefüggésben vannak.

19. ábra: Hagyományos és átépített tömb-közterület interface (Bentley, 1985)

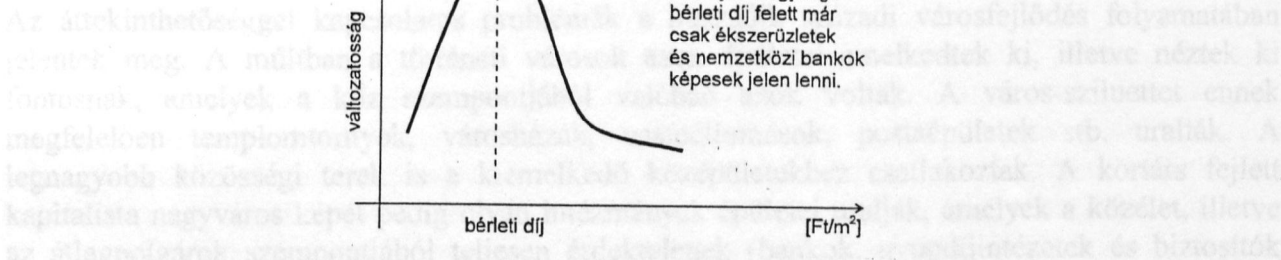
6.2 A vitalitás – a tevékenységek, funkciók változatossága

A jó megközelíthetőségnek, illetve átjárhatóságnak csak akkor van értelme, ha az adott terület a tapasztalatok választékát kínálja az embereknek. A változatos tapasztalatok változatos tevékenységeket, változatos formákat és változatos jelentéseket igényelnek. A tevékenységek

választás/választék növelése.

dolgozik ellene, nincs olyan veszély, hogy túl sokat sikerülne elérni.

20. ábra: A bérleti díj és a változatosság összefüggése bevásárlóközpontban (Bentley, 1985)

Abhoz, hogy a funkciók változatossága jól működjön, nem elégséges mindenféle tevékenységet

érdekében egymásra vannak utalva. Utóbbi elvet alkalmazza a bevásárlóközpontok telepítési sémája: a másodrendű funkciók (kisüzletek) az elsőrendű nagy gyalogosforgalmat generáló funkciók (élelmiszer áruház, diszkontüzlet, parkoló, tömegközlekedési megálló) között helyezkednek el, élvezve a jelentős gyalogosáramlás előnyeit.

6.3 Az áttekinthetőség, olvashatóság

A város által kínált lehetőségek csak akkor jelentenek igazi választékot, ha az emberek megértik azokat. A városnak úgy kell kínálnia magát, mint egy érdekes olvasmánynak; felfedezése élvezetes, de aktív részvételt és némi erőfeszítést igényel (a nyilvánvalóval szemben az emberek közömbösek maradnak, a túl komplex pedig nyomasztja őket). Az érthetőség igénye két szinten jelentkezik: a fizikai formáé, valamint a tevékenységeké, melyek kapcsolódnak az 5. fejezetben tárgyalt biztonsággal kapcsolatos tájékozódás sajátos igényeihez.

Az áttekinthetőséggel kapcsolatos problémák a huszadik századi városfejlődés folyamatában jelentek meg. A múltban a történeti városok azon épületei emelkedtek ki, illetve néztek ki fontosnak, amelyek a köz szempontjából valóban azok voltak. A város-sziluettet ennek megfelelően templomtornyok, városházák, vasútállomások, postaépületek stb. uralták. A legnagyobb közösségi terek is a kiemelkedő középületekhez csatlakoztak. A kortárs fejlett kapitalista nagyváros képét pedig olyan intézmények épületei uralják, amelyek a közélet, illetve az átlagpolgárok szempontjából teljesen érdektelenek (bankok, nyugdíjintézetek és biztosítók irodaházai). A zavart tovább fokozza, hogy az épületek megjelenése sokszor nem árulja el egyértelműen rendeltetésüket: például egy a közforgalom szempontjából fontos postaépület esetleg hasonlóan néz ki, mint egy csupán csak magán-ügyfélforgalmat vonzó bér-irodaház. Az olvashatóság követelménye megkívánja, hogy a használó szempontjából egy városháza úgy nézzen ki, mint egy városháza, vagyis az építészeti megformálás ezt a jelentést hordozza a használó számára.

Az érthető város beépítése olyan, hogy használói világos és pontos képet alkothatnak róla. A hangsúly itt a használókon, és nem a tervezőkön van! A rajzon, felülnézetben ábrázolt kompozíciók általában nem sokat mondanak a használóknak, normál szemmagasságban, illetve gyalogos perspektívából ezek nem olvashatók, tehát érdektelenek (a madártávlatból, ortogonális vetületben való komponálás a modernizmus egyik nagy melléfogása volt!). A tervezése során törekedni kell a városi léptékű látványhierarchiára, mely az épületeket nagyságuk, közéleti fontosságuk, illetve funkciójuk szerint engedi érvényesülni. Hasonlóan lényeges a részletek relatív fontosságával való megfelelő bánás is, amely mikroszinten segíthet az eligazodásban (például a bejárat[ok] világos jelzése).

Az embereknek fizikai környezetükről alkotott mentális térképein fellelhető közös vonások öt kulcselemét részletesebben a 2. és az 5. fejezetek tárgyalták. Az útvonalak hálózatot alkotó lineáris karakterű elemek: autópályák, vasutak, utak, sétányok, amelyek mozgást generálnak. Ezek találkozásai a csomópontok: terek, piacterek, útkereszteződések, tömegközlekedési átszállóhelyek, amelyek statikusabb jellegűek, és legfontosabb jellemzőjük, hogy rajtuk áthaladva a továbbhaladás irányáról kell döntenünk. A jelzőpontok a városi szövet karakteres és ezáltal

emlékezetes referenciapontjai. A szélek szintén vonalasak: tereplépcsők, vízpartok, folyók, főutak, vasutak. Utóbbiak esetén a használó nézőpontja dönt: a rajtuk közlekedőknek útvonalat, a környezetükben lakóknak azonban szélet jelentenek. A csomópontok, útvonalak, szélek és jelzőpontok a városról alkotott mentális térképeink vázát alkotják, amelyek aztán az egyes eltérő karakterű körzeteken belül mikroszinten is megismétlődnek. A körzetek, illetve szomszédságok lényege, hogy emberi léptékűek, az átlagember számára is felfoghatóak, és valamilyen módon emlékezetesek. Lehatárolásukkal kapcsolatban megállapítható, hogy a szakemberek szinte kivétel nélkül túlbecsülik kiterjedésüket. (Hester, 1984.) A városépítésznek gondos elemzés után arról kell határoznia, hogy egy adott területen mely típusú elemek megerősítésére van szükség, illetve hol kell újakat létesíteni; vagyis szükség van-e például egy útvonal karakterének erősítésére, illetve fontosságának hangsúlyozására, vagy egy adott terület hiányában van-e emlékezetes jelzőpontoknak.

6.4 A funkcionális rugalmasság

A 4. fejezet világosan megmutatta, az emberi igények igen sokrétűek, kultúra-, kor- és egyénfüggők, valamint időben is változóak. Am építményeinket általában hosszú időre szánjuk. Az olyan területek és épületek, amelyeket nemcsak egy konkrét speciális, hanem többféle célra is lehet használni, nagyobb választási lehetőséget kínálnak. Ezt a tulajdonságot funkcionális rugalmasságnak hívjuk. Két fajtája különböztethető meg: az egyik, amely azt teszi lehetővé, hogy az adott hely vagy létesítmény egy adott időben többféle célra is használható; a másik azt, hogy az időben változó igényekhez a létesítmény adaptálható. A tervezés során ezekre az igényekre a szokásos költségeken belül oda lehet figyelni, vagyis a funkcionális rugalmasság betervezése nem feltétlenül kerül többbe.

A közterületek funkcionális rugalmasságára jó példa a mediterrán, árka-dos kávéházakkal övezett piactér, ahol a vásárlástól a kávé mellőli szemlélődésen át a sétálásig vagy labdázásig rengeteg tevékenység lehetséges. A lényeg, hogy a tevékenységek maguk azok, amelyek vonzzák az embereket, és amelyek más, ezáltal tevékenységeket is ösztönöznek. Kiemelt figyelmet érdemel e terek (aktív) peremeinek, illetve széleinek tervezése, a gyalogosok és gépjárművek viszonya, valamint a mikroklíma.

Hogy egy épület teljes élettartama során milyen változásokon megy majd keresztül, nem becsülhető meg előre. Az épületek szintjén megkülönböztethetünk nagyléptékű, illetve kisléptékű funkcionális rugalmasságot. Előbbi arra utal, hogy egy épület egészének használatát milyen könnyen lehet megváltoztatni. Például egy panelház felsőbb emeleiteit igen nehéz bármi másra felhasználni, mint lakások vagy szállás céljára, ugyanakkor egy kétszintes sorház igen könnyen adaptálható üzletek, iroda, fogadó vagy akár óvoda céljára is. A családi háznakál a legfontosabb ismér-v a ház bővíthetősége (például hozzáépítéssel, emeletráépítéssel, vagy tetőtér-beépítéssel). Más épülettípusoknál a funkcionális rugalmasság kulcsának három összetevője: az alaprajzi mélység (természetes megvilágítás, átszellőzés), az épületmagasság (magas épületeknél a felső szintek felhasználása korlátozott), valamint a megközelítés (bejáratok száma, fajtája). Természetesen nem minden épület felelhet meg ezeknek a követelményeknek: például egy

stadion vagy egy uszoda elsősorban más, igen speciális használói követelményrendszernek kell, hogy megfeleljen.

A kisléptékű rugalmasság követelménye arra utal, hogy egy épület bizonyos helyiségei többféle célra is használhatóak. Ennek három eleme a helyiségek mérete, alakja, valamint részletes kialakítása (pillérek, nyílások, gépészet, bútorozás).

6.5 Az érzékszervi gazdagság

Ez a követelménycsoport az emberi igények kognitív és esztétikai rétegeivel kapcsolatos. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a városi élet nem elhanyagolható célja az, hogy jól érezzük magunkat, fantáziánkat serkentsük, örüljünk és vidámak legyünk. Bár az emberek domináns érzékszerve a látás, a többi érzékszerv számára is élményt nyújtó környezet feltétlenül gazdagabb és nagyobb választékot kínál. Az érzékszervek közül a szaglás a legkevésbé irányítható, illetve kontrollálható, a látás pedig a legjobban; a kettő között helyezkedik el a tapintás és a hallás. A város nyújtotta nem vizuális élményekről viszonylag kevés kutatási eredmény, illetve elmélet született. A tervezésnek éppen ezért fokozott gondot kell fordítania ezekre.

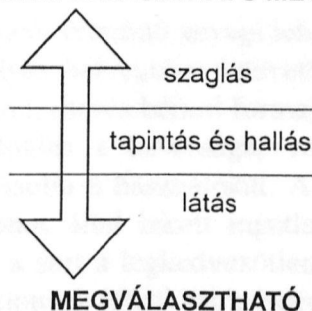
A környezet vizuális gazdagsága is sokszor kívánnivalót hagy maga után, elsősorban tervezett, különösen modernista létesítmények esetén. Ez nem meglepő, hiszen egészen a közelmúltig építész szakemberek több generációja majdnem fél évszázadon keresztül nevelkedett úgy, hogy a látvány gazdagságának szempontjait és a díszítés elveit meg sem ismerhette. Ennek hiányában pedig legjobb esetben is csak a múlt sikeres példáinak utánzása maradhat. Pedig az épületek, közterületek dekorálása minőségileg mást kell jelentsen, mint a klasszicista vagy eklektikus előképek valamiféle másolását. Az anyagok, a színek, a textúra és a kreatív részletképzés harmonikus és egyedi alkalmazása hihetetlen mértékben gazdagíthatja a környezetet. (Lásd például a legújabb magyar világszabadalmat, az ún. átlátszó, vagy üvegbetont.) Maradandót e téren csak egyfajta regionalizmus hozhat, amely a környezet (és nem csupán néhány szomszédos épület) kontextusa, a helyi kultúra, a genius loci iránti alázatban nyilvánul meg.

A város-, illetve utcakép vizsgálata és alakítása az alábbi elemekre kell, hogy kiterjedjen:

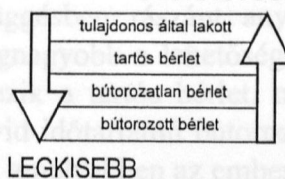
- látvány (sorozat, záró, tengelyes, panoráma, keretezett, szűrt)
- a térformálás konfigurációja (térarányok, utcavonal, a térdefiniálás zártsága, fajtája és foka)
- épületkonfiguráció (beleértve a köz- és a magánterület találkozásának kezelését, az építészeti stílust és a sziluettet)
- anyagok, textúrák és minták (beleértve a falak és a járósíkok kezelését)
- színezés
- kiegészítő elemek (növényzet, utcabútorok, valamint jelzések és reklámok)
- megvilágítás (fény- és árnyékhathatások, világító reklámok, közterületi
- világítás, díszvilágítás, számítógép vezérelte hatások, lézershow, tűzijáték, éjszakai utcakép).

A városi közösségi területek formálásához pedig ismét igénybe kell venni a köztéri művészetet, illetve a köztéri művészek munkáját.

NEM VÁLASZTHATÓ MEG

LEGNAGYOBB

21. ábra: Érzékszerveink feletti ellenőrzés
(Bentley, 1985)

22. ábra: Tulajdonformák hatása a személyességre (Bentley, 1985)

6.6 A személyesség, otthonosság

A reagáló városépítészet egyik alapparadigmája, hogy nem az embereknek, hanem az emberekkel kell tervezni. Csak ezáltal lehetséges igényeik megfelelő mélységű feltérképezése és megértése, a jó közösségi szellem elősegítése, valamint a környezetükhöz való kötődés, illetve büszkeségérzés megjelenése. Mindehhez megfelelően kis közösségek és jóval több közösségfejlesztési kísérlet kell, mely utóbbi különös hangsúlyt fektet az értelmes párbeszédet előmozdító kommunikációs módszerekre.

Az emberek olyan városi területeken érzik igazán jól magukat, ahol valamilyen módon részesei lehetnek az ott történeteknek. Az emberek többségének települési környezetét a legmagasabb szintű közösségi részvétel esetén is más emberek tervezik. Ahhoz, hogy azt a magukénak érezzék, illetve otthonosan érezzék benne magukat, személyes bélyegüket igyekeznek különféle módon rányomni. Hogy erre lehetőségük legyen, a városépítésznek figyelmet kell szentelnie erre. Ennek egyik módja a tervezés úgynevezett "befejezetlensége", vagy nyitott tervezés (open ended design), amely teret ad annak, hogy a használók aktív tényezőivé váljanak a tervezésnek, illetve környezetük továbbfejlesztésének.

A környezet nyelvét, annak apró jeleit olvasva egy adott fizikai környezet sokat elárul használóiról: társadalmi státuszukról, életmódjukról, értékeikről, attitűdjükről. Nem szabad azonban ezekből messzemenő következtetéseket sem levonni, hiszen városrendezési előírások, üzemeltetési szabályok, bérleti szerződések kikötései speciális korlátokat jelenthetnek a használóknak (például utcafronton nem lehet kerítés, védett telepszerű beépítés esetén egyforma postaládák, homlokzatok színezése kötött). A fizikai környezet személyessé tétele két (egymást nem kizáró) okból történhet: a kényelmi szolgáltatások javítása, valamint az imázs megváltoztatása érdekében. Előbbi összefüggésben van az 5. 4 alatt tárgyalt funkcionális rugalmasság szempontjaival is. Utóbbi pedig erősen kommunikatív, és szoros összefüggésben van a 4. fejezetben tárgyalt hovatartozás, önbecsülés, önmegvalósítás, valamint az esztétika

igényeivel, de a társadalmi státus kifejezésével is. Ugyanakkor a személyessé tétel a területiális ellenőrzésre irányuló vágy egyik világos kifejeződése is (Lang, 1987).

A magától értetődő anyagi lehetőségeken túl három tényező korlátozza az embereket abban, hogy személyes belyegüket közvetlen környezetükre tetszésük szerint rányomják: a birtoklás módja (tulajdon, illetve bérleti forma), az épülettípus, valamint az építéstechnológia.

A birtoklás a tartóssága, valamint az ezzel összefüggésben rászánt anyagi eszközök által befolyásolja a használókat. A tartósságot tekintve a legnagyobb a lehetőség és a hajlandóság a tulajdonos által lakott ingatlan esetén, ezután következik a tartós bérlet, majd a bútorozatlan bérlet, a sort a legkedvezőtlenebb helyzetet jelentő, rövid időtartamú bútorozott bérlet zárja. Az épülettípusok közül azok érdemelnek kiemelt figyelmet, amelyekben az emberek a leggyakrabban megfordulnak, illetve a legtöbb időt töltik: a lakó- és a munkahelyi környezet. A személyessé tétel elősegítése azt is jelenti, hogy a technológiának lehetővé kell tennie, illetve meg kell könnyítenie azt. Ebből a szempontból a hagyományos technológiák (például téglafalak) kedvezőbbek. Az előre gyártott vasbeton-panelből készült épületekben nemhogy a falak és nyílásaik nem alakíthatóak át, hanem még egy kép elhelyezése is gondot okoz (előre meg kell tervezni, szögbelövő célszerszám használata szükséges). Ez pedig a személyessé tétel elképzelhető minimuma. (A lakótelepek építése során Magyarországon még azt sem sikerült elérni, hogy a szobákat elválasztó falpanelek vasalatának kialakítása során egy későbbi áttörés számára nyílást hagyjanak!)

A személyessé tétel egy bizonyos ponton (város)politikai kérdés is. Nemcsak azért, mert a demokratikus önrendelkezés, illetve a részvétel ideológiáját is magába foglalja, hanem mert bizonyos elemeinek hatása a közterületekre is áttérjed, így befolyásolja az utcaképet (bejáratok, ablakok, homlokzatok, erkélyek, előkertek stb.). Ezáltal egyes személyes megnyilatkozások a nagyobb közösség értékeivel konfliktusba kerülhetnek. Ezért is fontos az épületnek olyan módon való tervezése, hogy a használók által rájuk nyomott személyes belyegeket könnyen befogadják, anélkül, hogy a közösségi szféra kárt szenvedne. A példák között említhetők olyan magastetők, amelyek egy esetleges későbbi bővítéshez teret adnak, olyan ablakpárkányok, amelyeken virágtartók helyezhetők el, vagy reklámok befogadására alkalmas homlokzati felületek.

6.7 A fenntarthatóság

A város egyre növekvő mértékben parazita életmódot folytat (Mumford, 1985). Fogyasztása rendkívüli mértékben koncentrált, melynek döntő része külső forrásból érkezik. Ugyanakkor az elfogyasztott termékek, szolgáltatások és energia egyre kezelhetetlenebb mennyiségű hulladékot és szennyeződést eredményez. A város lényegét jelentő áru-, illetve gondolat-cserének a legfontosabb alapanyaga pedig, mint ahogy arra Lewis Mumford is rámutatott, a papír és annak műanyag, valamint az utóbbi időben egyre inkább terjedő elektronikus helyettesítői (pénz, értékpapírok, részvények, biztosítási kötvények, szerződések, jelentések, tanulmányok, tervek, újságok, számítógépes helyfoglalások, bankkártyák, adatbázisok, file-ok, honlapok, szoftverek, átutalások, megrendelések). Míg a város lényegéből fakadó koncentrált fogyasztási szerkezet alapvető megváltoztatása nem lehet reális cél, addig az újrahasznosítás, az ésszerű szervezés és a városépítészeti tervezés is sokat tehet a fenntartható fejlődésért. A fenntarthatóság lényege

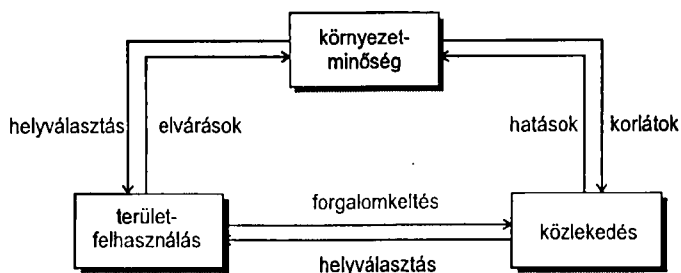
környezetünk olyan módon való alakítása, hogy ezáltal ne, vagy csak minimális mértékben szűkítsük a következő generációk lehetőségeit.

A fenntarthatóság elve tulajdonképpen nem is új keletű. A kínaiak nemcsak a világ első várostervezői voltak, de maguknak tudhatják a fenntartható fejlődés “feltalálását” is. A kínai filozófiát évezredek keresztül a Tian (menny, illetve világmindenség), a Di (föld, illetve erőforrások) és a Ren (emberek, illetve társadalom) közötti összefüggések foglalkoztatták. Az összefüggések gyakorlati kezelésére kifejlesztett elvek rendszere magába foglalja az ökológiai etikát (Qing-Li) és az emberi tevékenységek tervezését és szervezését (Shi-Li) is. Mindezek lényege a környezeti rendszerekben is működő pozitív és negatív erők (Yin-Yang) egymáshoz való viszonya. (Hague, 1997).

A fenntartható városépítészet vezérelveit három szóval lehet összefoglalni: csökkentés (például energiafelhasználás), újrahasznosítás (például épületeké) és visszanyerés (például anyagoké). A városi élet optimális fenntarthatóságát szolgálja egy minimális sűrűség, a kompatibilis tevékenységek vegyítése, valamint ez utóbbiak egymáshoz való közelsége. Utóbbit azért fontos hozzátenni, mivel vegyes felhasználású szabadon álló magasépületekkel is el lehet érni az első két célt, azonban ezeknek fizikailag egymáshoz nem sok közük van. A fenntarthatóság követelménye ugyanakkor különböző területeken különböző megoldásokat kíván.

A környezetbarát, illetve környezetkímélő város(építészeti) tervezés további elvei a teljesség igénye nélkül az alábbiakban foglalhatók össze:

- ❑ a környezet kapacitását (terhelhetőségét) is figyelembe vevő integrált területfelhasználás–közlekedés–környezetminőség-tervezés
A modellezés, illetve előzetes becslés során a három tényező kölcsönhatásainak elemzése, valamint a folyamat lényegét jelentő visszacsatolás, illetve az alternatívák elemzése alapvető fontosságú.
- ❑ a különféle területfelhasználási tevékenységek integrálása (keverése)
Mindez a kompatibilitás, az egymásrataltság, a gazdaságosság és a privát miliő nem egyszer ellentmondó szempontjainak szem előtt tartásával.

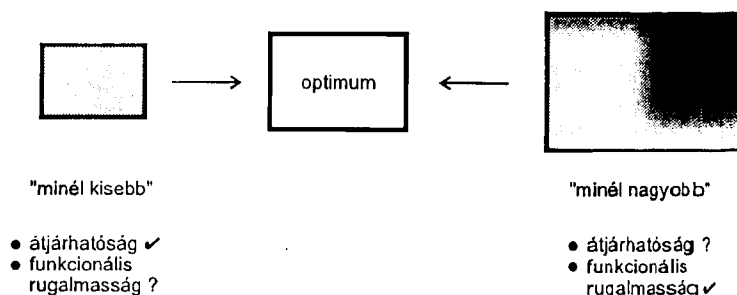
23. ábra: Területfelhasználás-közlekedés-környezet kölcsönhatásai

- ❑ energiatakarékos és környezetbarát közlekedési módok előtérbe helyezése a helyi közlekedésben
A gyaloglás ösztönzése direkt, rövid, kényelmes, akadályoktól mentes, biztonságos és attraktív útvonalak kialakításával, amelyek igazi, alternatív élményeket kínálnak. A kerékpárhasználat előmozdítása biztonságos és kényelmes hálózat, kombinált utazást lehetővé tevő megoldások (például tömegközlekedéssel), valamint megfelelő kerékpártárolók biztosításával. Olcsó, illetve elérhető, kényelmes és biztonságos tömegközlekedési lehetőségek maximalizálásával.
- ❑ a szelektív hulladékgyűjtés, illetve újrahasznosítás lehetőségének biztosítása
Mind a lakóházak, lakások belsejének, mind a lakóterületi közterületek részleteinek megfelelő tervezésével.
- ❑ az egyes közművek közös közműárokban, illetve közműcsatornában történő vezetése
A gazdaságosságot és az utcakép szempontjait is jól szolgálhatják.
- ❑ a mikroklímát javító, illetve védő beépítés és formák kialakítása
Terep, uralkodó széljárás, védő fasorok, folyosók, épületkonfigurációk stb. szempontjainak az adott terület sajátosságainak megfelelő alkalmazása.
- ❑ az új létesítmények energiatakarékos és energiahatékony tervezése
A teljesség igénye nélkül ide tartozik az épületek (lakások, irodák üzletközpontok) klimatikus tervezése, a funkcionális rugalmasság (az egymást követő generációk változó igényeihez alkalmazkodó, könnyen átalakítható, illetve bővíthető házak és lakások), a növényzet hasznosítása nyári árnyékolásra és a kedvezőtlen szelek, légörvények megtörésére, de olyan viszonylag apró tervezési gesztusok is, mint például egy lakóépület lépcsőházi orsóterének természetes felülvilágítása (mindössze tíz centiméternyi hely biztosításával) az energiapazarló mesterséges világítás helyett.
- ❑ felhagyott városi területek (brownfield sites) újrahasznosításának ösztönzése a zöldmezős fejlesztésekkel szemben, meglévő létesítmények rehabilitációja
A pazarlás egyik formája üres, feleslegessé vált épületek magukra hagyása, illetve lebontása. A revitalizáció során nemcsak a műemléképületek megtartására kell törekedni, hanem átlagos minőségű mindennapos épületeknek is jövőt lehet biztosítani, a költségek csökkentése mellett növelve ezáltal a változatosságot és az árak és/vagy a bérleti díjak választékát.
- ❑ bizonyos létesítmények közös használata
Sportlétesítmények (tornatermek, uszodák, sportpályák), könyvtárak, iskolák olyan üzemeltetése, illetve kialakítása, hogy napközben betöltött fő rendeltetésük után a helyi lakóközösség, illetve más közösségek is használhassák. Ezáltal adott esetben nincs szükség külön-külön közösségi házra, iskolaépületre, megduplázott sport- és könyvtári szolgáltatásokra, hanem mindezt rugalmas és gazdaságos üzemeltetéssel egy komplexum

kínálhatja. Ennek lehetőségét azonban városépítészeti eszközökkel (telepítés, bejáratok stb.) is biztosítani kell.

- a helyi foglalkoztatás előmozdítása és a helyi szolgáltatások hálózatának kialakítása
Beleértve az otthondolgozást, a gyermekmegőrzést, az idősek és betegek otthoni gondozását, a bűnmegelőzést stb.

Amellett, hogy a fejezetben felvázolt elmélet korlátai saját természetéből fakadnak: azaz egy végső soron normatív elmélet általánosított követelményei figyelmen kívül hagyhatnak sajátos körülményeket, hasznos segítséget nyújthat a gyakorlati eligazodásban. Érdemes még egyszer rámutatni arra, hogy a hét csoportban kifejtett követelmények nem egyszer ellentmondásba kerülhetnek egymással. Önmagukban olykor értelme(zhete)tlenek, csak együttes, mérlegeléssel történő alkalmazásuk vezethet eredményre. Kiragadva például egy új terület tervezésének komplex problémaköréből a tömb (utcák, illetve közösségi területek által határolt építési terület) kívánatos méretének kérdését: az átjárhatóság követelménye azt diktálja, hogy a tömb mérete minél kisebb legyen, ugyanakkor a funkcionális rugalmasság igényei ezzel ellentétes irányban hatnak. Csak a két ellentétes szempont optimalizálásából születhet meg a helyes megoldás.

24. ábra: Az optimális tömbméret meghatározása

Összefoglalásul: a valóban demokratikus és plurális városi társadalmi környezet megfelelő keretét alkotó fizikai környezet minden használójának kínál valamilyen szintű választékot. Különböző helyi közösségeinek és érdekcsoportjainak eltérő kultúráját, illetve értékrendjét a közösségi szférában is megjeleníti, valamint igazságosan "ütközteti". A fejlesztések során az egyéni érdekeket és a közösségi jogokat a lehetőségek, az élvezetesség, a helyi identitás és a felelősségérzet növelése mellett egyensúlyban tartja. Mindezt úgy, hogy a lehető legkisebb mértékben csökkentse a jövő generációk lehetőségeit.

7. Összefoglalás: a kutatás eredményei

Kutatásaim eredményeként nem kínálhatok az emberiségnek „a jövő, üdvösséget ígérő tökéletes városát”. Úgy tűnik, hogy a város továbbra is tökéletlen társadalmi és fizikai termék marad. Az urbanisztika és vele együtt a városépítészet jövője figyelmének, törekvéseinek irányaitól függ; a közösség meghatározó rétegei egyre tájékozottabbak lesznek a városok jellegéről és problémáiról, és egyre kevésbé lesznek toleránsak a városépítészeti egyéni szeszélyeivel szemben.

Értekezésemben nincsenek alapvetően új modellek, vagy eredeti elméletek sem. Amire vállalkoztam az az elmúlt évtizedekben a fejlett világ nagyvárosai fejlődésében végbemenő alapvető változások és azok várostervezési, városépítészeti következményeinek áttekintése, valamint az azokból leszűrhető tanulságok rendszerezése volt. Mindezt annak érdekében, hogy a hazai urbanisztika gyakorlata és oktatása jobban elősegíthesse városaink megfelelő irányba történő fejlesztését. Hiszen a magyar urbanizáció – vitathatatlan egyedi sajátosságai mellett – döntően nem öntörvényű, hanem része egy nagyobb (európai és globális) folyamatnak, amelyek megismerése elengedhetetlen.

Kutatásom eredményeinek konkrétabb számbavétele során az alábbiak emelhetők ki, amelyek újdonságként hozzájárulhatnak az urbanisztika hazai szakirodalmának még meglévő „fehér foltjai” felszámolásához:

- a fejlett világ nagyvárosai fejlődésében megjelenő témaparkosodás jelenségének leírása, és a tematikus parkok egyfajta katalógusának megalkotása, illetve
- az információs társadalom jelentősebb várostervezési következményeinek elemzése,
- az elmúlt közel fél évszázad során keletkezett várostervezési, városépítészeti elméletek rendszerezése és tipizálása,
- a társadalmi részvétel elméleti és gyakorlati tanulságainak elemzése,
- hazánkban még újnak számító kommunikációs elméletek és technikák (neuro-lingvisztikai programozás) alkalmazási lehetőségeinek bemutatása az urbanisztikai praxis számára,
- a nemzetközi szakirodalomból ismert mentális térképezés módszerének tesztelése, valamint
- az empirista input (emberi igények, státusz és életmód) felhasználásával a gyakorlat nyelvére is lefordítható, megfelelő normatív elmélet felkutatása, értelmezése és továbbfejlesztése: az ún. reagáló (vagy demokratikus) környezet követelményei.

A huszadik század végének globális folyamataira a városrendezés, városépítészet alapvető paradigmaváltozással reagált; a hangsúly a tervezésről (a terv, mint a reformok “semleges ügynöke”), illetve a társadalmi fejlődés befolyásolásának idealizmusáról arra a felismerésre került, hogy egyrészt a tervezés folyamat sokkal lényegesebb, mint maga a végtermék, másrészt az épített környezet alakítása nem csupán szakértelem, hanem értékek és ideológia kérdése is. Így tehát nem teljesen politikamentes.

Fejlődése során a várostervezés rendszeresen legitimizációs és identitásválságba került, illetve kerül. E válságoknak fontos szerepük van: nevezetesen olyan felismerésekhez vezetnek, amelyek nagymértékben hozzájárulhatnak megújulásához. Ezek közül kiemelendő, hogy:

- a várostervezés alapvetően generalista, szintetizáló diszciplína, melynek nincs sem szimbolikus, sem materiális saját tárgya, ami segíthetné definiálni önmagát. Nincs saját, intellektuálisan koherens elmélete sem, csak technológiai és ideológiai. Intellektuális bázisa a várostelemzés iskolája: a településföldrajz, a politikai gazdaságtan, a városszociológia és a környezetpszichológia lehet;

- a tervezés a fejlődés produktuma és nem megfordítva, tehát önmagában nem vezet fejlesztéshez (a városfejlesztésnek nem független változója). A gazdasági-politikai alapra épül az a társadalmi formáció, amely a térszerkezetet hozza létre. A településtervezés pedig – meglehetősen reménytelenül – utóbbi formálásán keresztül próbál hatni az előbbiekre;

- a tervezőknek demokratikus berendezkedésű társadalmakban olyan meghatározó folyamatok felett nincs befolyásuk, mint a népességmozgás, a bevándorlás, nemzetközi munkamegosztás vagy a spekulatív tőkemozgás.

Úgy tűnik, hogy az emberek a jövőben egyre inkább törekedni fognak a kellemes környezetre, illetve otthonra; olyan városok kialakítására, amelyek érdekesek, attraktívak, lehetőségekben gazdagok, és ahol az emberi tevékenységek igen széles skálája élhet harmonikusan együtt. A városépítészet pedig meglehetősen hosszú idő és kísérletezés után ismerte csak fel azt, hogy a városfejlődés által felvetett problémákra nem léteznek egyetemleges válaszok. A különféle elméletek és hagyományok nem ígérhetnek megváltást, akármennyire ambiciózus is némelyikük, hanem alternatív környezeti modelleket képviselnek, amelyek egymás mellett létezhetnek, kölcsönösen hathatnak egymásra, keveredhetnek, és ezáltal tovább gazdagíthatják a városépítészet, végső soron az emberiség környezetkultúrájának “szótárát”.

A városépítészet egyik oldalról eszköze lett a szupranacionális szintre emelkedő gazdasági hatalomnak, illetve döntéshozatalnak. Segítségével a szervezett látványosság, az imázs célirányosan manipulálható. Másrészt azonban az erősödő helyi közösségek, illetve mozgalmak is hasznukra fordíthatják egy kevésbé racionális, de mindenképpen humánusabb cél, kulturális identitásuk, illetve hagyományaik védelme érdekében.

Úgy tűnik, hogy az értékek és érdekek, vagyis a társadalmi-kulturális-ideológiai környezet alapvető befolyásoló szerepe miatt kevés egyetemlegesen érvényes városépítészeti rendező elv található. Talán az egyetlen lehetőség az emberi igények és aspirációk bonyolult jelenségeit, illetve összefüggéseit megkísérelni lefordítani egy adott kultúra kontextusában részletesebb gyakorlati rendezőelvekre. Ahhoz, hogy a kortárs városépítészet mindezen kihívásnak meg tudjon felelni, önmagában is interdiszciplináris válik, érdeklődésének homlokterébe fogadva a viselkedés- és társadalomtudományokat, valamint az ingatlan- és városgazdaságot. Ezzel párhuzamosan a korábbi normatív jellegű előíró tevékenységről hangsúlyeltolódás történik az (empirikus) pozitívizmus, tehát a megfigyelő, szemlélődő, értelmező működési mód irányába.

Természetesen bármilyen módszerrel végzett tervezés egy ponton túl elkerülhetetlenül normatív, tehát előíró-felíró jellegű. A hangsúlyeltolódás a megfigyelő mód irányába azt jelenti, hogy utóbbi inputként az előbbi érzékenyebbé, az egyén és a társadalom sokszínű igényeire reagálóbba teheti. Ebben pedig a viselkedéstudományok hozzájárulása elengedhetetlen. A városépítésznek pedig

el kell sajátítanuk a környezet nyelvét, ami megköveteli, hogy munkájukat sokkal fejlettebb empirikus tudásanyagra alapozzák. Ehhez azonban egy újfajta realizmus szükséges, amely megérti, hogy a városok tervezése egyenlő a kultúra tervezésével, ami roppant felelősség! Sokféleség, egyfajta káosz hangulattól kísért gyorsuló változások, a helyi kultúrák tisztelete, kontextualizmus, fokozatos fejlődés, empirikus megfigyelések, komplex elemzések, holisztikus megközelítés, közösségi részvétel és népművelés – Patrick Geddes aktuálisabb, mint valaha!

Szakirodalom

- A. Gergely A. (1993) Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Alexander, Ch. (1966) "A city is not a tree", Planning, February, pp 46–58.
- Alexander, Ch., B. Poyner (nd) The Atoms of Environmental Structure, Working Paper No.42, Center for Planning and Development Research, University of California, Berkeley.
- Alexander, Ch. (1974) *Major changes in environmental form required by social and psychological demand*, Ch. 4.6 in A. Blowers et al eds., The Future of Cities, Hutchinson Educational, The Open University Press, London.
- Alexander, Ch. et al (1981) The Pattern Language, University Press, New York.
- Alexander, Ch., H. Neis, A. Anninou, I. King (1987) A New Theory of Urban Design, Oxford University Press.
- Almási M. (1997) „Utolsó figyelmeztetés”, Népszabadság, március 3.
- Almási M. (1998) Üveggolyók, Az ezredvég globális játszmái, Helikon, Budapest.
- Anderson, S. ed. (1978) on Streets, The MIT Press, Cambridge.
- Anglin Associates (1989) Main Street Handbook, Department of Planning, Sydney.
- Antalóczy Z. (1997) „Az élet nem fér a régi formákba”, Magyar Nemzet, április 11.
- Appignanesi, R., C. Garratt (1995) Nesze Noked Posztmodern, Ikon, Budapest.
- Appleyard, D. (1977) "A Planner's Guide to Environmental Psychology: A Review Essay", APA Journal, April, pp 184–189.
- Appleyard, D. (1981) Livable Streets, University of California Press, Berkeley.
- Architectural Design (1990) Post-Modernism on Trial, Academy Editions, London.
- Aronson, E. (1984) The Social Animal, W. H. Freeman and Company, San Francisco.
- Arnstein, S. (1969) "A Ladder of Citizen Participation", Journal of the American Institute of Planners, No. 35., July.
- Banerjee, T., M. Southworth ed. (1991) City Sense and City Design, Writings and projects of Kevin Lynch, The MIT Press, Cambridge.
- Barton, H., G. Davis and R. Guise (1995) Sustainable Settlements, A Guide for Planners, Designers and Developers, University of the West of England, The Local Government Management Board.
- Bentley, I., A. Alcock, P. Murrain, S. McGlynn, G. Smith (1985) Responsive Environments, The Architectural Press, London.
- Beyard, M. D. (1988) Business and Industrial Development Handbook, the Urban Land Institute, Washington, D.C.
- Biczó H. (2001) „A középosztály diszkrét bája”, Magyar Hírlap, szeptember 8.

- Blowers, A. et al eds. (1974) *The Future of Cities*, Hutchinson Educational, The Open University Press, London.
- Bosselmann, P. et al (1984) *Sun, Wind and Comfort, A Study of Open Spaces and Sidewalks in Four Downtown Areas*, Institute of Urban and Regional Development, College of Environmental Design, University of California, Berkeley.
- Broadbent, G. (1990) *Emerging Concepts in Urban Space Design*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Brown, D. S. (1990) "Paralipomena in Urban Design", *Urban Concepts*, Architectural Design, Academy Editions, London.
- Cerda, I. (1979) *La théorie générale de l'urbanisation*, Párizs.
- Castells, M. (1977) *The urban question, a Marxist approach*, Edward Arnold, London.
- Castells, M. (1989) *The Informational City*, Blackwell, Oxford.
- Castells, M. (1992) "The World has Changed: Can Planning Change?", *Landscape and Urban Planning*, Vol. 22, No. 1, pp 73–78.
- Castells, M., P. Hall (1994) *Technopoles of the World*, Routledge, London.
- Crow, D. ed. (1990) *Philosophical Streets, New Approaches to Urbanism*, Maisonneuve Press, Washington, D.C.
- Cullen, G. (1971) *The Concise Townscape*, The Architectural Press, London.
- Cuthbert, A. R. (1992) "Flexible Production – Flexible Education?" (unpublished paper), School of Town Planning, The University of NSW.
- Czakó G. (1997) „Létezik-e még demokrácia?”, *Magyar Nemzet*, február 14.
- Cságyoly F. et al (1992) *Budapest Karakterterv Metodika*, Építész Stúdió 11 Kft., Budapest.
- Cséfalvay Z. (1994) *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*, Ikva, Budapest.
- Csepeli Gy. (1997) *Szociálpszichológia*, Osiris, Budapest.
- Csikszentmihályi M. (1997) *Flow, Az áramlat*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csontos J., Lukovich T. szerk. (1999) *Urbanisztika 2000*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Department of the Environment (1969) *People and Planning*, Report of the Committee on Public Participation in Planning, HMSO, London.
- Dilts, R. (1983) *Applications of Neuro-Linguistic Programming*, Meta Publications, Cupertino, California.
- Ducker, P. F. (2001) *21. századi kihívások a vállalatirányításban*, HVG, Budapest.
- Dunlop, B. (1996) *Building a Dream, The Art of Disney Architecture*, H. N. Abrams, New York.
- Edwards, B. (1996) "For a slicker city", *PlanningWeek*, 5 December.
- English Partnerships (1996) *Time for design; good practice in building, landscape and urban design*.
- Engwicht, D. (1992) *Towards an Eco-City*, Envirobook, Sydney.
- Evans, G. W. ed. (1982) *Environmental Stress*, Cambridge University Press.
- Fekete Gy. A. (2004) „A pénzmosók középmezőnyében”, *Népszabadság*, október 9.
- Fischer Gy. (2005) *Életsílus csoportok Magyarországon*, előadás, Szentendre Város Önkormányzata.

- Fogarasi Gy (1979) „Kísérletek a várszociológia alapkérdéseinek újraértelmezésére”, Területrendezés, 1979/3, pp 83-91.
- Fragance, M. (1977) *Citizen Participation in Planning*, Pergamon Press.
- Frank, S. et al (1979) *The Practice of Local Government Planning*, Municipal Management Series, International City Management Association.
- Freestone, R. ed (1993) *Spirited Cities*, Federation Press, Sydney.
- Friend, J., A. Hickling (1987) *Planning Under Pressure, The Strategic Choice Approach*, Pergamon Press.
- Gaardner, J. (1995) *Sofie világa*, Magyar Könyvklub, Pesti Szalon Kiadó, Budapest.
- Gans, H. J. (1968) *People and Plans: Essays on Urban Problems and Solutions*, Basic Books, New York.
- Geddes, P. (1949) *Cities in Evolution*, Williams and Norgate, London.
- Gerken, G. (1993) *A 2000. év trendjei*, Akadémia Kiadó, Budapest.
- Gerster, G. (1988) *Grand Design*, The Knapp Press, L.A.
- Girardet, H. (1992) *The GAIA Atlas of Cities, New directions for sustainable urban living*, Gaia Books, London.
- Gleick, J. (1987) *Chaos, Making a New Science*, Penguin Books, New York.
- Goodchild, B. (1990) “Planning and the modern/postmodern debate”, *Town Planning Review*, Vol. 61, No. 2, pp 119–137.
- Goodey, B. (1978) “Defining Urban Design”, *Urban Design*, Summer, pp 26–27.
- Gordon, T. (1990) *PET – A szülői eredményesség tanulása*, Gondolat, Budapest.
- Graham, S. and S. Marvin (1996) *Telecommunications and the City, Electronic spaces, urban places*, Routledge, London.
- Granasztói P. (1972) *Ember és látvány városépítészetünkben*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Granasztói P. (1973) *Építészet és urbanisztika*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Greater London Council (1978) *An Introduction to Housing Layout*, The Architectural Press, London.
- Gruen, V. (1965) *The Heart of our Cities*, Thames and Hudson, London.
- Gunts, B. (1994) “Disney Unveils New Town” *Architecture*, August.
- Hackney, R. (1991) “Modernism is dead”, *Ekistics*, 346/347, pp 110–117.
- Hague, C. (1997) “Chinese whispers”, *PLANNING*, 2 May, p 23.
- Hall, E. T. (1995) *Rejtett dimenziók*, Katalizátor Iroda, Budapest.
- Hall, P. (1990) *Cities of Tomorrow, An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, Basil Blackwell, Oxford.
- Hamvas B. (1988) *Scientia Sacra*, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Hankiss E. (1998) *Az emberi kaland*, Helikon Kiadó, Budapest.
- Harvey, D. (1992) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Hayward, R., S. McGlynn ed. (1993) *Making Better Places, Urban design now*, Joint Center for Urban Design, Oxford.
- Herdeg, W. (1981) *Archigraphia, Architectural and Environmental Graphics*, Graphis, Zürich.
- Hester, R. T., Jr. (1984) *Planning Neighbourhood Space with People*, Van Nostrand Reinhold, New York.

- Highway Research Board (1969) Transportation and Community Values, Special Report 105., Washington D.C.
- Hillier, B. (1989) "The Architecture of the urban object", *Ekistics* 334/335, pp 5–21.
- Hillier, B., J. Hanson (1990) *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press.
- Institute of Policy Studies, The Johns Hopkins University (1993) *The Communication Challenge: Its Implications for Cities and Planning Strategies*, Statement of the XXIIIrd Urban Fellows Conference, Mallorca, Spain.
- Hunyadi Gy. (1999) *Történeti bevezetés a szociálpszichológiába*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Jacobs, A., D. Appleyard (1987) "Towards an Urban Design Manifesto", *APA Journal*, Vol. 53, No. 1, pp 112–120.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York.
- Jencks, C. (1987) *Post-modernism*, Academy Editions, London.
- Jencks, C. (1989) *What is Post-Modernism?*, Academy Editions/St. Martin's Press, London.
- Jencks, C. (1992) *The Post-Modern Reader*, Academy Editions, London.
- Jung, C. G. (1993) *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*, Európa Könykiadó, Budapest.
- Kerékgyártó B. (2000) *A mérhető és a mérhetetlen, Építészeti írások a huszadik századból*, Typotex, Budapest.
- King, A., B. Schneider (1992) *The First Global Revolution, A report by the Council of The Club of Rome*, Simon & Schuster, London.
- King, R. J. (1988) "Urban design in capitalist society", *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 6, pp 445–474.
- Kiss I. (1996) *Településeggyüttesek vizsgálata és egybevetési módszertana*, PTSZ, Budapest.
- Knack, R. E. (1996) "Once Upon a Town", *Planning*, March, pp 10–13.
- Korten, D. (1996) *Tökés társaságok világalma*, Kapu, Budapest.
- Kovarszki A., László M., Tóth J. (2002) *Múlt, jelen, jövő – a településügy térben és időben*, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Pécs.
- Köszegfalvi Gy., Loydl T. (2001) *Településfejlesztés*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Krier, R. (1979) *Urban Space*, Academy Editions, London.
- Kunszt Gy. (1995) *A hagyomány jövője*, Pannon Panteon, Veszprém.
- Lang, J. et al eds. (1974) *Designing for Human Behavior: Architecture and the Behavioral Sciences*, Dowden, Hutchinson and Ross, Stroudsburg, PA.
- Lang, J. (1987) *Creating Architectural Theory, The role of the behavioral sciences in environmental design*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Lang, J. (1990) "Urban Design: The Collaborative Art of Shaping Cities", in Lukovich, T. ed., *Urban Design and Local Planning: An interdisciplinary approach*, Proceedings of a Symposium, School of Town Planning, The University of New South Wales, Environmental Planning and Management Series, Vol. 90/4., pp 2.1-2.16.
- Lang, J. (1994) *Urban Design, The American experience*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- László E. (1993) *Döntés előtt*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Lauer, D. A. (1985) *Design Basics*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Lucas, J. R. (1975) *Democracy and Participation*, Penguin Books, Middlesex, England.
- Ludlow, D. (1997) "Turning on the city", *PLANNING*, 11 April, p19.

- Lukovich, T. ed. (1990) Urban Design and Local Planning: An interdisciplinary approach, Proceedings of a Symposium, School of Town Planning, The University of New South Wales, Environmental Planning and Management Series, Vol. 90/4.
- Lukovich, T., B. Colman (1992) Industrial Parks, An overview of site planning & design, School of Town Planning, The University of New South Wales, Environmental Planning and Management Series, Vol. 92/3.
- Lukovich T. (1992) „A közösségi részvételről”, Valóság, 92/11., pp 19-29.
- Lukovich, T. (1993) *Postmodern Streets: An urban design perspective*, Ch. 9 in R. Freestone ed., Spirited Cities, The Federation Press, Sydney.
- Lukovich, T. (1994) ”Rejection of heterotopias, but what planning?”, Expanding Demands on Planning, Proceedings of the 30th IsoCaRP Congress, Prague.
- Lukovich T. szerk. (1995) „Virtuális interjú Manuel Castelsszel”, FALU VÁROS RÉGIÓ, 95./7–8, pp 53-57.
- Lukovich, T., Gy. Mátrai (1995) “The Scope of Neuro-Linguistic Programming in Planning, Managing the communication challenge”, Adaptation and Mediation in Urban Planning, Proceedings of the 31st ISoCaRP Congress, Sydney.
- Lukovich T. szerk. (1996) “Interjú Peter Hall-lal”, FALU VÁROS RÉGIÓ, 96./2–3, pp 3-7.
- Lukovich T. (1997a) „A nagyok mennybemenetele”, Népszabadság, január 3.
- Lukovich T. (1997b) „Ismét a bevásárlóközpontokról”, Urbanisztika, január, 4/1.
- Lukovich T. szerk. (1997c) „Interjú Denis Scott Brownnal”, FALU VÁROS RÉGIÓ, 96./8–9, pp 3-6.
- Lukovich T. (1997d, 2001) A posztmodern kor városépítészetének kihívásai, Szószabó Stúdió (első kiadás), Pallas Stúdió (második kiadás), Budapest.
- Lukovich T. (2002) VárosVáltozatok, Pallas Stúdió, Budapest.
- Lukovich T. (megjelenés alatt) *A kulturális gazdaság és Budapest – úton egy lehetséges jövőképhez*, in Enyedi Gy. szerk., A kulturális gazdaság, MTA, Budapest.
- Lukovich T. (megjelenés alatt) „A város és a biztonság”, Belügyi Szemle, Budapest.
- Lynch, K. (1972) What time is this place? MIT Press, Cambridge.
- Lynch, K., G. Hack (1984) Site Planning, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lynch, K. (1987) Good City Form, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lynch, K. (1988) The Image of the City, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lynch, K. (1990) Wasting Away, Sierra Club Books, San Francisco.
- MacGill, H. ed. (1970) Cities and City Life, Allyn and Bacon, Boston.
- Magnus, D. (1979) Umweltkunst gegen Kunstumwelt, Goethe-Institut, Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk.
- Marling, K. A. ed. (1997) Designing Disney's Theme Parks, Flammarion, Paris.
- Marsh, P. (1990) Life Style, Sidgwick and Jackson, London.
- Maslow, A. (1987) Motivation and Personality, 3rd ed. Harper & Row, New York.
- Maslow, A. (2003) A lét pszichológiája felé, Ursus Libris, Budapest.
- McHenry, R. ed. et al (1992) The New Encyclopaedia Britannica, The University of Chicago.
- McKeever, J. et al (1977) Shopping Center Development Handbook, the Urban Land Institute, Washington, D.C.
- Meggyesi T. (1985) A városépítés útjai és tévútjai, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Meggyesi T. (2004) A külső tér, Műegyetemi Kiadó, Budapest.

- Mészáros R. (2001) „A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése”, Magyar Tudomány, július.
- Mitchell, W. J. (1996) *City of Bits; Space, Place and the Infobahn*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Model Code Task Force of the Green Street Joint Venture (1990) *Australian Model Code for Residential Development*, Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Monchaux, de S. (1981) *Planning with Children in Mind*, A notebook for Local Planners and Policy Makers on Children in the City Environment, NSW Department of Environment and Planning, Sydney.
- Moudon, A. V. ed. (1991) *Public Streets for Public Use*, Columbia University Press, New York.
- Moudon, A. V., W. Attoe eds. (1995) *Urban Design: Reshaping our Cities*, College of Architecture & Urban Planning, University of Washington.
- Mumford, L. (1985) *A város a történelemben*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nasar, J. L. (1992) *Environmental Aesthetics, Theory, Research & Applications*, Cambridge University Press.
- New Urban News (1997) Vol. 2, No. 2, March-April.
- Newman, O. (1972) *Defensible Space: Crime Prevention through Urban Design*, Macmillan, New York.
- Norberg-Shulz, Ch. (1979) *Genius Loci*, Rizzoli International Publications, New York.
- Odou (1988) “Creativity”, *Design World*, No. 15.
- O’Connor, J., J. Seymour (1996) *NLP, Bionergetic*, Budapest.
- O’Mara, W. P. et al (1978) *Residential Development Handbook*, the Urban Land Institute, Washington, D.C.
- O’Neil, N., H. K. Colebatch (1989) *Public Participation in Local Government*, William Brooks & Co., NSW.
- Pap K. (1996) *Az épített környezet védelme, építési szabályozás*, BME Mérnöktovábbképző Intézet, Budapest
- Peel, L., P. Powell, A. Garrett (1989) *An Introduction to 20th Century Architecture*, New Burlington Books, London.
- Peponis, J. (1989) “Space, culture and urban design in late modernism and after”, *Ekistics* 334/335, pp 93–108.
- Pogány F. (1976) *A szép emberi környezet*, Gondolat, Budapest.
- Polónyi K. (1992) *On the Peripheries*, P&C, Budapest.
- Porritt, J. ed. (1991) *Save the Earth*, Harper Collins Publishers Ltd., London.
- Preisich G. szerk. (1984) *Vélemények/Viták a városépítésről*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Prince Charles (1989) *A Vision of Britain*, Doubleday, London.
- Rapoport, A. (1977) *Human Aspects of Urban Form*, Pergamon Press, Oxford.
- Rapoport, A. (1990) *The Meaning of the Built Environment*, The University of Arizona Press, Tucson.
- Ratcliffe, J. (1981) *An Introduction to Town and Country Planning*, Hutchinson, London.
- Reissman, L. (1964) *The Urban Process, Cities in Industrial Societies*, The Free Press, New York.
- Rossi, A. (1982) *The Architecture of the City*, MIT Press, Cambridge.

- Rowe, P. (1991) *Design Thinking*, The MIT Press, Cambridge.
- Rowe, C., F. Koetter (nd) *Collage City*, The MIT Press, Cambridge.
- Ryn, S. Van der, P. Calthorpe (1991) *Sustainable Communities, A New Design Synthesis for Cities, Suburbs and Towns*, Sierra Club Books, San Francisco.
- Sai-Halasz, G. (1993) "...And Count In the Computer Effect", Letter to the editor, Business Section, New York Times 28/2/1993.
- Samuels, I. (1985) *Urban Morphology in Design*, Research Note 19, School of Planning, Oxford Polytechnic.
- Sandercock, L. (1975) *Public Participation in Planning*, A report prepared for the Monarto Development Commission, NSW.
- Smith, A., M. Dodge (1997) "The World Wide Web – not just for nerds", *PLANNING*, 11 April, pp 16–17.
- Sorkin, M. ed. (1991) *Variations on a Theme Park, The new American city and the end of public space*, The Noonday Press, New York.
- Soros Gy. (1997) „A kapitalista fenyegetés”, *Magyar Hírlap*, január 25.
- Southworth, M. (1989) "Theory and Practice of Contemporary Urban Design", *Town Planning Review*, Vol. 60, No. 4, pp 369-402.
- Spear, P. D., S. D. Penrod, T. B. Baker (1988) *Psychology: Perspectives on Behaviour*, John Wiley & Sons, New York.
- Spirn, A. W. (1984) *The Granite Garden*, Basic Books, New York.
- Stein, C. (1957) *Toward New Towns for America*, Reinhold, New York.
- Szelényi I. szerk. (1973) *Városszociológia, Közgazdasági és Jogi Könykiadó*, Budapest.
- Szirmai V. et al (2002) *Verseny és/vagy együttműködés*, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Tamásik T. (1997) „Ha Soros György találkozhatott volna Liska Tiborral”, *Népszabadság*, április 14.
- Taylor, L. ed (1981) *Urban Open Spaces*, Academy Editions, London.
- TIME (1997) "TIME's 25 Most Influential Americans", April 28, pp 46–47.
- Tóth J. (2002) *Általános társadalomföldrajz*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Tóth Z. (1997) *A települések világa*, Ponte Press, Pécs.
- Tóth Z. (2001) *Építészet – városépítészet, Hagyományok és modernizáció*, Ponte Press, Pécs.
- Trancik, R. (1986) *Finding Lost Space, Theories of urban design*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Trócsányi A., Tóth J. (2002) *A magyarság kulturális földrajza*, Pannónia Tankönyvek, Pécs.
- Turner, T. (1992) "Widerness and Plenty, Construction and Deconstruction", *Urban Design Quarterly*, No. 44, pp 20–23.
- UIA XIII. Kongresszusa (1979) *A Machu Picchu Karta*, MÉSZ, Budapest.
- Vay Tamás (1991) *A Posztmodern Amerikában*, Platon, Budapest.
- Venturi, R., D. S. Brown, S. Izenour (1991) *Learning from Las Vegas*, The MIT Press, Cambridge.
- Vidor F. szerk. (1979) *Urbanisztika*, Gondolat, Budapest.

Vidor F. (1994) Az építészetten innen és túl, Gyorsjelentés Kiadó, Budapest.
Vidor F. (2004) Képek és képtelenségek a városok világáról, Terc, Budapest.

Wallace, J. (1974) Psychology: a social science, Saunders, Philadelphia.

Webber, M. (1964) The urban place and the non place urban realm, in M. Webber et al eds.,
Explorations Into Urban Structure, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Webber, M. (1968) "The post-city age" Deadalus, Fall.

Weisman, L. K. (1992) Discrimination by Design, A feminist critique of the man-made
environment, University of Illinois Press, Urbana.

Westerman, H. L., J. A. Black, T. Lukovich, A. Allan (1989) Environmental Adaptation of
Suburban Shopping Strings: Towards preliminary guidelines, School of Town Planning,
The University of New South Wales, Environmental Planning and Management Series,
Vol. 89/2.

Whyte, W. H. (1980) The Social Life of Small Urban Spaces, The Conservation Foundation,
Washington, D.C.

Zeisel, J. (1991) Inquiry by Design, Tools for environment-behavior research, Cambridge
University Press.

Ábrák jegyzéke

1. Az elméletek funkciója
2. Rob Krier tértipológiája – rendszerdiagram és egy katalóguslap
3. Tömör-üres diagram
4. A pavilonos és a keretes beépítés
5. Kevin Lynch mentális térképének öt percepciós eleme
6. Alexander struktúradiagramjai – faszerkezet és rácsszerkezet
7. A 9 pontos puzzle
8. A klasszikus konformitás kísérlet 3 pálcával
9. A tervező és a közösség közötti kapcsolat
10. A közösségi részvétel létrája
11. Az ún. logikai szintek hálózata
12. Maslow - az emberi igények piramisa
13. Szomszédsági egység típusok
14. Vizuális komplexitás diagramok
15. Autós, illetve gyalogos környezet komplexitása
16. Az emberi test körüli védelmi zónák
17. Bevásárlóközpontok alaprajzi sémája - az ún. súlyzó diagram
18. Úthálózat típusok
19. Hagyományos és átépített tömb-közterület interface
20. Bérleti díj és a változatosság összefüggése bevásárlóközpontban
21. Érzékszerveink feletti ellenőrzés
22. Tulajdonformák hatása a személyességre
23. A területfelhasználás-közlekedés-környezet kölcsönhatásai
24. Az optimális tömbméret meghatározása

